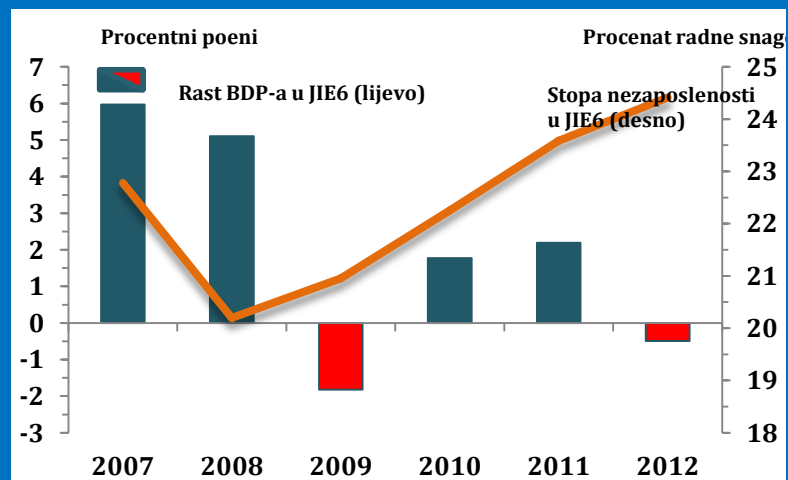

JUGOISTOČNA EVROPA: REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ Broj. 3

OD DRUGOG VALA RECESIJE KA UBRZANIM REFORMAMA

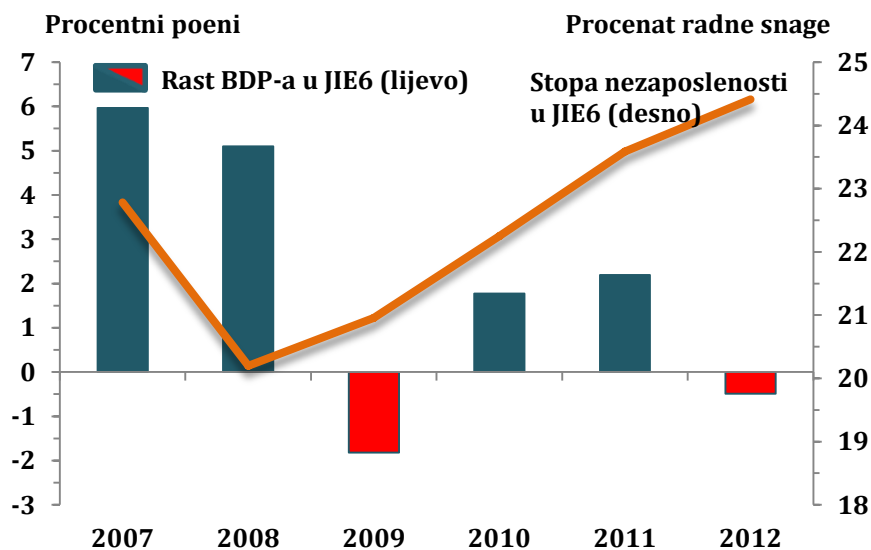
Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje
Regija Evrope i centralne Azije

JUGOISTOČNA EVROPA: REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ

Broj 3

*Od drugog vala recesije ka ubrzanim
reformama*

18. decembar 2012.

SADRŽAJ

NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

UPRAVLJANJE OSJETLJIVOŠĆU NA NOVE UDARE CIJENA HRANE U JIE6

1. NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA.....	7
A. EUROZONA U RECESIJI, NOVI GLOBALNI RIZICI	7
B. RAST U JIE6—DRUGI VAL RECESIJE.....	10
C. TRŽIŠTA RADA – NASTAVAK KRIZE	12
D. TRGOVINA I VANJSKI DUG - POGORŠANJE	21
E. FISKALNA POLITIKA – RASTUĆI DEFICITI, DUG I KAŠNJENJA.....	27
F. FINANCIJSKI SEKTOR – DALJA RANJIVOST.....	32
G. STRUKTURALNA PITANJA: POSLOVNO OKRUŽENJE U JIE6.....	35
H. STRUKTURALNA PITANJA: DRUGI VAL PRIVATIZACIJE?.....	38
I. STRUKTURALNA PITANJA: MANJAK ENERGETSKE INFRASTRUKTURE	39
J. PERSPEKTIVA ZEMALJA JIE6 ZA PERIOD 2012-2013. GODINE	42
K. UBRZAVANJE REFORMI, MOBILIZACIJA DODATNOG FINANCIRANJA	43
2. UPRAVLJANJE RANJIVOŠĆU NA UDARE CIJENA HRANE U JIE6.....	45
A. UVOD.....	45
BIBLIOGRAFIJA.....	1

Slike

Slika 1: Kretanja na finansijskim tržištima	8
Slika 2: Globalna industrijska proizvodnja.....	8
Slika 3: Pretpostavke o globalnom rastu.....	9
Slika 4: JIE6: Inflacija - CPI i cijene hrane (procentata)	12
Slika 5: Promjena stopa nezaposlenosti u JIE6, 2008. i 2012. (procentnih poena)*	13
Slika 6: Stope nezaposlenosti, JIE6 i EU10.....	13
Slika 7: Prijavljene nezaposlene osobe u 2011. (januar 2011. = 100)	14
Slika 8: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011.-2012.), u procentima	15
Slika 9: Promjene bruto prosječnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100).....	16
Slika 10: Zaposlenost i Indeks realnih zarada (decembar 2010. = 100)	16
Slika 11: Koliko je teško zaposliti radnike u JIE6	19
Slika 12: Naknade za noćnu smjenu i rad u dane odmora u JIE6	20

Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka	20
Slika 14: Indeks efikasnosti rada WEF, 2012–2013.	21
Slika 15: Izvoz (% BDP-a)	22
Slika 16: Rast izvoza u JIE6 (%)	22
Slika 17: Rast izvoza, JIE6 i EU (%)	22
Slika 18: Izvoz i ekonomski rast (%)	23
Slika 19: Rast uvoza (%).....	23
Slika 20: Rast izvoza i uvoza (međugodišnji, %)	23
Slika 21: DBTT i trgovinski bilans (% BDP-a)	24
Slika 22: DBTT po zemljama (% BDP-a)	24
Slika 23: Doznake radnika 2008.-2011. (% BDP-a).....	24
Slika 24: Strane direktne investicije (neto, % BDP-a).....	25
Slika 25: SDI po glavi stanovnika (neto, USD).....	25
Slika 26: Vanjski dug JIE6 (prosjeak, procenata BDP-a).....	26
Slika 27: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD)	26
Slika 28: Ukupan javni i privatni vanjski dug zaključno s junom 2012. (% BDP-a).....	27
Slika 29: Rast i strukturalni bilans (neponderiran, kao procijenat BDP-a)	28
Slika 30: Strukturalni bilans, 2005.-2011. (procenat BDP-a)	28
Slika 31: Realni prihodi u JIE6, 2008.–2012.	29
Slika 32: Realni rashodi u JIE6, 2008.–2012.	29
Slika 33: Javni dug i garancije (procenata BDP-a)	31
Slika 34: Međunarodna potraživanja (% BDP-a, 2. kvartal 2012.)	32
Slika 35: Devizni krediti (% ukupnog iznosa, 3. kvartal 2012.).....	32
Slika 36: Rast kredita (% promjene, međukvartalno)	33
Slika 37: NPL (% ukupnih kredita) i rezerviranja (% NPL, 3. kv. 2012.).....	33
Slika 38: Koeficijenti adekvatnosti kapitala (CAR) i prinos na sredstva (ROA) (% , 3. kv. 2012.).....	34
Slika 39: Odnosi kredita i depozita (% , 3. kv. 2012.)	34
Slika 40: Lakoća poslovanja u JIE6, 2011.-2013.....	36
Slika 41: Slabe strane poslovnog okruženja u JIE6 u 2012.	37
Slika 42: Aktuelni i projektirani uvoz el. energije (GWh).....	40
Slika 43: Industrijska proizvodnja i trgovina u EU.....	42
Slika 44: Cijene žita i jestivog ulja, nominalno i realno u USD (2005.=100)	46
Slika 45: Kolebljivost cijena: godišnji koeficijent varijacije i Theil-ov indeks cijena hrane, 1990.-2012.	47
Slika 46: Cijene fjučersa za kukuruz i pšenicu (dolarskih centi po bušelu).....	48
Slika 47: Indeksi cijena hrane za zemlje JIE, međugodišnje	49
Slika 48: Osjetljivost domaćinstava na udare svjetskih cijena hrane, EU i Evropa i centralna Azija	51
Slika 49: Udjeli hrane u budžetu po decilima potrošnje	52
Slika 50: Promjena udjela hrane u budžetu usljed povećanja Indeksa cijena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)	54
Slika 51: Usmjerenost, obuhvat i izdašnost socijalne pomoći u zemljama zapadnog Balkana	55

Tabele

Tabela 1: Zemlje JIE6: Realni privredni rast, 2009.-2012.....	10
Tabela 2: JIE6: Realni rast industrijske proizvodnje po kvartalima (procenata međugodišnje).....	11
Tabela 3: JIE6: Pad realne poljoprivredne proizvodnje u 2012.	Error! Bookmark not defined.
Tabela 4: Fiskalni bilansi JIE6, 2008.-2012. (% BDP-a).....	27
Tabela 5: JIE6: Kreditni rejtinzi država ¹	31
Tabela 6: Ključni makro-indikatori (projekcije za 2012., % BDP-a) i pitanja programa zaštite finansijskog sektora.....	34
Tabela 7: Najavljene nove privatizacije u zemljama zapadnog Balkana.....	38
Tabela 8: Globalni i regionalni rast.....	42
Tabela 9: Perspektiva rasta u zemljama JIE6 za period 2012.-2013.....	43
Tabela 10: Promjene svjetskih i domaćih cijena hrane (procentualne) i procjene prelijevanja.....	50
Tabela 11: Simulirana promjena siromaštva usljed povećanja cijena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima).....	53

Okviri

Okvir 1: FIAT u Srbiji: Automobilska industrija se vraća na zapadni Balkan.....	11
Okvir 2: Nagli rast nezaposlenosti u Srbiji.....	14
Okvir 3: Izveštaj o Svjetskom razvoju u pogledu radnih mjesta: Implikacije po politike na tržištu rada .	18
Okvir 4: Kašnjenja u oblasti poreza i rashoda: sve veći razlog za zabrinutost.....	30
Okvir 5: Pretpostavke na kojima se zasnivaju procijenjeni uticaji na siromaštvo.....	52

Ovaj izvještaj sastavlja dva puta godišnje tim ekonomista Odjeljenja za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje Svjetske banke za regiju Evrope i centralne Azije (ECA PREM). Ovaj izvještaj i prethodne izvještaje možete naći na internet adresi www.worldbank.org/eca/seerer. Na čelu tima je Željko Bogetić (zbogetic@worldbank.org), a u timu su sljedeći članovi sa svojim tematskim oblastima: Dilek Aykut (globalna kretanja i perspektiva), Alexandru Cojocar (posebna tema o cijenama hrane), Damir Ćosić (financijski sektor; Bosna i Hercegovina), Simon Davies (fiskalna pitanja i dug), Mike Edwards (financijski sektor), Agim Demukaj (vanjski sektor, Kosovo), Borko Handiski (tržišta rada, Bosna i Hercegovina), Caterina Ruggeri Laderchi (posebna tema o cijenama hrane), Erjon Luci (šef baze podataka za zemlje JIE6, Albanija), Sanja Madžarević-Sujster (strukturne reforme, Crna Gora i JEE6), Lazar Šestović (privreda, Srbija), Bojan Šimbov (privatizacija, poslovanje, BJR Makedonija) i Kenneth Simler (posebna tema o cijenama hrane). Carolina Sanchez-Paramo i Indhira Vanessa Santos su učestvovala u dijelu o tržištu rada. Arturo Rivera je pripremio okvir o energetskej infrastrukturi, a Javier Suarez je učestvovao u izradi okvira o poukama iz privatizacija. Maria Andreina Clower i Mismake Galatis su pružile podršku timu.

Distribucijom izvještaja i vanskim odnosima i odnosima s medijima upravlja EXP tim, čiji su članovi Lundrim Aliu, Denis Boškovski, Ana Gjokutaj, Jasmina Hadžić, Andrew Kircher, Vesna Kostić, Mirjana Popović, John Mackedon, Krystin Schrader i Dragana Varezić.

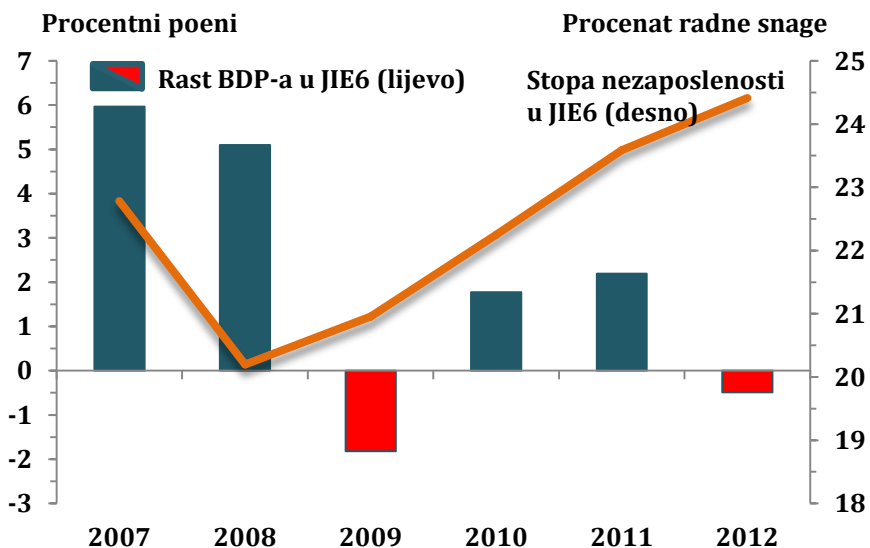
Timu su pružali upute i savjete Satu Kähkönen (šef sektora, ECAPREM2) i Yvonne Tsikata (direktorica, ECA PREM). Zahvaljujemo se Abebe Adugna (ECSPE) i Juan Zalduendo (ECAVP) na korisnim diskusijama.

U ovom izvještaju, pojmom “jugoistočna Evropa” obuhvaćeno je šest zemalja zapadnog Balkana (JIE6): Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

REZIME

Poslije dvije godine krhkog oporavka od globalne recesije, u 2012. šest zemalja jugoistočne Evrope (JIE6) – Albanija, Bosna i Hercegovina (BiH), Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija – kao grupa doživljavaju drugi val recesije. Pogoršanje vanjskih uslova, uticaj jake zime na ekonomsku aktivnost i dalji rast nezaposlenosti na početku godine, uzeli su danak u oblasti potrošnje, investicija i izvoza. Ostvarili su se rizici pomenuti u junskom izvještaju. Ugroženi su oporavak kreditne aktivnosti i fiskalna konsolidacija. Problematici krediti (NPL) – za koje se samo prije nekoliko mjeseci mislilo da se stabiliziraju – ponovo su u usponu. Kao rezultat toga, postalo je mnogo teže nego ranije snalaziti se u okruženju kako u regiji, tako i van nje, i teži su kompromisi u pogledu politike, koji su potrebni da bi se stabilizirale ekonomije i ponovo podstakao rast.

Poslije rasta od oko 2 procenta godišnje, tokom perioda 2010.-2011., zbirni realni rast BDP-a zemalja JIE6 smanjiće se na -0,6 procenta u 2012., pri čemu će ekonomija Srbije opasti za čak 2 procenta. Takođe, sada je jasno da će čak i u najboljim okolnostima put do održivog oporavaka biti naporan: sada se očekuje da rast u 2013. bude u prosjeku 1,6 procenta, a rizici mogu biti ogromni. Među oblacima koji bacaju sjenku na perspektivu za 2013. su globalni uticaj „fiskalne litice“ u SAD, neizvjestan oporavak eurozone i visoke cijene proizvoda, na šta su sve zemlje JIE6 veoma osjetljive. Zabrinjavajući za njihova domaćinstva je i rizik novog udara cijena hrane, koji bi mogao povećati siromaštvo i izvršiti pritisak na srednju klasu.

U tom krhkom okruženju naročito Srbija, Albanija i Crna Gora će morati istrajati na smanjenju fiskalnih deficita i snižavanju duga, baš kao što moraju nastaviti s unaprjeđenjem investicione klime i reformom tržišta rada i javnog sektora. U svim zemljama JIE6, kašnjenja javnog sektora predstavljaju posebne izazove za fiskalno upravljanje i privatni sektor, a tu su i nezavršeni programi strukturnih reformi.

Poslije dvije godine duboke krize, sporog oporavka, rasta nezaposlenosti i siromaštva i nastavka recesije – čak i uz najveće napore u pravcu fiskalne konsolidacije i strukturnih reformi, koji se moraju nastaviti – postoji opasnost da zemlje JIE6 budu uhvaćene u začarani krug koji potencira ciklus dugoročne štednje, niskog, ako ne i negativnog, rasta, visokog duga i još većih rizika od socijalnih potresa. Da bi se spriječio ovaj ishod, u ovom izvještaju se tvrdi da vlade zemalja JIE6 trebaju udvostručiti napore ka ubrzanju fiskalnih i strukturnih reformi. Te zemlje su uglavnom iscrpile fiskalni

prostor i smanjile javne investicije (osim Kosova, koje je izuzetak) na djelić onoga što je potrebno za održavanje vrijednosti javnog kapitala u kritičnoj infrastrukturi. Privatne investicije guši nedostatak produktivnih, komplementarnih javnih investicija, spor oporavak kreditnih aktivnosti i oslabljena domaća potražnja. Vanjska potražnja je minimalna, a izvoz je, ne samo isuviše rijedak, već infrastrukturni, finansijski i drugi nedostaci sprječavaju da odmah postane novi motor rasta.

U izvještaju se tvrdi da je ono što je najhitnije i najpotrebnije intenzivnija reforma politika, da bi se smanjio javni dug i ubrzale strukturalne reforme, posebno u upravljanju javnim sektorom, investicionoj klimi i tržištima rada. Obzirom na njihovu osjetljivost, zemlje JIE6 bi se takođe mogle bolje pripremiti za nove udere cijena hrane.

Ukoliko bi se ostvarile takve ubrzane reforme, vanjska podrška od EU i globalnih međunarodnih finansijskih institucija (MFI), dobro koordinirana i usmjerena na regiju u cjelini, a ne samo na pojedinačne zemlje, bi mogla pomoći i olakšati prelazak na trajniji rast u srednjoročnom periodu.

U novembru 2012. Evropska investiciona banka, Evropska banka za obnovu i razvoj i Svjetska banka su najavile 30 milijardi USD finansiranja za zemlje centralne i jugoistočne Evrope u naredne dvije godine. U zemljama JIE6 ova pravovremena inicijativa bi vjerovatno bila realizirana preko Investicijskog okvira za zapadni Balkan (WBIF) i drugih resursa MFI. Sredstva IPA će takođe biti važna, posebno u pružanju podrške institucionalnim reformama i ruralnom razvoju. Fokusiranjem na najvažniju infrastrukturu od regionalnog značaja (pruge, autoceste, energija i plin) i na radna mjesta i mala i srednja preduzeća, moglo bi doći do značajnog povećanja efikasnosti investicija, rasta i zapošljavanja. Međutim, dodatna sredstva usmjerena ka rastu i radnim mjestima, mogla bi biti djelotvorna samo ukoliko bi bila praćena intenziviranim fiskalnim i strukturalnim reformama, posebno u oblasti investicione klime, tržišta rada i upravljanja.

1. NAJNOVIJA KRETANJA, PERSPEKTIVA I IZAZOVI U POGLEDU POLITIKA

A. EUROZONA U RECESIJI, NOVI GLOBALNI RIZICI

Posle višemjesečnog pada ekonomske aktivnosti nakon turbulencija na finansijskim tržištima u drugom kvartalu, globalna ekonomska aktivnost ponovo polako počinje rasti — posebno u zemljama u razvoju. Međutim, rast je umjeren i slab. Najnoviji podaci ukazuju da usporava rast industrijske proizvodnje u dvije najveće svjetske ekonomije, SAD i Japanu. Zbog slabih rezultata sredinom godine, projekcije globalnog rasta BDP-a za kalendarsku godinu se okvirno snižavaju za oko 0,2 procentna poena na 2,3 procenta u 2012., odnosno za 0,6 procentnih poena, u 2013. na 2,4 procenta, uglavnom zbog recesije u eurozoni. Prijetnje po oporavak leže u poteškoćama u realizaciji fiskalne konsolidacije u eurozoni, rješavanju pitanja “fiskalne litice” u SAD i riziku od nekontroliranog likvidiranja inače visokih investicija Kine. Situaciju dodatno komplicira činjenica da bi male zalihe kukuruza i pšenice mogle dovesti do još većih cijena hrane s ozbiljnim posljedicama po siromašne slojeve stanovništva.

Otkad se završio veoma nestabilni drugi kvartal 2012., značajno popuštaju tenzije na globalnom finansijskom tržištu, uglavnom zahvaljujući najavi mjera Evropske centralne banke (ECB) za odbranu eurozone, ali značajni rizici ostaju u globalnoj ekonomiji. Početkom septembra, s konkretnim pokretanjem programa kupovine obveznica ECB i povoljnom presudom Ustavnog suda Njemačke o Evropskom mehanizmu za stabilnost (ESM), značajno se ublažio rizik od akutne krize i naglo su opali troškovi zaduživanja za zemlje sa visokom kamatnom stopom kao što su Italija i Španija (Slika 1). Razlike u kamatnim stopama na obveznice tržišta u usponu (EMBIG) su opale od juna za 80 baznih poena (bp) na dugoročne prosjeke (oko 310 bp). Od početka juna se oporavljaju i globalna tržišta kapitala: dionice u zemljama s visokim prihodom su do sada za 2012. porasle za 10,7 procenata, a u zemljama u usponu za 8,1 procenat.

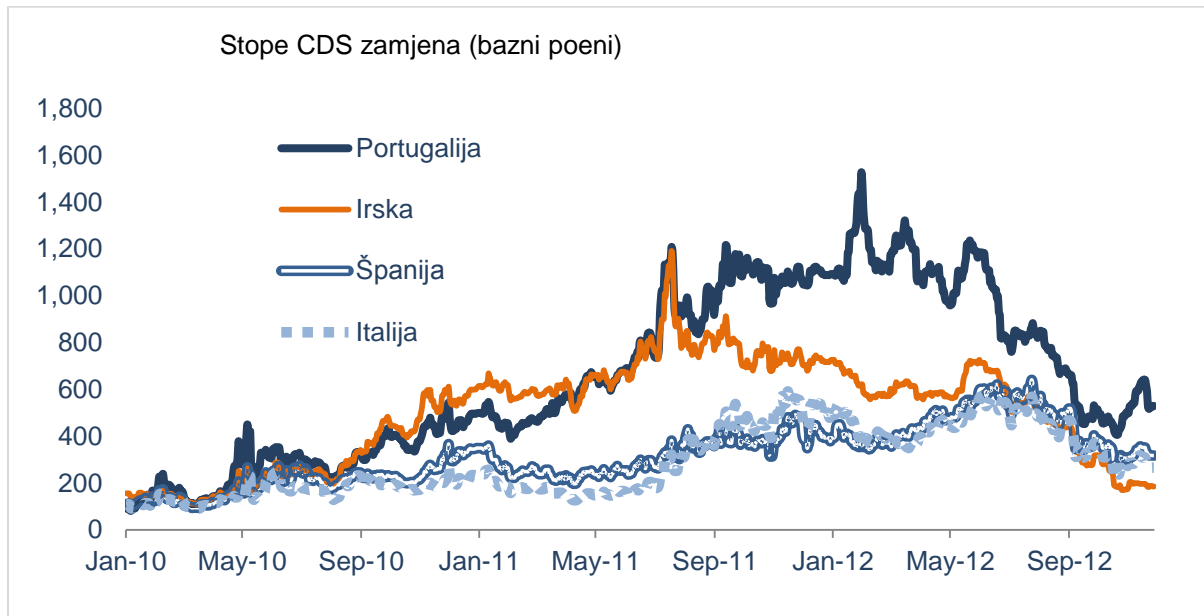
Slično tome, izgleda da se oporavljaju i bruto tokovi kapitala. Svi tokovi kapitala u zemlje u razvoju (emisije međunarodnih obveznica, prekogranični udruženi bankarski krediti i plasmani kapitala), koji su krajem drugog kvartala u junu opali za 30-40 procenata, u trećem kvartalu su se vratili na nivoe iz prvog kvartala. Kako je u Evropi dolazilo do razduživanja, u avgustu se gotovo udvostručilo udruženo bankarsko kreditiranje zemalja u razvoju, mada je još uvek preko 30 procenata ispod nivoa iz 2011. Poslije usporavanja tokova kapitala u avgustu, što je sezonski očekivano, u septembru su bruto tokovi kapitala bili veći nego u bilo kom drugom mjesecu od 2007. i iznosili ukupno 408 milijardi USD, što predstavlja blago povećanje u odnosu na 2011. Veliko povećanje emisija obveznica zemalja u razvoju nadoknadilo je pad udruženih bankarskih kredita i emisija vlasničkih instrumenata.

Zemlje u razvoju su bile predvodnice u opravku ekonomske aktivnosti (Slika 2). Industrijska proizvodnja je porasla za 5,8 procenata na godišnjem nivou u 3. kvartalu. BDP Kine se povećao za 9,1 procenta (međukvartalno, na godišnjem nivou), u odnosu na 8,2 procenta u 2. kvartalu, prije svega zahvaljujući sektoru usluga. Među zemljama s visokim prihodom situacija je šarolikija. U SAD je došlo do ubrzanja u 2. kvartalu (2,7 procenata međukvartalno na godišnjem nivou) zahvaljujući solidnom rastu investicija u stambene objekte, ali je zatim uslijedio nagli pad u 3. kvartalu (pad od 3 procenta međukvartalno na godišnjem nivou). U eurozoni industrijska proizvodnja se povećala u 3. kvartalu, ali nedovoljno da bi se spriječilo kvartalno smanjenje BDP-a (-0,1% međukvartalno).

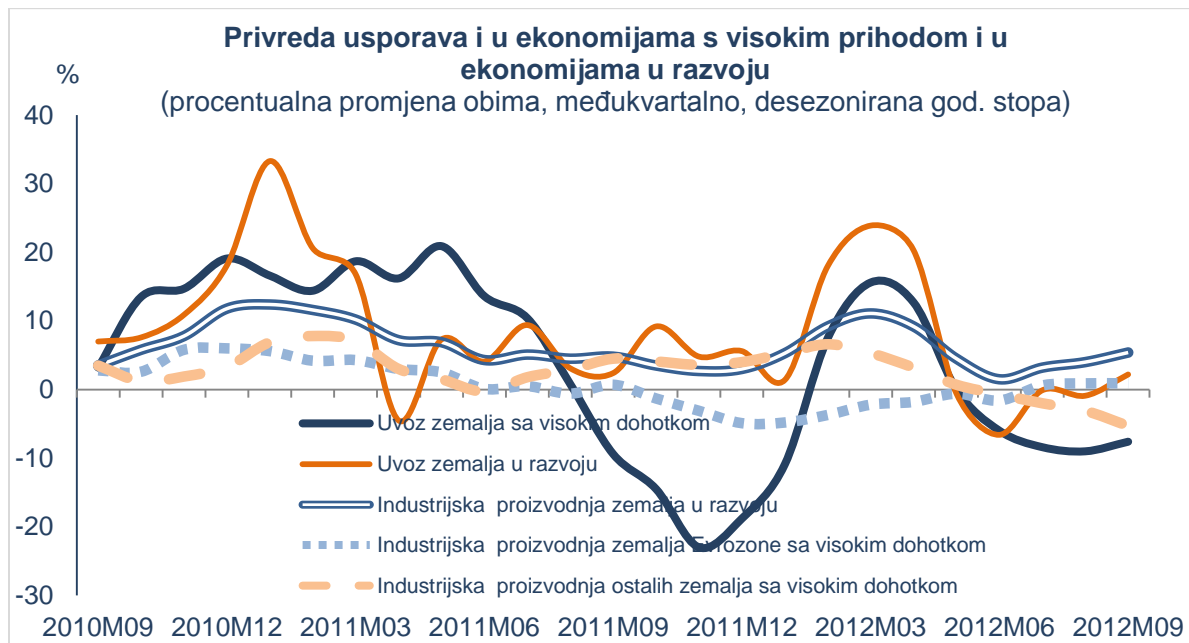
Ipak, vodeći indikatori ukazuju na šaroliku sliku za posljednji kvartal 2012. Nedavni Indeksi šefova nabavki (PMI) ukazuju na to da proizvodnja izgleda zdravije u 4. kvartalu u SAD (uz napomenu da je

PMI rađen prije Uragana Sendi) i u zemljama u razvoju kao što su Kina, Brazil, Indonezija, Indija, Rusija i Turska, od kojih su mnoge zabilježile pozitivne efekte nedavnog snižavanja referentnih stopa. Iako se industrijska aktivnost u eurozoni stabilizirala u 3. kvartalu, indeksi PMI kako za centralne tako i za periferne zemlje eurozone ukazuju na dalje smanjenje u 4. kvartalu; naime, industrijska proizvodnja se već počela smanjivati u septembru. Na sličan način, dalji pad u Japanu indeksa PMI ukazuje na to da bi Japan mogao uće u tehničku recesiju u 4. kvartalu

Slika 1: Kretanja na finansijskim tržištima

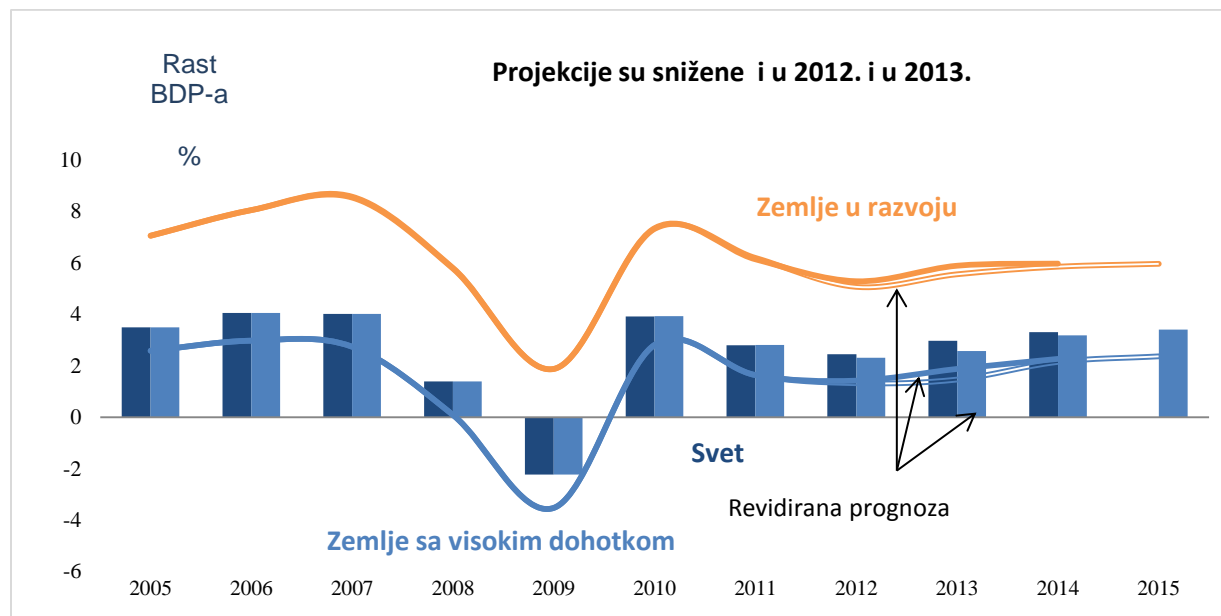

Slika 2: Globalna industrijska proizvodnja

Kao rezultat toga, projekcije globalnog rasta se revidiraju naniže, naročito za 2013. (Slika 3). Mada izgleda da je u julu industrijska aktivnost došla do minimuma, ankete o poslovnom sentimentu i dinamika zaliha ukazuju da će rast zabilježiti umjereno povećanje u 4. kvartalu. Ipak, na osnovu onoga što se do sada dešavalo, čini se vjerovatnim da bi se prognoze izvještaja „Globalna ekonomska perspektiva“ Svjetske banke iz juna 2012. mogle korigirati naniže. Globalni rast je sada okvirno projiciran na oko 2,3 procenta u 2012. i 4 procenta u 2013.

Slika 3: Pretpostavke o globalnom rastu

Mada su se rizici od nove i akutne evropske krize donekle raspršili, visoke cijene hrane, „fiskalna litica“ u SAD i usporavanje u Kini i dalje predstavljaju jasne i prisutne opasnosti. Izglede za ekonomski oporavak moglo bi pomutiti više konkretnih rizika. Na primjer:

- Postoji više nedoumica. Mada postoje jasni značajni rizici uzrokovani recesijom u eurozoni i neizvjesnošću oko fiskalnih konsolidacija, u ovom trenutku osnovni scenarij za Evropu je da tenzije i dalje postepeno popuštaju, kako se budu primjenjivali novi institucionalni aranžmani i rješenja.
- Slično tome, u centar pažnje počinju dolaziti i fiskalni izazovi SAD. Ukoliko se ne izmijeni, važeće zakonodavstvo u SAD, to bi se zemlji nametnuo fiskalni teret od punih 4,6 procenta BDP-a u 2013., što bi u Sjedinjenim Državama vjerovatno izazvalo recesiju. Osnovne prognoze ipak pretpostavljaju manje smanjenje od oko 1,5 procenta BDP-a.
- Mada bi se kineska potražnja mogla povećati, imajući u vidu najavljenju veću infrastrukturnu potrošnju, nije vjerovatno da će pružiti mnogo podrške globalnom rastu za preostali dio 2012.
- A zatim su tu i cijene hrane. Ranije ovog ljeta cijene pšenice i kukuruza skočile su za oko 40 procenta, zbog suše i drugih vremenskih problema, kako u SAD, tako i u Evropi. Mada još nema ozbiljnih nestašica u snabdijevanju, visoke cijene mogu imati ozbiljne budžetske implikacije po zemlje koje u velikoj mjeri zavise od uvoznih žitarica. Repriza skoka iz 2010. mogla bi poremetiti izglede za rast na tržištima u razvoju i eventualno ograničiti dalje ublažavanje politika.

B. RAST U JIE6¹—DRUGI VAL RECESIJE

Poslije prosječnog godišnjeg rasta od samo 2 procenta u 2010. i 2011. i odražavajući kretanja u eurozoni, u prvoj polovini 2012. zemlje JIE6 su ponovo ušle u novu recesiju. Na čelu sa Srbijom, na koju otpada gotovo polovina BDP-a JIE6, regionalna ekonomska aktivnost je posrtala dijelom zbog jake zime, ali i zbog općeg pada potražnje, kako vanjske tako i domaće (Tabela 1).

Tabela 1: Zemlje JIE6: Realni privredni rast, 2009.-2012.

	2009	2010	2011	1. pol. 2012	2. pol 2012 (proj.)	2012 (proj.)
ALB	3,3	3,5	3,0	1,0	0,6	0,8
BIH	-2,9	0,7	1,3	-0,2	0,2	0,0
KOS	2,9	3,9	5,0	3,6	3,6	3,6
MAK	-0,9	2,9	2,8	-1,1	1,0	0,5
CG	-5,7	2,5	3,2	-0,9	1,0	0,2
SRB	-3,5	1,0	1,6	-1,6	-2,3	-2,0
JIE6	-1,8	1,8	2,2	-0,6	-0,5	-0,6
EU11	...	2,0	3,1	1,3	...	0,9

Izvor: Statistički zavodi zemalja JIE6 i osoblje Svjetske banke (2013). Prosjeci su ponderirani BDP-om.

Bez obzira na opću recesiju, rast se znatno razlikovao u pojedinačnim zemljama JIE6. Rast u Srbiji i BJR Makedoniji zabilježio je najveće smanjenje za 1,6, odnosno 1,1 procenat u prvoj polovini 2012. Kosovo je ekstreman slučaj, čiji realni rezultat i dalje pokreću doznake od dijaspore, kao i velike javne investicije, a ekonomija Albanije je porasla za 1 procenat, bazirano na porastu domaće tražnje. Ta kretanja su izazvali niži izvoz i investicije. Visoka nezaposlenost sputava potrošnju. Čak i uz očekivani postepeni oporavak u drugoj polovini godine, JIE6 će kao grupa ostati u recesiji za ovu godinu u cjelini. Nezaposlenost – a najviša regionalna nezaposlenost u Evropi je u proseku oko 25 procenata (izuzimajući Kosovo, čija nezaposlenost prelazi 40 procenata, što je dijelom kompenzirano radom u neformalnom sektoru) – i dalje će rasti.

Loši rezultati industrije usporavaju oporavak. U cijeloj regiji industrijska proizvodnja opada tri kvartala uzastopce, od četvrtog kvartala 2011. do zaključno s drugim kvartalom 2012. Pad je bio najintenzivniji u prvom kvartalu 2012., kada su mnoge tvornice morale biti zatvorene sedmicama zbog neuobičajno hladne zime, zimske suše i s njom u vezi nestašica struje iz hidroelektrana, kao i pada potražnje za industrijskim izvoznim proizvodima. Kao rezultat toga, ponderirani prosječni rast industrijske proizvodnje u prvom kvartalu je bio -10,1 procenat. Najznačajniji pad se desio u Albaniji (-20,3), za kojom je slijedila Crna Gora (-14,7 procenata).

¹ JIE6 su Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora i Srbija.

Tabela 2: JIE6: Realni rast industrijske proizvodnje po kvartalima (procenata međugodišnje)

Država ²	2011.				2012.	
	1. kvartal	2. kvartal	3. kvartal	4. kvartal	1. kvartal	2. kvartal
Albanija	11,1	-5,4	5,6	-9,7	-20,3	6,4
Bosna i Hercegovina	11,1	6,2	6,0	2,9	-9,4	-4,1
Makedonija	13,8	5,3	1,4	-4,7	-8,5	-5,6
Crna Gora	-10,2	-21,0	3,6	-11,6	-14,7	1,9
Srbija	5,7	3,8	-1,8	0,4	-6,4	-3,1
<i>Prosjeci</i>						
Prost	6,3	-2,2	3,0	-4,6	-11,8	-0,9
Ponderiran BDP-om	7,8	1,6	1,8	-2,1	-10,1	-1,7

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku i proračuni osoblja Svjetske banke.

Mada regionalna industrijska proizvodnja u cjelini i dalje opada, ima naznaka oporavka. Pad proizvodnje je bio značajno manji u drugom kvartalu, kada je bio samo -1,7 procenata (međugodišnje). Pored toga, reaktiviranje prethodno zatvorenih tvornica pomoglo je da povećanju proizvodnje u Albaniji i Crnoj Gori. S druge strane, industrija je opala u Makedoniji za 5,6 procenata, u Srbiji za 3,1 procenat, a u BiH za 4,1 procenat. Međutim, Fiat pojačava proizvodnju, što će značajno doprinijeti ne samo rastu Srbije već, zbog razmjera te proizvodnje, i rastu industrijske proizvodnje u cijeloj regiji.

Okvir 1: FIAT u Srbiji: Automobilska industrija se vraća na zapadni Balkan

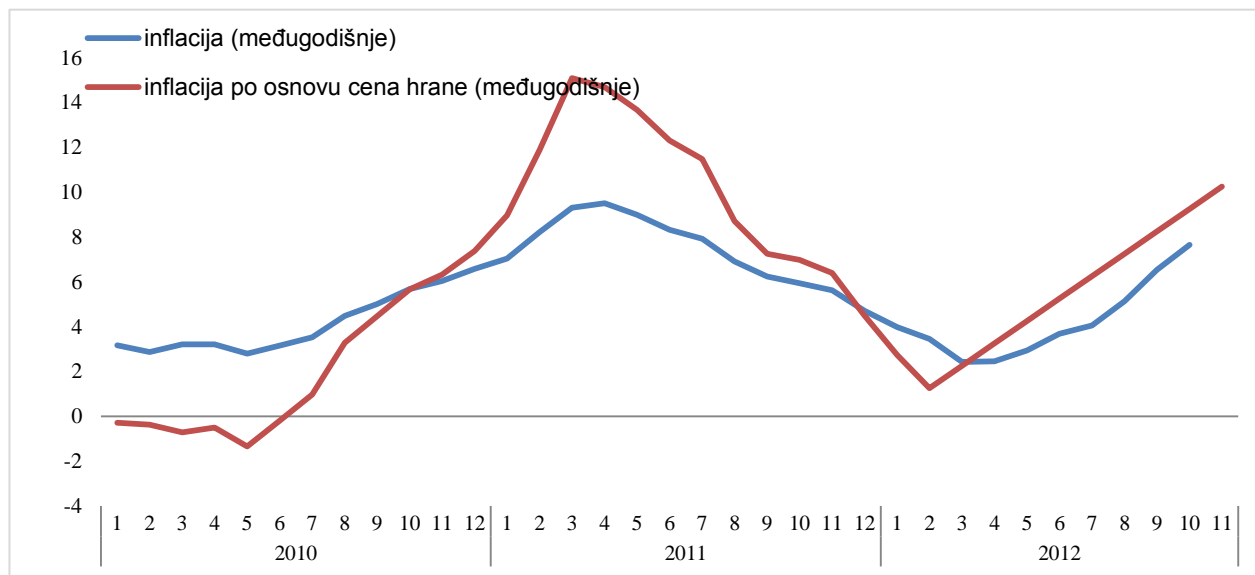
Otvaranje velike tvornice FIAT u Srbiji i nedavne strane investicije u proizvodnju auto-dijelova u BJR Makedoniji nagovještavaju postepen povratak automobilske industrije na zapadni Balkan i obećavaju revitalizaciju nekih oblasti njegove industrije. FIAT i Vlada Srbije su osnovali zajedničko preduzeće – FIAT Automobili Srbija d.o.o. u kojem FIAT ima 66 procenata, a Srbija 34 procenta kapitala. Investicija Srbije je uglavnom naturalna (zemlja, postojeći objekti i unaprjeđenja infrastrukture u gradu Kragujevcu: pristupne ceste i pruge, bolje snabdijevanje energentima, itd). Do sada je uspostavljena i radi jedna proizvodna linija (planirane su tri); očekuje se da proizvede 30.000 automobila (model 500L) u 2012. i oko 150.000 u 2013. Procjenjuje se da će prihod biti oko 400 miliona EUR za 2012. i čak 2 milijarde EUR u 2013. (oko 6 procenata BDP-a Srbije); iako će se to uglavnom odnositi na model 500L, FIAT planira i početak proizvodnje „Punta“, mada za početak samo oko 10.000 komada.

Pored problema industrije, izuzetno loša žetva širom Balkana ograničila je poljoprivrednu proizvodnju, doprinoseći, kako općoj recesiji tako i pritiscima na domaće cijene hrane

Poljoprivredna proizvodnja širom regije je cijele godine trpjela zbog ekstremnog vremena. Prvo su zimi temperature dostigle rekordne minimume, pa je uslijedila suša. Zatim se, tokom ljeta, regija, kao i mnogi drugi dijelovi svijeta, suočila s teškom sušom. Kao rezultat toga, poljoprivredna proizvodnja je zabilježila veliki pad. Rezultati za treći kvartal bi mogli biti naročito loši za zemlje koje su svoje poljoprivredne aktivnosti koncentrirale na proizvodnju žitarica i voća. Najznačajnije je pogođena Srbija, a donekle i BiH. Samo u prvoj polovini godine Srbija je doživjela pad dodatne vrijednosti u poljoprivredi za 18 procenata. Kao rezultat toga, inflacija po osnovu cijena hrane i opća inflacija prema indeksu potrošačkih cijena (CPI) u JIE6 preokrenula je opadajući trend koji je počeo u martu 2012. (Slika 4).

² Kosovo ne daje učestale podatke o industrijskoj proizvodnji.

Slika 4: JIE6: Inflacija - CPI i cijene hrane (procenata)

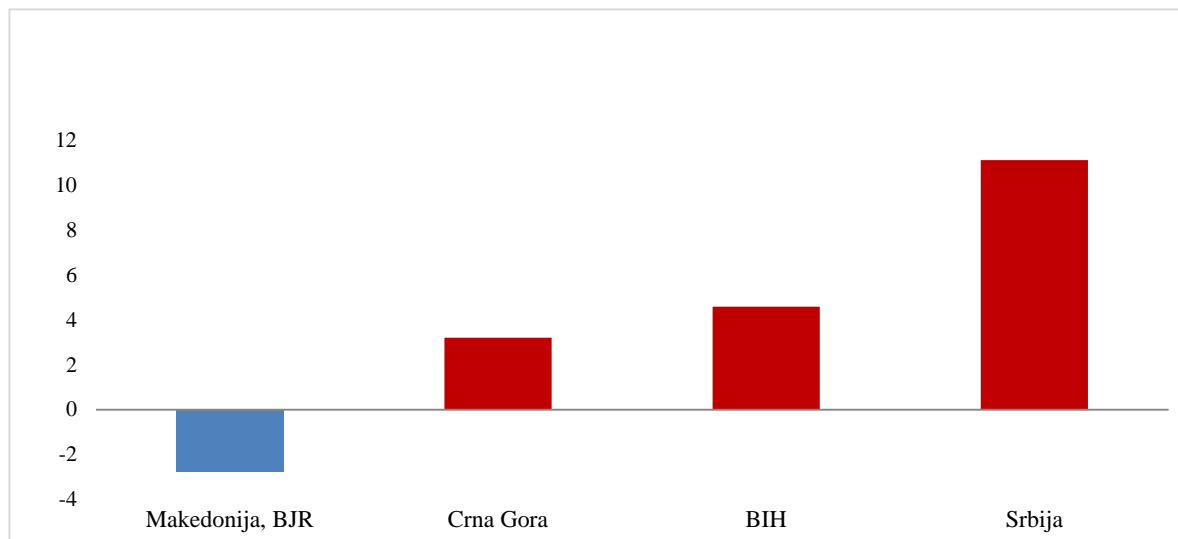

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku JIE6.

C. TRŽIŠTA RADA – NASTAVAK KRIZE

Sa drugim valom recesije nastavlja se rast nezaposlenosti u zemljama JIE6. Tri godine nakon što je svjetska kriza pogodila regiju JIE6 i dalje slabe tržišta rada u većini njenih ekonomija. Nezaposlenost u Srbiji i BiH, mnogo je veća u 2012. no što je bila u 2008. (Slika 5). U Srbiji je stopa nezaposlenosti skočila za 11 procentnih poena, što je gubitak radnih mjesta bez presedana (Okvir 2), a u BiH je stopa porasla za skoro 5 procentnih poena. Među zemljama u razvoju Evrope i centralne Azije samo su tri baltičke zemlje doživjele rast stopa nezaposlenosti od čak 11-12 procentnih poena tokom globalne krize, ali su do 2011. u sve te tri zemlje su se smanjile stope za 2,5-4,5 procentnih poena. Osim toga, gubici radnih mjesta u baltičkim zemljama bili su rezultat oštre ekonomske recesije i dvocifrenog pada proizvodnje. Za razliku od njih, smanjenje proizvodnje u Srbiji i BiH je mnogo blaže, ali je pogoršanje na tržištu rada mnogo dugotrajnije. I stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori je veća no što je bila prije krize, mada je uticaj krize bio slabiji. U istoj grupi je vjerovatno i Albanija, obzirom na povratak nekih emigranata iz Grčke, čime je pogoršan problem nezaposlenosti, ali nisu dostupni međunarodno uporedivi podaci iz ankete o radnoj snazi. Bolje rezultate su imali BJR Makedonija i Kosovo jer posljednjih godina te dvije privrede rastu umjereno.

Slika 5: Promjena stopa nezaposlenosti u JIE6, 2008. i 2012. (procentnih poena)*

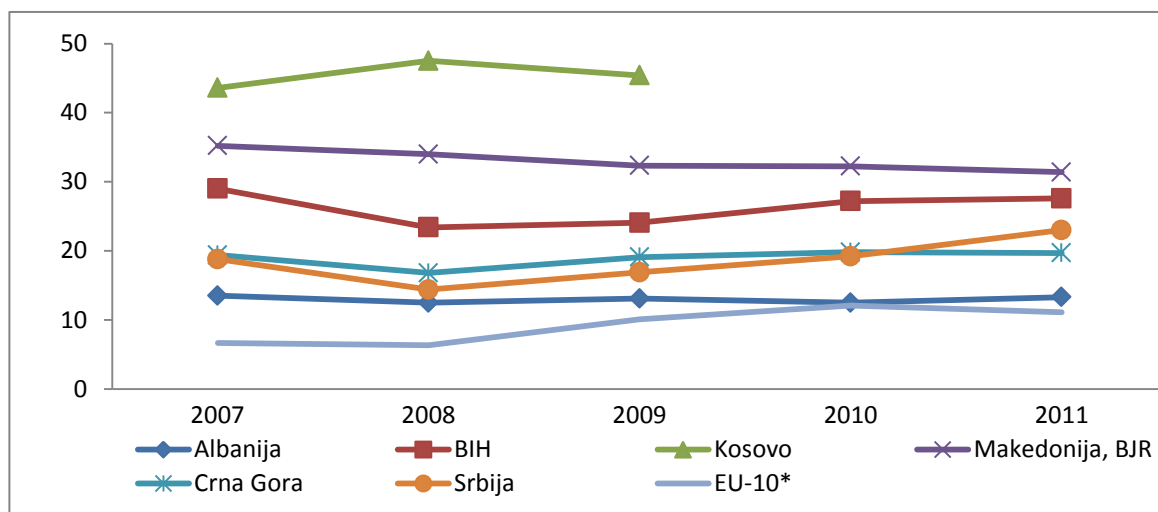

Izvor: Ankete o radnoj snazi (ARS) nacionalnih zavoda za statistiku.

* Najnoviji podaci iz ARS za 2011. godinu; nisu dostupni za Kosovo i Albaniju.

Visoka nezaposlenost je i dalje veliki ekonomski i socijalni izazov za regiju (Slika 6). Kosovo, s nezaposlenošću na nivou od 43,5 procenata, BJR Makedonija, 31 procenat, BiH i Srbija na oko 28 procenata, predstavljaju ekstremne slučajeve u Evropi u cjelini, a rangiraju se visoko i na globalnom nivou. Prema publikaciji „Indikatori svjetskog razvoja“ Svjetske banke, mali broj zemalja u svijetu ima stope nezaposlenosti veće od 25 procenata. Kao što je pomenuto u prethodnim izdanjima ovog izvještaja, naročito obeshrabrujući problemi za regiju su nezaposlenost mladih i dugoročna nezaposlenost. Produžetak usporavanja ekonomske aktivnosti bi povećao već hroničan problem dugoročne nezaposlenosti.

Slika 6: Stope nezaposlenosti, JIE6 i EU10

Izvor: Ankete o radnoj snazi nacionalnih zavoda za statistiku.

Napomena: Podaci za Kosovo za 2010-2011. nisu dostupni; podaci za Albaniju su iz administrativnih izvora. Grupu zemalja EU10 čine: Bugarska, Češka, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Slovačka i Slovenija. EU11 uključuje i Hrvatsku.

Okvir 2: Nagli rast nezaposlenosti u Srbiji

Nezaposlenost je u Srbiji naglo porasla kao rezultat ekonomske krize iz 2008-9. i nastavila je rasti u 2010.-2011., iako se privreda vratila na blago pozitivan rast; s povratkom u recesiju u 2012., vjerovatno će se pogoršati prije nego što se poboljša. Procjene iz Ankete o radnoj snazi (ARS) ukazuju da je udio nezaposlenih u ukupnoj radno-sposobnoj populaciji starosti 15 i više godina povećan sa 15,8 procenata u aprilu 2009. na 19,5 procenata u aprilu 2010., 22,5 procenata u aprilu 2011. i 23,7 procenata u novembru 2011.

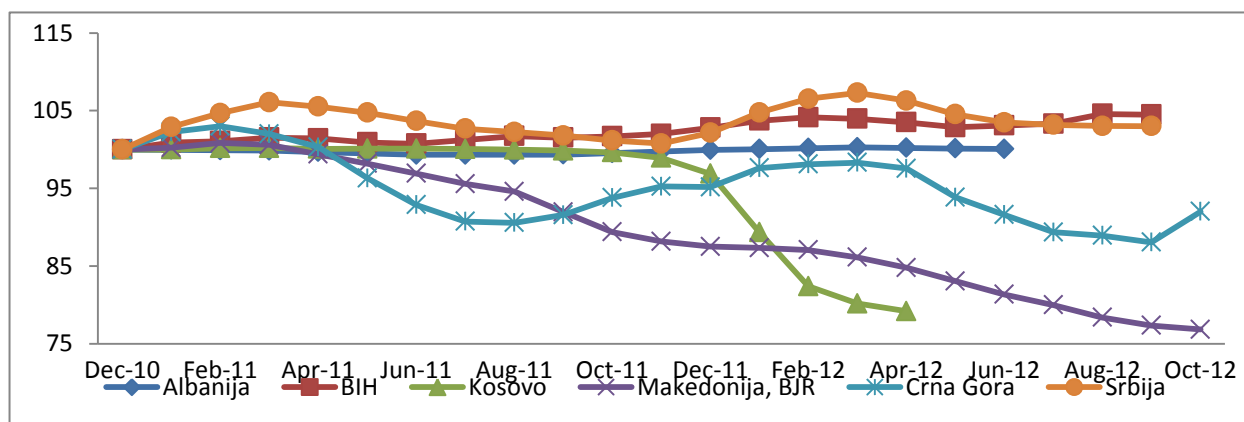
I neaktivnost je u porastu. U periodu 2009.-2011. godine ne samo da se povećao broj nezaposlenih za preko 250.000 već se za preko 340.000 smanjila ekonomski aktivna populacija. Procijene na osnovu ARS ukazuju da je radna neaktivnost bila naročito visoka kada je počela finansijska kriza i između aprila 2008. i aprila 2009. četvrtina onih koji su bili neformalno zaposleni prešla je u neaktivne. Od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2008. više od 20 procenata je potpuno napustilo tržište rada do aprila 2009.

Pronalaženje posla za nezaposlene je izuzetno teško. Od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2009., 85 procenata je bilo i dalje nezaposleno u aprilu 2010., a samo 9 procenata je uspjelo preći u zaposlene, najčešće u formalnom sektoru. Slično tome, od onih koji su bili nezaposleni u aprilu 2010, 83 procenta je bilo i dalje nezaposleno u aprilu 2011., dok je udio onih koji su prešli u zaposlene i dalje bio ispod 10 procenata.

Izvor: Svjetska banka (2012c), na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi za Srbiju

Podaci iz administrativnih izvora o prijavljenim nezaposlenim osobama potkrepljuju gornju analizu i omogućavaju praćenje trendova u 2012. u svim zemljama JIE6 (Slika 7). Podaci o prijavljenim nezaposlenim osobama iz administrativnih izvora (obično Službi za zapošljavanje) manje su pouzdani od podataka iz ARS i nisu uporedivi po zemljama. I pored toga, ti podaci pokazuju razliku u rezultatima sličnu onoj koju ilustriraju podaci iz ARS. Broj prijavljenih osoba koje traže posao veći je u 2012., nego u 2011. u BiH i Albaniji. Međutim, u 2012. je opao broj prijavljenih osoba koje traže posao u BJR Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu – mada se u BJR Makedoniji i na Kosovu dio te razlike može objasniti izmjenama regulative o radu.³

Slika 7: Prijavljene nezaposlene osobe u 2011. (januar 2011. = 100)

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

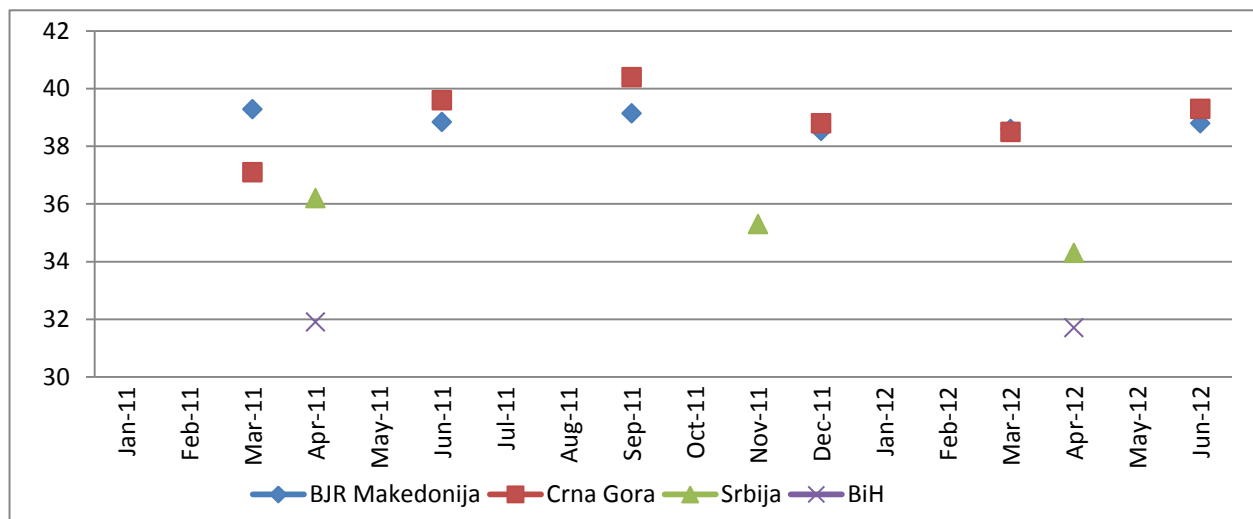
³ U BJR Makedoniji je pružanje besplatnog zdravstvenog osiguranja odvojeno od statusa pojedinaca na tržištu rada, a vlasti uvode dodatne mjere za racionalizaciju evidencije nezaposlenih. Kosovo je uvelo digitalnu bazu podataka o osobama koje traže posao, koja je omogućila ukidanje zastarjele papirne evidencije.

Stopa aktivnosti na tržištu rada u zemljama JIE6 tradicionalno je niža nego u zemljama EU i kreće se od 44 procenta u BiH do 56 procenta u BJR Makedoniji.⁴ Stopa aktivnosti je bila relativno stabilna između 2011. i 2012. Najveća promjena je bila u Crnoj Gori: povećanje od 0,5 procentnih poena koje se odrazilo u porastu stope zaposlenosti. S druge strane, Srbija je u posljednje tri godine doživjela pad aktivnosti na tržištu rada. To povlačenje iz radne snage predstavlja dodatnu „skrivenu nezaposlenost“ izvan zvaničnih podataka.

Raspoloživi podaci o zaposlenosti iz ARS za 2012. u najboljem slučaju daju mješovitu sliku (Slika 8.

Na regionalnom nivou, stope zaposlenosti su najviše u Crnoj Gori i najniže u BiH. Zaposlenost i dalje opada u Srbiji i u BiH. U Srbiji je od 2008. izgubljeno oko 680.000 radnih mjesta – što je zapanjujućih 30 procenta ukupne zaposlenosti u 2012. Izgleda da su ti gubici koncentrirani u poljoprivredi, finansijama i građevinarstvu, sektorima koje su naročito jako pogodili ciklični i strukturalni faktori. S druge strane, poslije gubitaka radnih mjesta u prvom kvartalu 2012., Crna Gora je zabilježila najveći porast zaposlenosti u drugom kvartalu, mada to dijelom potiče od priprema za turističku sezonu, a godišnji podaci pokazuju nastavak teških uslova.

Slika 8: Stope zaposlenosti u JIE6 (2011-2012), u procentima

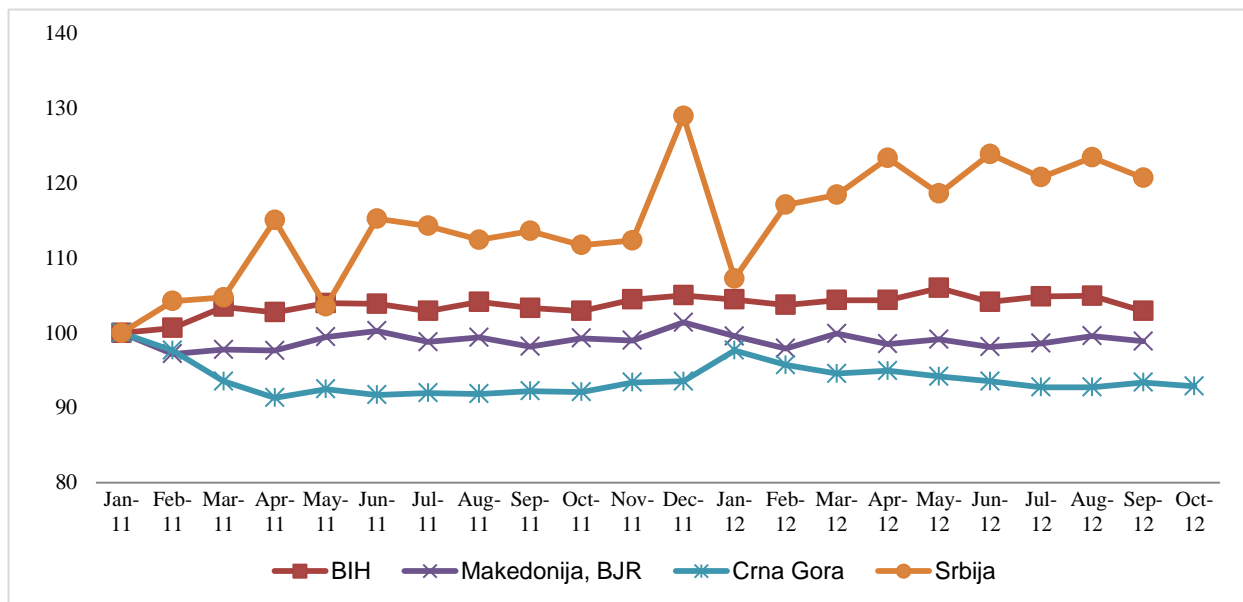

Izvor: Ankete o radnoj snazi nacionalnih zavoda za statistiku.

Kretanja zarada u regiji odražavaju rezultate na tržištu rada. U uslovima velike nezaposlenosti, zarade u JIE6 uglavnom su ili stagnirale (BiH) ili opadale (BJR Makedonija i Crna Gora), pri čemu je u ovoj drugoj grupi inflacija izazvala još veći pad realnih zarada (Slika 9 i Slika 10 Izuzetak je Srbija, gdje su bile u porastu nominalne zarade (izuzimajući uobičajen pad u januaru poslije porasta u decembru zahvaljujući isplati 13. plaće).

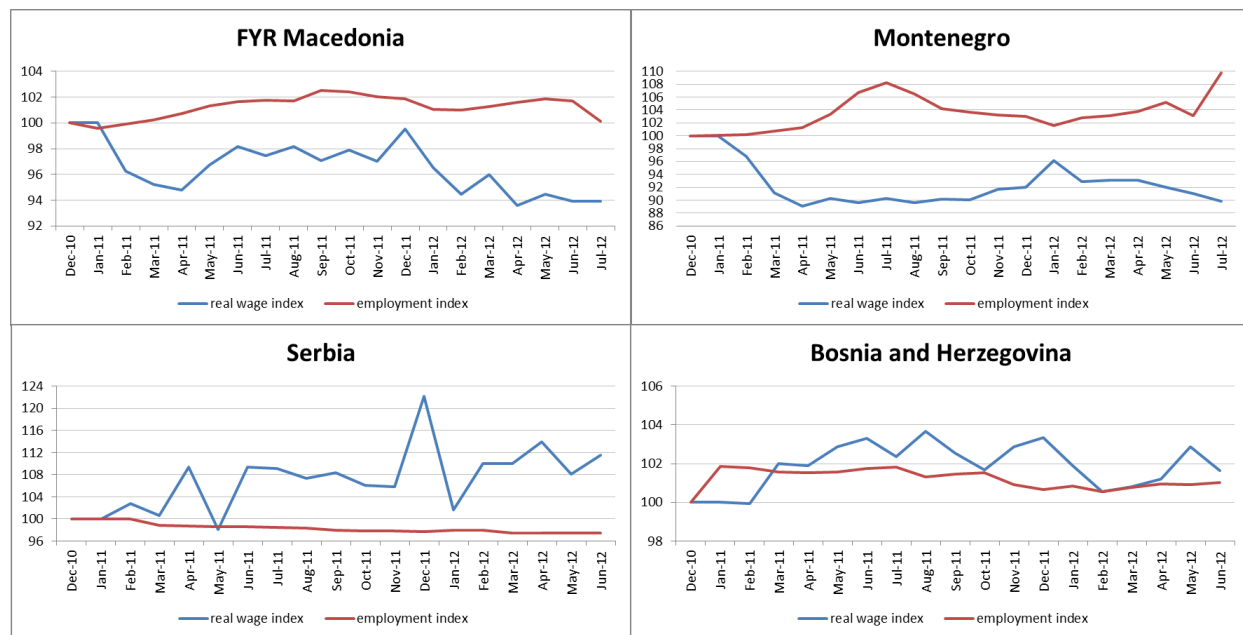
⁴ Koristeći „starost od 15 i više godina“ da se definiira aktivna populacija.

Slika 9: Promjene bruto prosječnih nominalnih zarada (januar 2011. = 100)

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Slika 10: Zaposlenost i Indeks realnih zarada (decembar 2010. = 100)

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku i procijene Svjetske banke.

Problem radnih mjesta u regiji je i problem socijalne inkluzije. Niska aktivnost radne snage prikriva ogromne nejednakosti na štetu žena, mladih, osoba sa nižim nivoom obrazovanja i etničkih manjina. U JIE6 je udio žena koje su zaposlene ili aktivno traže posao relativno nizak, što bi se moglo protumačiti kao „skrivena nezaposlenost“. Na primjer, na Kosovu je zaposlenost žena na nivou od samo 9,2 procenta, manje od jedne četvrtine zaposlenosti muškaraca. Rezultati tržišta rada su značajno različiti i po etničkim grupama; na primjer, mnogo je vjerovatnije da će biti nezaposleni Romi, nego lica iz drugih etničkih

grupa, a učešće u radnoj snazi među albanskim ženama je gotovo zanemarivo u poređenju s drugim etničkim grupama.

Rješavanje problema otvaranja radnih mjesta će iziskivati da vlade odu dalje od reformi institucija tržišta rada i aktivnih politika na tržištu rada. Kao što se govori u izvještaju Svjetske banke „Radna mjesta u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji“ i „Izvještaju o svjetskom razvoju za 2013. u pogledu radnih mjesta“, slabi rezultati u oblasti tržišta rada i socijalne inkluzije posljedica su višestrukih, međusobno veoma povezanih faktora, uključujući kretanja potražnje za radnom snagom, neusklađenosti kvalifikacija, prepreke mobilnosti radne snage, ograničenu djelotvornost mehanizama posredovanja na tržištu rada, slabo usklađene visokoškolske sisteme. Ekonomska kriza s kojom se suočava većina tih zemalja i dalje intenzivira već postojeće strukturalne slabosti, pri čemu učešće u radnoj snazi opada, a nezaposlenost i siromaštvo su u porastu. Osim toga, kako stanovništvo u većini zemalja u regiji stari, rapidno raste broj penzionera u odnosu na radno sposobnu populaciju, dodatno naprežući tržišta rada i cjelokupan socijalni model. Bez brze akcije u pogledu politika, situacija će se vjerovatno pogoršati. Odgovor na ove izazove putem niza mjera za poticanje rasta, konkurentnosti i otvaranje radnih mjesta moglo bi povećati životni standard, produktivnost i društvenu koheziju (Okvir 3). Produktivnija i bolje plaćena radna mjesta, kako pokazuje Izvještaj o svjetskom razvoju za 2013., mogu poboljšati životni standard tako što će obezbijediti zaradu, izvući ljude iz siromaštva i povećati njihovu potrošnju, kao i povećati produktivnost. Ona mogu i ojačati društvenu koheziju kad se otvore ekonomske mogućnosti za sve društveno-ekonomske i demografske grupe.

Da li za loš učinak tržišta rada JIE6 treba kriviti propise o radu? Čini se da je odgovor djelimično potvrđan. U zemljama u kojima većinu radnih mjesta otvara privatni sektor, propisi o radu mogu olakšati ili ometati otvaranje radnih mjesta i ostvarivanje zarada. Treba regulirati tržišta rada da bi se radnici zaštitili od nepravednog tretmana i osiguralo efikasno sklapanje ugovora između poslodavaca i radnika. Međutim, prekomjerna regulacija može otići dalje od rješavanja tržišnih poremećaja i ograničiti otvaranje radnih mjesta. Gdje se nalaze zemlje JIE6 na regulatornom spektru? Dva globalna indeksa pomažu da se odgovori na ovo pitanje: indeks lakoće poslovanja (Doing Business) Svjetske banke koji se odnosi na „zapošljavanje radnika“⁵ i indeks „efikasnosti rada“ Svjetskog ekonomskog foruma (WEF). Indeks lakoće poslovanja posmatra indikatore koji mjere fleksibilnost u reguliranju zapošljavanja, radnog vremena i viška radne snage. Ta tri aspekta propisa o radu mjere se pomoću 21 pod-indikatora (Slika 11 i Slika 12 sadrže 12 indikatora koji imaju najveću heterogenost u zemljama JIE6)

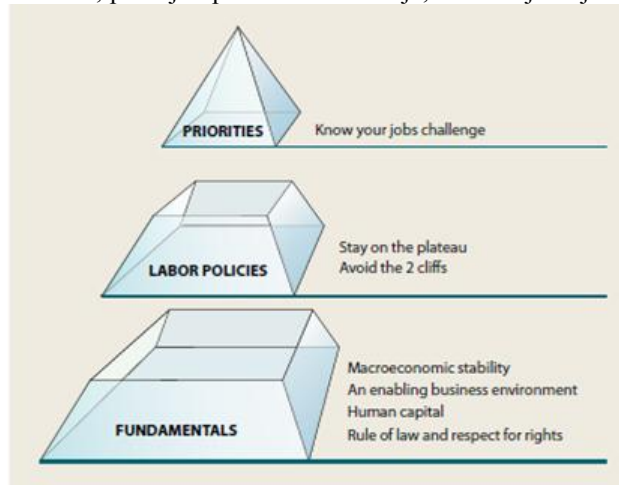
⁵ www.doingbusiness.org

Okvir 3: Izvještaj o Svjetskom razvoju u pogledu radnih mjesta: Implikacije po politike na tržištu rada

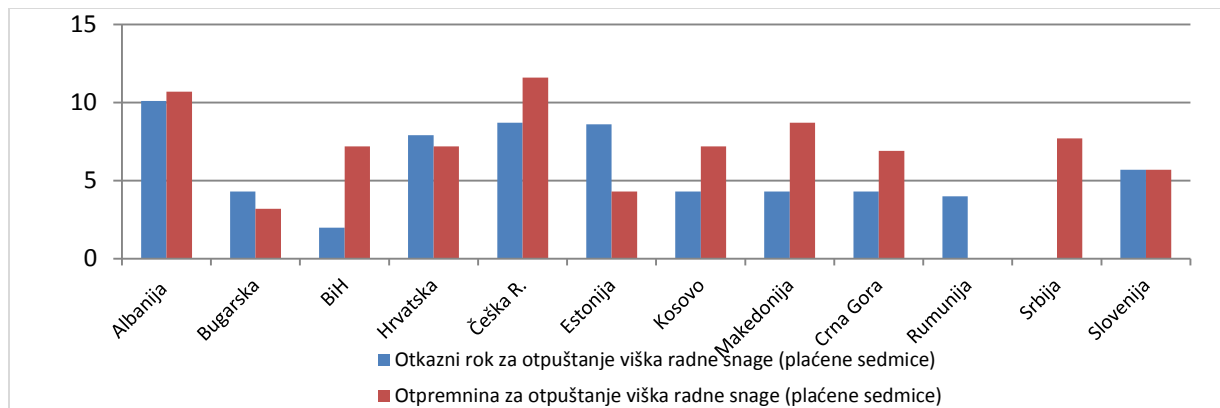
U uslovima globalnog fokusa na radna mjesta poslije globalne ekonomske krize, u Izvještaju Svjetske banke o svjetskom razvoju za 2013. (WDR 2013) sugerira se sveobuhvatan pristup javnim politikama za otvaranje, ne bilo kakvih radnih mjesta, već radnih mjesta koja su dobra za razvoj. Radna mjesta dobra za razvoj su ona radna mjesta koja podižu životni standard, povećavaju produktivnost i potiču društvenu koheziju.

U Izvještaju o svjetskom razvoju za 2013. predlaže se troslojan pristup otvaranju radnih mjesta dobrih za razvoj: „Prvo, temelji politike – uključujući makroekonomsku stabilnost, povoljno poslovno okruženje, investicije u ljudski kapital i vladavinu prava – od suštinskog su značaja, kako za rast, tako i za otvaranje radnih mjesta. Drugo, dobro osmišljene politike rada mogu pomoći da se osigura da rast dovodi do mogućnosti zaposlenja, ali moraju biti dopunjene širim pristupom otvaranju radnih mjesta koji prevazilazi tržište rada. Treće, vlade treba strateški da odrede koja radna mjesta će učiniti najviše za razvoj, imajući u vidu konkretan kontekst zemlje i ukloniti ili kompenzirati prepreke koje sprječavaju privatni sektor da otvara više tih radnih mjesta“.

Dakle, Izvještaj o svjetskom razvoju za 2013. proširuje diskusiju o otvaranju radnih mjesta preko politika tržišta rada. Iznosi se mišljenje da politike tržišta rada rijetko predstavljaju obavezujuće ograničenje za otvaranje radnih mjesta dobrih za razvoj, osim ukoliko su prekomjerne ili minimalne. Politike tržišta rada, uključujući propise o radu, kolektivno pregovaranje, aktivne programe tržišta rada i socijalnu zaštitu, mogu destimulirati formalno zapošljavanje i produktivnost, kad su prekomjerne ili kad neadekvatna regulativa omogućava štetne oblike rada. Ukoliko se politike tržišta rada drže u razumnim okvirima, njihovi ukupni efekti se odnose više na preraspoređivanje nego na zaposlenost. Na primer, zakonodavstvo o zaštiti u oblasti zapošljavanja često ima samo skromne efekte na ukupnu zaposlenost, ali ono favoriuora muškarce u najboljim godinama u odnosu na mlade, žene i niskokvalificirane. S druge strane, pokazalo se da aktivni programi tržišta rada i politike socijalne zaštite promoviraju veću ravnopravnost u pogledu zapošljavanja i zarada.

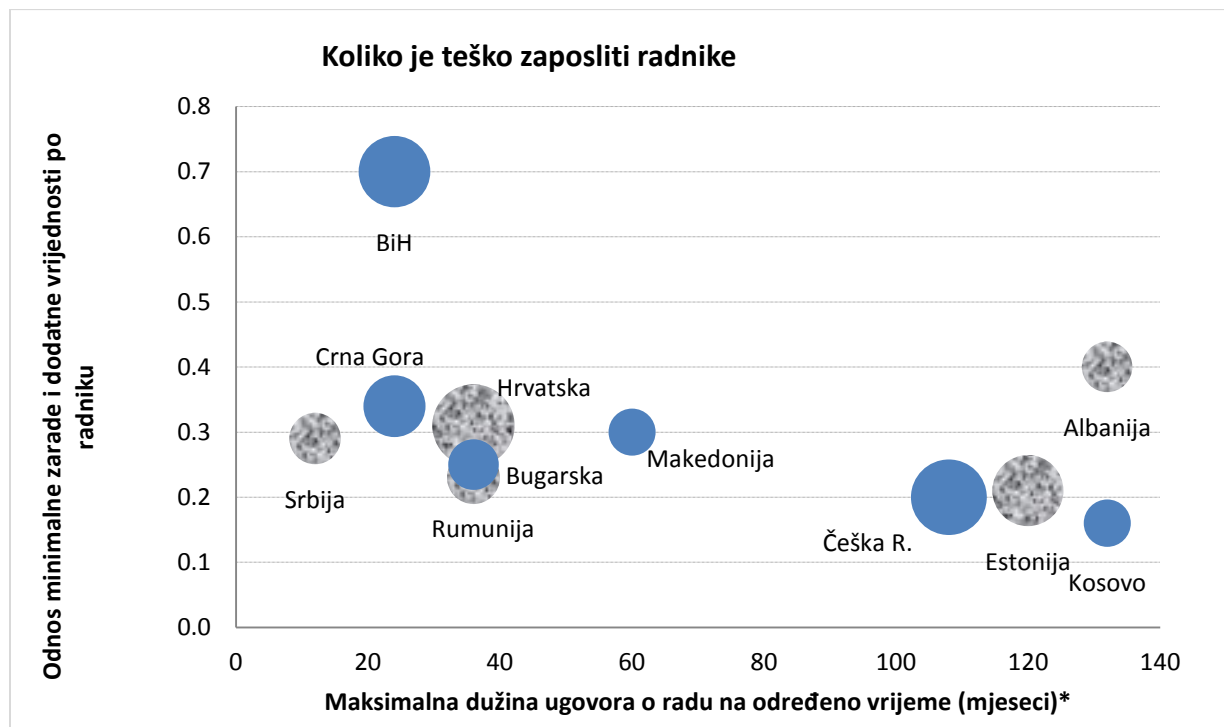
Regulacija tržišta rada JIE6 znatno se razlikuje od zemlje do zemlje u svakoj oblasti regulacije, ali ima prostora da se tržišta rada učine fleksibilnijima. Što se tiče fleksibilnosti zapošljavanja, Albanija i Srbija zabranjuju korištenje ugovora o radu na određeno vreme za stalne poslove, a ostale četiri zemlje su odredile maksimalno trajanje **ugovora o radu na određeno vreme**. **Minimalna zarada** za radnike ili pripravnike više je nego dvostruko veća u BiH nego na Kosovu – ostale zemlje su negdje između. Albanija i Makedonija propisuju najviše **naknade za rad** u dane odmora i u noćnoj smjeni. U zemlji u kojoj je najlakše otpustiti radnike, Albaniji, poslodavci moraju platiti najveću otpremninu. Što se tiče fleksibilnosti zapošljavanja, postoji niz raznovrsnih pristupa fleksibilnosti zapošljavanja u cijeloj regiji JIE6, tako i u Evropi. Visoka minimalna zarada može predstavljati destimulaciju za poslodavce da zapošljavaju mlade radnike i u tom pogledu je BiH ekstreman primjer u negativnom smislu. Albanija i Srbija zabranjuju korištenje ugovora o radu na određeno vrijeme za stalne poslove, ali to je praksa i u nekoliko zemalja EU11. Četiri zemlje JIE6 su odredile maksimalno trajanje ugovora o radu na određeno vrijeme, a u Srbiji, BiH i Crnoj Gori taj period je kraći nego u uporedivim zemljama EU11. Ukupno gledano, Kosovo ima najfleksibilnije propise za zapošljavanje radnika, ali ima i najveću stopu nezaposlenosti u Evropi. Na kraju, propisi se mogu razlikovati i po tome koliko je teško i skupo zaposliti radnike (Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka

Izvor: Izvještaj Svjetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013.

). Mada nesumnjivo ima prostora za dalje poboljšanje fleksibilnosti tržišta rada u JIE6, za taj uglavnom strukturalni problem nezaposlenosti najprije će biti potrebno ponovno uspostavljanje snažnog ekonomskog rasta, kao i druge strukturalne reforme (npr. investiciona klima).

Slika 11: Koliko je teško zaposliti radnike u JIE6

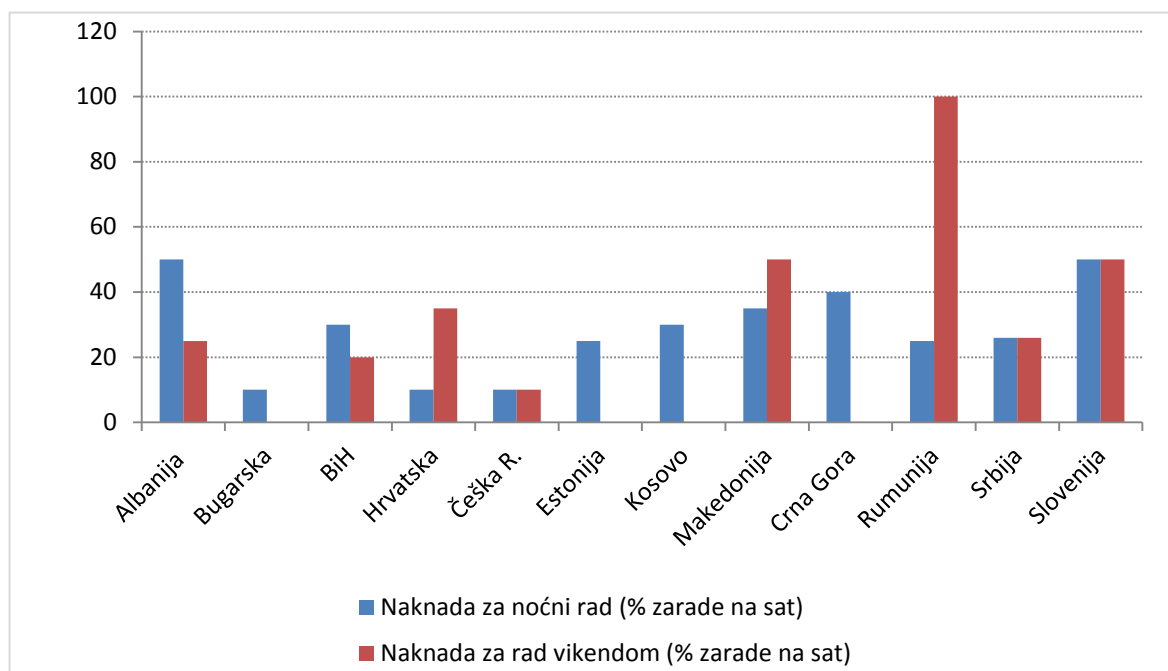

Izvor: Izvještaj Svjetske banke "Doing Business" (Poslovanje) za 2013. godinu

Napomena: Veličina kruga prikazuje minimalnu zaradu devetnaestogodišnjeg radnika. Zemlje označene plavom bojom dozvoljavaju korištenje ugovora o radu na određeno vreme za stalne poslove.

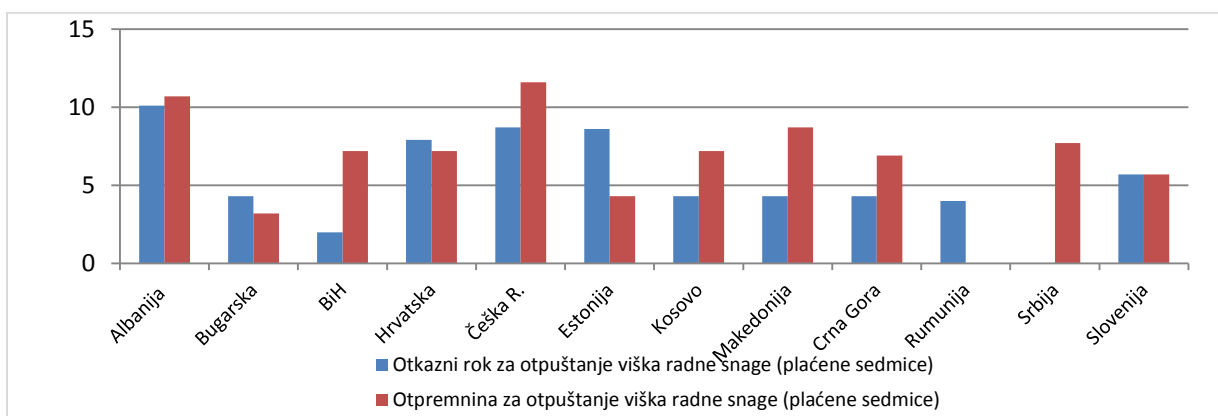
*Albanija i Kosovo nemaju ograničenje u pogledu maksimalnog trajanja ugovora o radu na određeno vreme.

Slika 12: Naknade za noćnu smjenu i rad u dane odmora u JIE6

Izvor: Izvještaj Svjetske banke “Doing Business” (Poslovanje) za 2013.

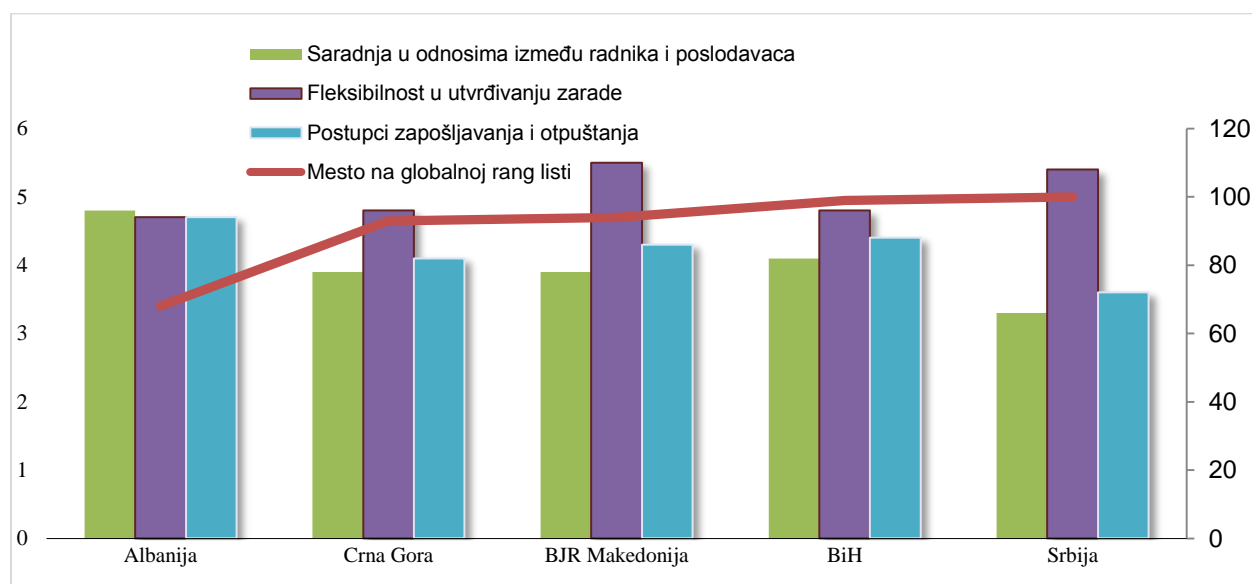
Slika 13: Uslovi u pogledu troškova otpremnina i otkaznog roka

Izvor: Izvještaj Svjetske banke “Doing Business” (Poslovanje) za 2013.

I Indeks globalne konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma (WEF) prati reguliranost tržišta rada. Indeks efikasnosti rada, jedan od 11 pod-indeksa, ocjenjuje efikasnost i fleksibilnost tržišta rada. Sastoji se od četiri oblasti, od kojih se u tri prikupljaju percepcije, dok četvrta – o troškovima otpremnina – potiče iz radnog zakonodavstva. Zemlje JIE6 (izuzev Kosova, koje nije obuhvaćeno) rangirane su relativno nisko u pogledu regulatorne efikasnosti (Slika 14). Najbolje je rangirana Albanija, kao 68. od 144 zemlje. Ostale četiri su sve rangirane između 93. i 100. mjesta. Među zemljama regije, Bugarska je rangirana kao 45., mada je Hrvatska 106., a Rumunija 124. Izuzev Albanije, ostale četiri zemlje JIE najniže su rangirane po saradnji u oblasti odnosa između radnika i poslodavaca, za čim slijede prakse zapošljavanja i otpuštanja. Postoji velika razlika u troškovima otpremnina – od 8 sedmičnih zarada u Srbiji do 28 sedmičnih zarada u Crnoj Gori.

Slika 14: Indeks efikasnosti rada WEF, 2012–2013.

Izvor: Svjetski ekonomski forum.

Napomena: Ocjene idu od 1 (najniža) do 7 (najviša).

Dakle, ukratko, obzirom na visoku nezaposlenost, zemlje JIE6 još moraju dosta toga uraditi da bi unaprijedile institucije i propise o tržištu rada. Međutim, činjenica je da i faktori izvan tržišta rada, kao što su spor ekonomski rast, slabe investicije i potrošnja, nedostaci u investicionoj klimi i uska grla u ekonomiji, doprinose izuzetno lošim rezultatima tržišta rada u JIE6. Otvaranje radnih mjesta određuje više faktora, a jedna od glavnih determinanti su propisi o radu. Zemlje JIE6 pate od niskih nivoa zaposlenosti djelimično zbog nasljeđa ekonomske transformacije u 90-im godinama prošlog vijeka, kada je zastario znatan dio kapitala. Slabu potražnju za radnicima donekle bi mogli nadoknaditi propisi o radu koji potiču otvaranje radnih mjesta. Gornja analiza pokazuje da, iako su zemlje JIE6 slične zemljama EU11, one imaju mnoštvo mogućnosti za poticanje otvaranje radnih mjesta pojednostavljuvanjem propisa o radu. Oblasti za reformu se razlikuju od zemlje do zemlje, ali će rezultati vjerovatno zavisiti od faktora kao što su robusnost i struktura ekonomskog rasta, kao i kvalitet investicione klime, posebno za mala i srednja preduzeća koja su inkubatori novih radnih mjesta.

D. TRGOVINA I VANJSKI DUG - POGORŠANJE

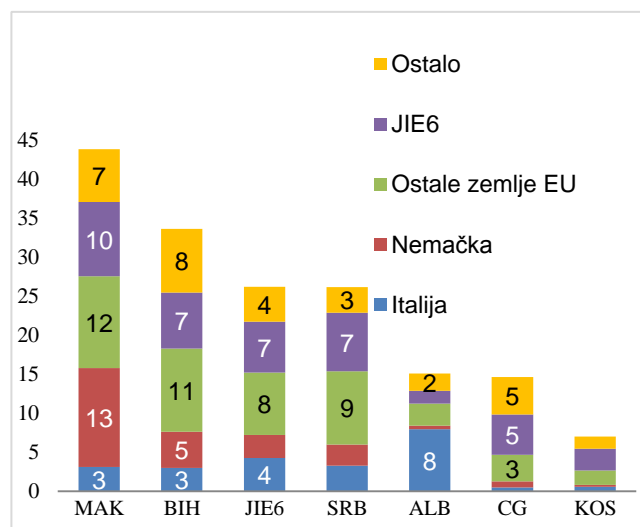
Zemlje JIE6 su ekonomski tijesno povezane s EU, pa je učinak vanjskog sektora JIE6 u velikoj korelaciji s onim što se dešava u EU. Ta veza je bila očigledna u pogoršanju trgovine, deficita bilansa tekućih transakcija (DBTT), SDI i transfera širom JIE6 u prvoj polovini 2012. Ekstreman slučaj ovog puta je bila Albanija, čija su trgovinska i vanjska kretanja nadmašila ostatak regije, dijelom zbog većeg izvoza nafte i minerala.

Izvoz i uvoz

Progresivna integracija ekonomija JIE6 u EU znači da je trgovina sa EU od ključne važnosti za učinak izvoza i ekonomski rast JIE6 uopće. Čak i pri oslabljenoj potražnji, u prvoj polovini 2012., na EU je i dalje otpadalo 58 procenata cjelokupnog izvoza JIE6 (neznatan pad sa 58,8 procenata u 2011.). Lavovski dio, 27,6 procenata (pad sa 28,7 procenata u 2011.), otpada na Italiju i Njemačku (Slika 15).

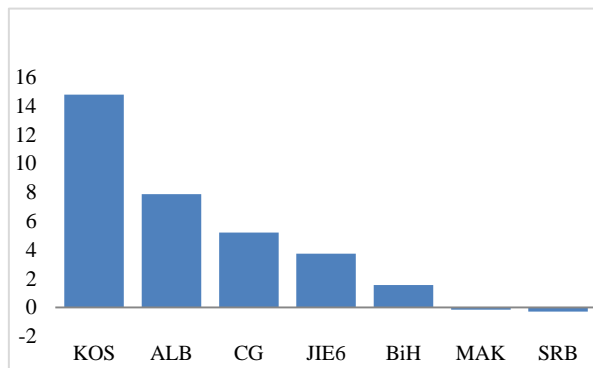
Regionalna trgovina je i dalje veoma važna za zemlje JIE6. To posebno važi za BJR Makedoniju, BiH, Srbiju, Crnu Goru i Kosovo, dok je veliki dio albanskog izvoza usmjeren ka Italiji i drugim zemljama EU. Udio regionalnog izvoza u BDP-u povećao se s 28,3 procenta u 2011. na 30,6 procenata u 2012., uglavnom zbog toga što je opao izvoz u druge zemlje. Najveći realan rast izvoza u JIE6 u 2012. imala je Albanija, a slijedili su je Kosovo i Crna Gora. Na promjene u izvozu u zemljama JIE6 uticao je i veliki pad njihovog izvoza u EU, kad su pale cijene metala (Slika 16 i Slika 17).

Slika 15: Izvoz (% BDP-a)

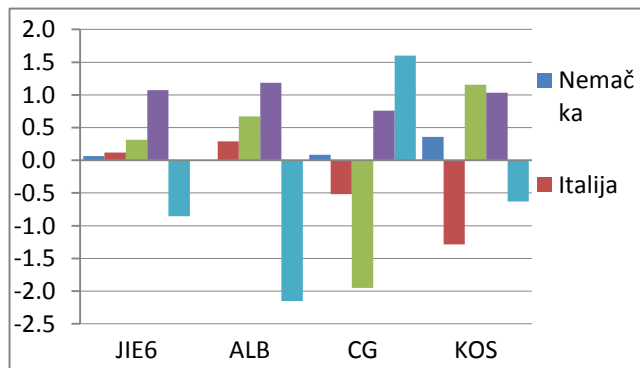
Izvor: Centralne banke JIE6 i UNCTAD.

Slika 16: Rast izvoza u JIE6 (%)

Izvor: SEE6 Centralne banke i Eurostat.

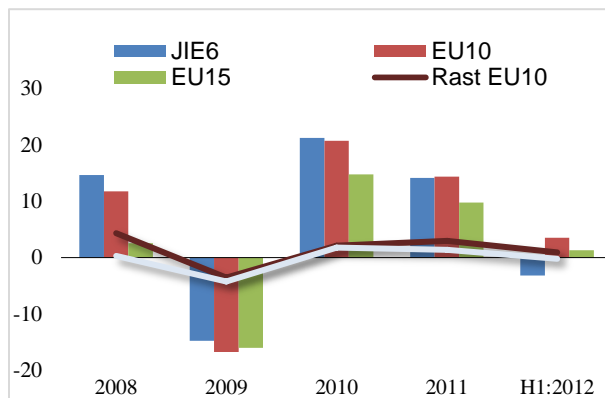
Slika 17: Rast izvoza, JIE6 i EU (%)

Izvor: SEE6 Centralne banke i Eurostat.

Izvoz JIE6 je usporen u drugoj polovini 2011. i prvoj polovini 2012., kako zbog slabe potražnje u eurozoni, tako i zbog loših vremenskih prilika. U 2011. izvoz JIE6 je porastao za 14,0 procenata u poređenju sa 14,4 procenta za EU10, ali je počeo opadati krajem godine. Pored izuzetno oštre zime, glavni razlog opadanja izvoza u cijeloj regiji je nepovoljna ekonomska klima u EU, koja dovodi do niže uvozne potražnje, a posebno nižih cijena metala. Kao rezultat toga, ponderirani prosječni pad u prvoj polovini 2012. nije bio beznačajan i iznosio je 2,7 procenata. Izvoz je u nekim zemljama JIE6 opao više nego u drugima zbog pada potražnje EU (Slika 18 i Slika 19).

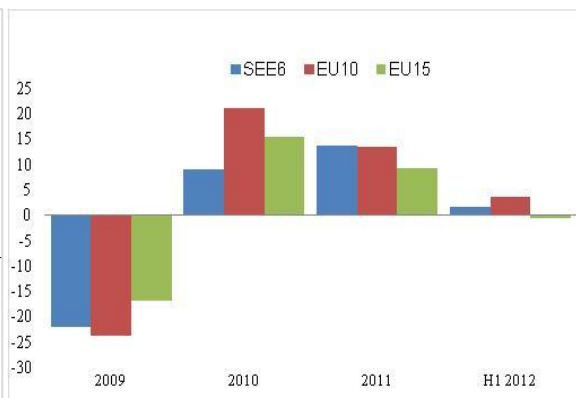
Slika 18: Izvoz i ekonomski rast (%)

Izvor: Centralne banke JIE6 i Eurostat.

Napomena: Rast izvoza je prikazan stupcima, a rast realnog BDP-a linijama.

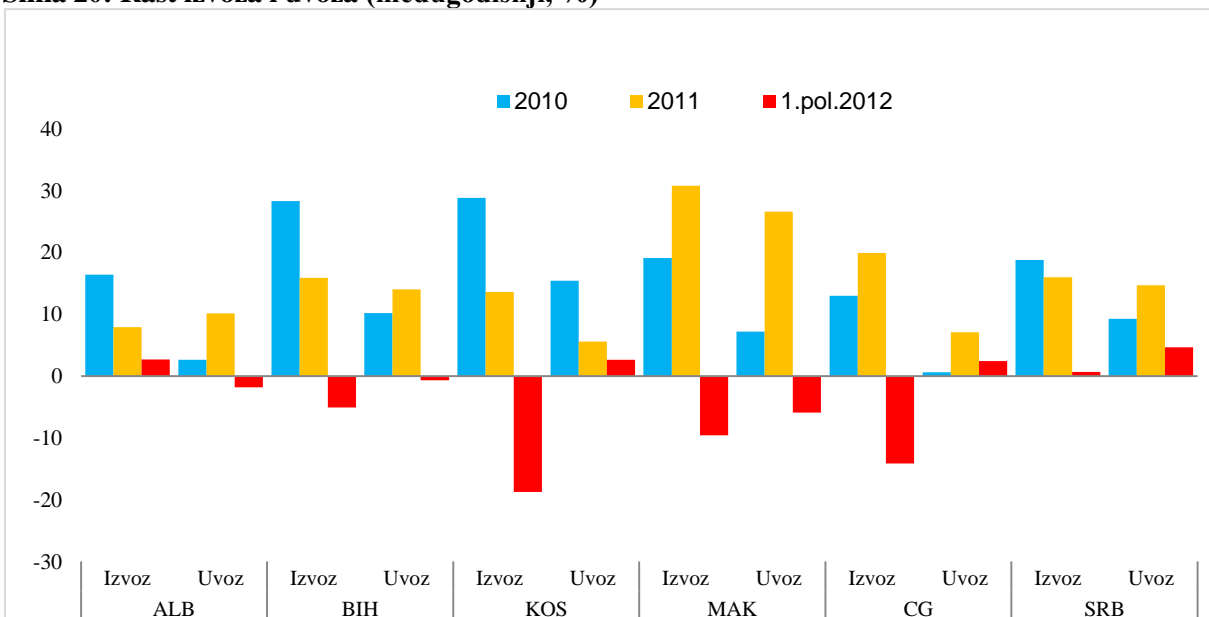
Slika 19: Rast uvoza (%)

Izvor: Centralne banke JIE6 i Eurostat.

Dinamika uvoza JIE6 bila je odraz nedavnog slabljenja domaće potražnje i ukupne ekonomske aktivnosti. Uvoz je u 2011. ojačao u celoj regiji, rastući 13,8 procenata zahvaljujući domaćoj potražnji i SDI. Međutim, u prvoj polovini 2012. uvoz je oslabio na oko 1,6 procenata rasta međugodišnje jer je oslabila domaća tražnja i opala industrijska proizvodnja (Slika 20). Tako je, na primjer, vrijednost uvoza u Albaniji u prvoj polovini 2012. opala za - 1,8 procenata, uglavnom zbog manje domaće potražnje za hranom i sirovinama i manjeg uvoza energije u drugom kvartalu zbog povoljnijih vremenskih uslova.

Slika 20: Rast izvoza i uvoza (međugodišnji, %)

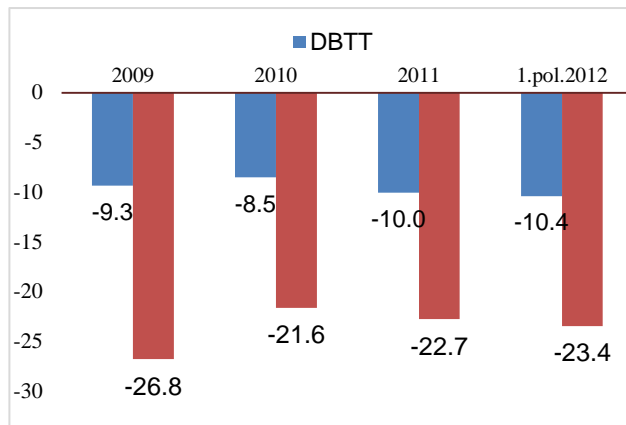
Izvor: Centralne banke JIE6.

Napomena : Podaci za 2012. su za prvu polovinu godine

Deficiti bilansa tekućih transakcija i trgovinski bilansi

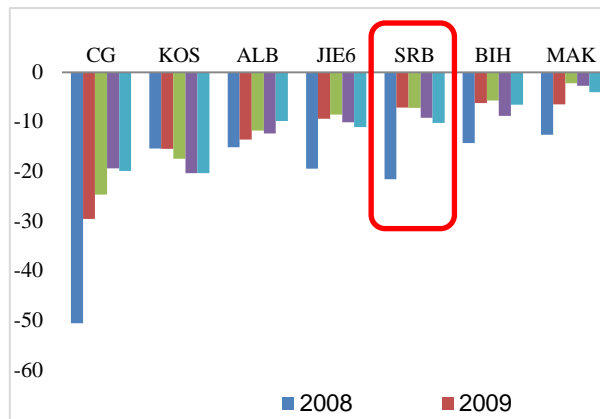
Iako su se deficiti bilansa tekućih transakcija (DBTT) i trgovinski bilansi poslije krize značajno popravili, i jedni i drugi su se u međuvremenu pogoršali u celoj regiji. Pad je počeo 2011. (Slika 21) i bio je najvidljiviji na Kosovu, gdje je na DBTT i trgovinske bilanse snažno uticala izgradnja autoputa ka Albaniji i s tim u vezi uvoz. Problem se zatim ubrzao u prvoj polovini 2012. u Srbiji, BiH i Crnoj Gori, uglavnom zbog toga što su se trgovinski deficiti povećali s padom izvoza i samo umjerenim rastom uvoza. Negativni trend i kod DBTT i kod trgovinskih bilansa posljedica je pada potražnje EU za robom iz JIE6. Drugi negativan uticaj kod DBTT došao je od pada neto transfera u Srbiji) (Slika 22).

Slika 21: DBTT i trgovinski bilans (% BDP-a)

Izvor: Centralne banke, MMF WEO i procjene osoblja Svjetske banke.

Slika 22: DBTT po zemljama (% BDP-a)

Izvor: Centralne banke JIE6.

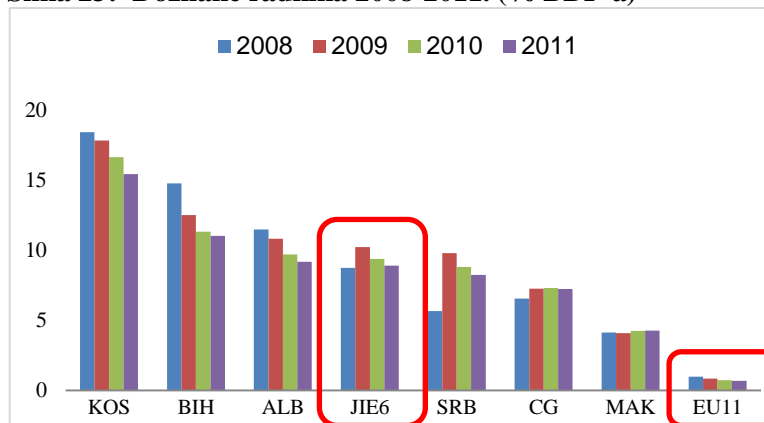
Doznake i SDI

Mada su u prethodne dvije godine doznake donekle opale, generalno su se pokazale relativno otpornim na krizu u eurozoni.

Doznake u Srbiji su pale sa 9,5 procenata BDP-a u 2009. na 6,8 procenata u 2011., a zatim na 5,8 procenata u 2012., ali su doznake u drugim zemljama bile relativno nepromijenjene u 2012. (Slika 23). Iznenađujuće je da doznake u Albaniji nisu opale, iako je većina njenih migranata otišla u Grčku i Italiju (vjerovatno zbog kulturnih i demografskih razloga). Inače, izgleda da je pad doznaka u zemljama JIE6 ublažen zbog toga što njihovi migranti rade u uspješnijim zemljama kao što su Njemačka, Švicarska i Švedska.

Takođe, faktori koji su tome doprinijeli su repatrijacija štednje emigranata povratnika (Albanija) i politike rada u mnogim zemljama EU koje štite dobro integrirane migrante iz zemalja JIE6..

Slika 23: Doznake radnika 2008-2011. (% BDP-a)

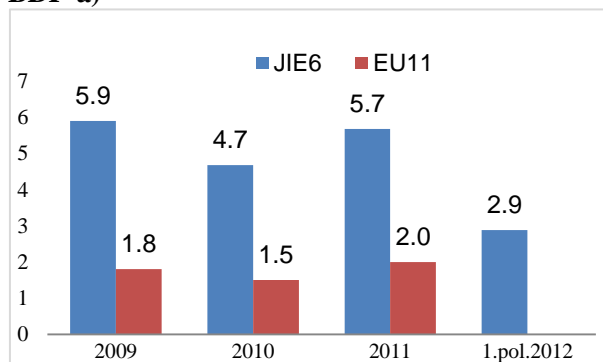

Izvor: Centralne banke JIE6.

ALB i BiH definišu doznake tako da uključuju i zarade zaposlenih; KOS, SRB, MAK i CG koriste uže definicije doznaka.

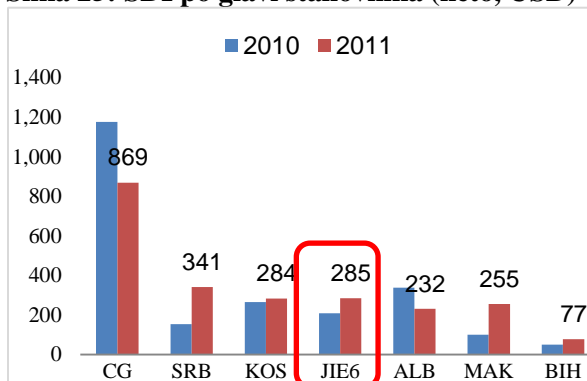
SDI – koje su važne za finansiranje, investicije i rast u JIE6 – doživjele su snažan rast od 20 procenata u 2011., ali su od tada primjetno opale (Slika 24 i Slika 25). U 2011. godini, SDI su se više nego udvostručile u Srbiji i BJR Makedoniji. Među najuspješnijim sektorima bili su auto-dijelovi za industriju i financije (BJR Makedonija). Međutim, u prvoj polovini 2012. SDI su u BJR Makedoniji i na Kosovu oslabile, a u Crnoj Gori i Srbiji čak i opale, uglavnom zbog negativnog uticaja krize u EU, visoke osnove u 2011. u Srbiji i BJR Makedoniji i značajnih odliva iz Srbije. Ipak, Albanija je primila 30 procijenata više SDI, koje su bile koncentrirane u sektorima finansijskog posredovanja, usluga i industrije, a privatizacija četiri male hidroelektrane bi mogla donijeti dodatne prihode. Do septembra, SDI u Crnoj Gori su se oporavile i porasle za skoro 12 procenata na godišnjem nivou.

Slika 24: Strane direktne investicije (neto, % BDP-a)

Izvor: Centralne banke JIE6.

Slika 25: SDI po glavi stanovnika (neto, USD)

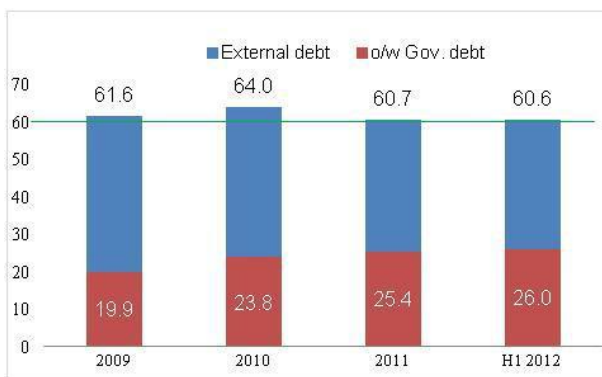

Izvor: Centralne banke JIE6.

Vanjski dug

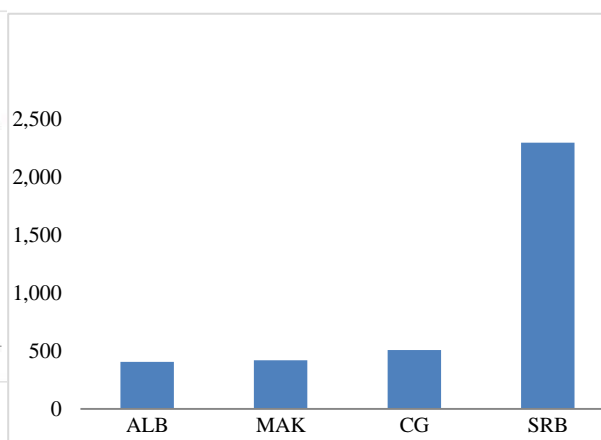
U uslovima brzog razduživanja privatnog sektora, u 2012. ukupan vanjski dug u JIE6 je opao, ali je javni vanjski dug nastavio rasti kao rezultat vanjskog zaduživanja države u uslovima slabog oporavka i niskih državnih prihoda. Poslije dostizanja maksimuma od 64,1 procenta BDP-a u 2010., u 2011. vanjski dug je smanjen na 60,7 procenata. Od juna 2009. do septembra 2012. četiri zemlje su izašle na međunarodna komercijalna tržišta tako što su izdale euro-obveznice (BJR Makedonija u 2009., Albanija u 2010. i, Crna Gora u 2010. i 2011. i Srbija u 2011. i 2012.) (Slika 26) ili putem izlaska na međunarodna kreditna tržišta s garancijom IBRD (Srbija, BJR Makedonija, Crna Gora) (Slika 27). U zemljama JIE6 ukupan vanjski dug znatno se razlikuje, pri čemu Crna Gora i Srbija, ne samo da imaju najviši nivo duga, već su i znatno iznad regionalnog prosjeka, a Kosovo⁶ najniži (Slika 28)

Slika 26: Vanjski dug JIE6 (prosjeak, procenata BDP-a)

Izvor: Centralne banke i Ministarstva finansija (MF) JIE6

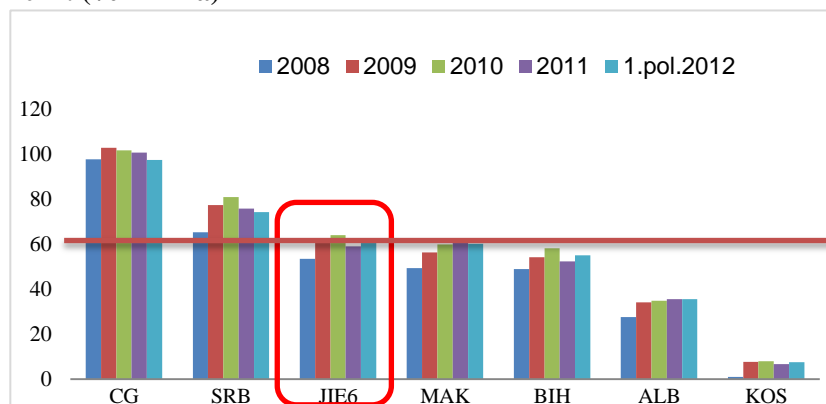
Slika 27: Ukupne međunarodne obveznice u opticaju u odabranim zemljama JIE6 (miliona USD)

Izvor: Ministarstva finansija zemalja JIE6.

⁶ Za razliku od ostalih zemalja JIE6, Kosovo ima veoma ograničen pristup međunarodnim finansijskim tržištima, te stoga ima mali vanjski dug.

Slika 28: Ukupan javni i privatni vanjski dug zaključno s junom 2012. (% BDP-a)

Izvor: Centralne banke i ministarstva financija JIE6, MMF, Svjetska banka..

E. FISKALNA POLITIKA – RASTUĆI DEFICITI, DUG I KAŠNJENJA

Poslije poboljšanja u 2010. i 2011., fiskalna situacija u zemljama JIE6 znatno se pogoršala u prvoj polovini 2012. jer je drugi val recesije uticao na državne budžete. Prosječni fiskalni deficit u zemljama JIE6 poboljšao se sa -3,9 procenata BDP-a u 2010. na -3,1 procenat u 2011. djelimično zbog toga što je počeo oživljavati ekonomski rast. Očekujući da se ovaj trend nastavi i u 2012., vlade su nastavile s donekle optimističkim pretpostavkama u pogledu prihoda. Međutim, u drugoj polovini 2011. rast u cijeloj regiji je usporio i postao negativan u prvoj polovini 2012. u uslovima nastavka previranja u eurozoni, koje je dodatno zakomplicirala oštra zima, koja je značajno smanjila ekonomsku aktivnost. U procjepu između sporog rasta i optimističkog budžetiranja, znatno su podbacili prihodi. U većini zemalja ponovo rastu deficiti (Tabela 3).

Pošto su već iskoristile značajan dio finansijskih sredstava za 2012., mnoge vlade će se namučiti da ostvare revidirane ciljane deficite za 2012. Na primjer, i Srbija i Makedonija su do avgusta utrošile oko 75 procijenata planiranih prihoda za 2012. Stoga će deficiti vjerovatno biti veći no što je očekivano.

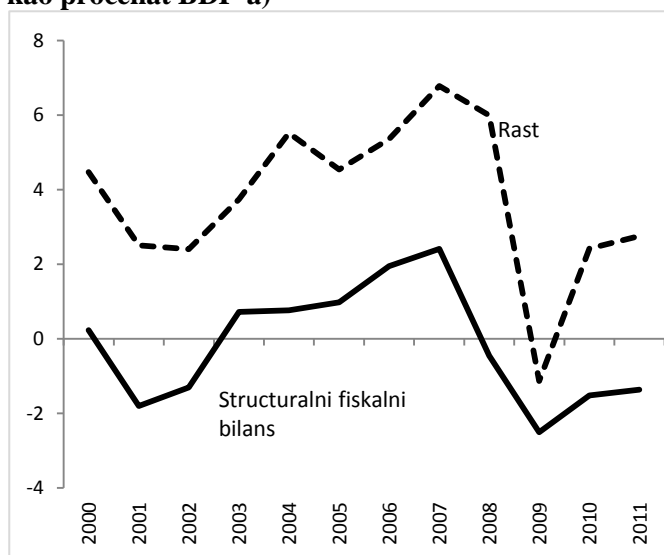
Tabela 3: Fiskalni bilansi JIE6, 2008.-2012. (% BDP-a)

	2008	2009	2010	2011	2012 Proj. ¹
ALB	-5.5	-7.0	-3.0	-3.3	-3.6
BIH	-3.9	-5.7	-4.5	-3.1	-3.5
KOS	-0.2	-0.6	-2.6	-1.9	-3.1
MAK	-0.9	-2.7	-2.4	-2.6	-3.7
CG	-1.3	-5.3	-4.7	-4.3	-3.6
SRB	-2.6	-4.7	-5.0	-5.0	-6.7

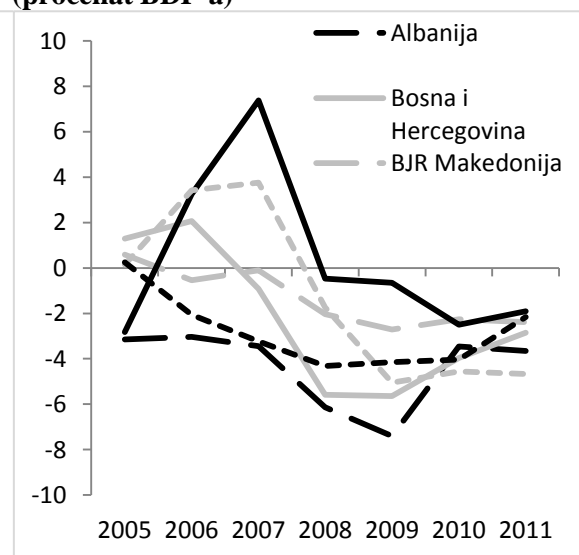
¹Posljednji dostupni podaci: avgust za BJR Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju, juli za Albaniju i Kosovo. Za Crnu Goru, podaci o fiskalnom deficitu obuhvataju otplatu garancija koje su aktivirane i promjene zvanično prijavljenih kašnjenja

Interesantno je što izgleda da su, u prosjeku, zemlje JIE6 u dužem periodu vodile kontraciklične fiskalne politike, ali su suficiti bili premali da pruže dovoljno manevarskog prostora tokom duže krize. Poslije 2000. strukturalni fiskalni bilansi su se kretali uglavnom u skladu s rastom (Slika 29 i Slika 30). Tokom perioda najbržeg rasta (2005.-2007), zemlje JIE6 su, u prosjeku, ostvarivale suficite (mada, kada se pogleda unazad, ne uvijek toliko velike koliko je bilo potrebno – posebno u Crnoj Gori, koja je doživjela i najveću ekspanziju i najgoru recesiju) pa su u 2008. otišle u zonu deficita kada su ih pogodili efekti ekonomske krize. Problem je što zemlje u regiji nisu akumulirale dovoljno resursa tokom ekspanzije za duže finansiranje deficita tokom krize. Uprkos prosječnom rastu od oko 3,8 procenata u prvoj deceniji 21. vijeka, ostvarile se strukturalne deficite od, u prosjeku, više od 1 procenta BDP-a. Neke kontraciklične fiskalne politike bile su uspješnije nego druge. Kosovo, Crna Gora i, u manjoj mjeri, Bosna i Hercegovina imale su tokom ekspanzije fiskalne suficite na strukturalnoj osnovi. Međutim, uprkos solidnom ekonomskom rastu, Albanija i Srbija su zabilježile deficite (Slika 30).

Slika 29: Rast i strukturalni bilans (neponderiran, kao procenat BDP-a)

Slika 30: Strukturalni bilans, 2005.-2011. (procenat BDP-a)

Izvor: Procjene osoblja Svjetske banke.

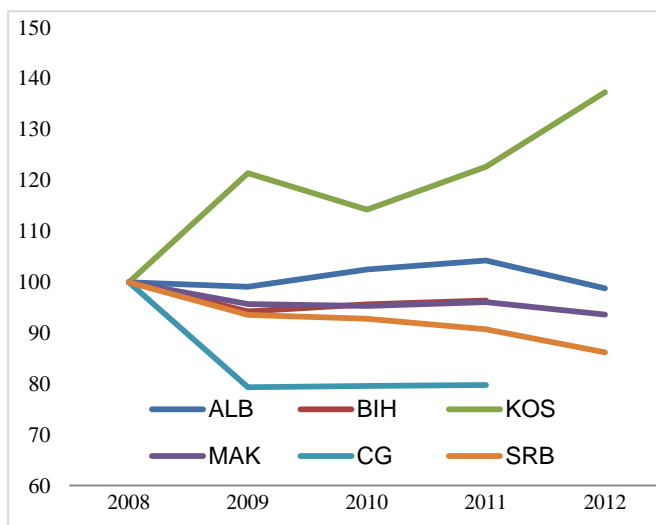
Napomena: Strukturalni bilans se odnosi na opći državni ciklično prilagođeni bilans. Ciklično prilagođeni bilans je fiskalni bilans korigiran da bi se u obzir uzeli efekti ekonomskog ciklusa pomoću Hodrik-Preskot (HP) filtera. Razmatranje vidjeti u dokumentu Giorno et al. (1995) koji je dostupan na adresi: <http://78.41.128.130/dataoecd/2/43/33928808.pdf>.

U uslovima kada su slabe i trgovina i domaća potražnja, u većini zemalja JIE6 su opali fiskalni prihodi kao procenat BDP-a u prvoj polovini 2012. u poređenju sa 2011. Do sada su u 2012. u Albaniji, Makedoniji i Srbiji prihodi niži nego u istom periodu prošle godine za prosječno 0,6 procenata BDP-a (Slika 31). Usporevanje privredne aktivnosti je naročito jako pogodilo neke izvore prihoda: u Albaniji i Makedoniji su opale naplate poreza na dobit preduzeća, a u te dvije zemlje i na Kosovu su opali prihodi od PDV-a. U uslovima problema na tržištima rada, u Albaniji, Makedoniji i Srbiji su pali i prihodi od poreza na prihod građana. Pored nižih stvarnih prihoda nego u istom periodu prošle godine, zemlje JIE6 su podbacile i u odnosu na prihode predviđene budžetom.

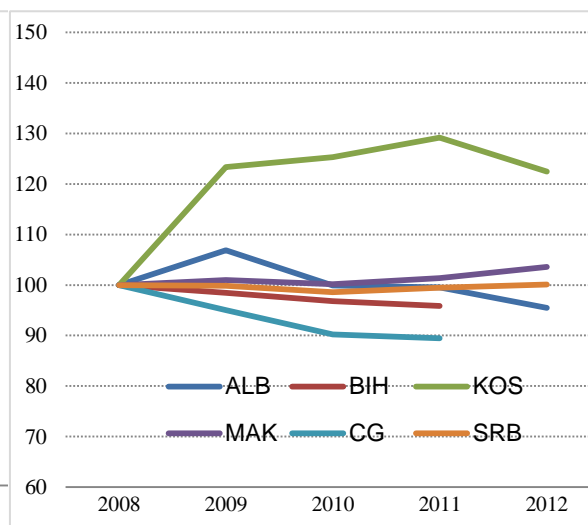
Uzroci rasta potrošnje se razlikuju među zemljama (Slika 32). U nekoliko zemalja JIE6 u prvih sedam mjeseci 2012. su se povećali tekući rashodi, a najviše naknade za socijalnu zaštitu. U Albaniji je to pogoršano uvođenjem povećanja penzija i zarada u javnom sektoru iznad nivoa inflacije. U Albaniji su smanjenja kapitalne potrošnje djelimično ili potpuno kompenzirala povećanja tekuće potrošnje, ali u Srbiji povećanje ukupne potrošnje od skoro 10 procenata ugrožava fiskalnu održivost. Na Kosovu je povećanje potrošnje od oko 14,8 procenata dijelom rezultat kašnjenja budžeta u 2011. Međutim, za

razliku od drugih zemalja JIE6, i kapitalna potrošnja Kosova je skočila za skoro 25 procenata, uglavnom za saobraćajne projekte radi boljeg povezivanja sa susjednim zemljama.

Slika 31: Realni prihodi u JIE6, 2008.–2012.

Slika 32: Realni rashodi u JIE6, 2008.–2012.

Većina zemalja JIE6 je prepoznala, mada različitim tempom, potrebu da se direktno pozabavi tim problemima, uz pokušaje da se povećaju prihodi i smanje rashodi. Neke zemlje JIE6 su povećale akcize (Crna Gora) i PDV i porez na dobit preduzeća (Srbija) i krenule u smanjenje potrošnje (BJR Makedonija, Crna Gora). Međutim, druge zemlje, suočavajući se sa sporom naplatom prihoda u kombinaciji s ograničenim mogućnostima finansiranja (BiH i Kosovo) tražile su finansiranje od međunarodnih finansijskih institucija (MFI). Dok su druge zemlje JIE6 pokušavale kontrolirati potrošnju, Albanija je, uprkos povećanju penzija i zarada iznad nivoa inflacije, odlučila sačekati da vidi da li će se prvo realizirati planirane privatizacije, što je pristup koji tržišta mogu kazniti putem većih prinosa ukoliko očekivani prihodi podbace.

Okvir 4: Kašnjenje u oblasti poreza i rashoda: sve veći razlog za zabrinutost

U uslovima slabe aktivnosti i pritiska na budžete, od 2008. većina zemalja u regionu doživljava rast kašnjenja u povratu poreza i državnim plaćanjima. Kašnjenja nastaju kada se plaćanja ne izvrše u razumnom grejs periodu poslije datuma dospeljeća. Međutim, definicija kašnjenja se može razlikovati zavisno od zemlje i vrste računa. Na primjer, u Crnoj Gori povrat PDV-a zapada u kašnjenje 60 dana poslije podnošenja zahtjeva za povrat, dok zarade postaju kašnjenja ukoliko se ne isplate na vrijeme. Na Kosovu, svaki račun za robe i usluge koji se ne plati 30 dana pošto je unijet u sistem trezora smatra se kašnjenjem. Teško je precizno izmjeriti ukupan iznos kašnjenja, ali se procjenjuje da u zemljama zapadnog Balkana u prosjeku iznosi 1-3,5 procenata ukupnog BDP-a.

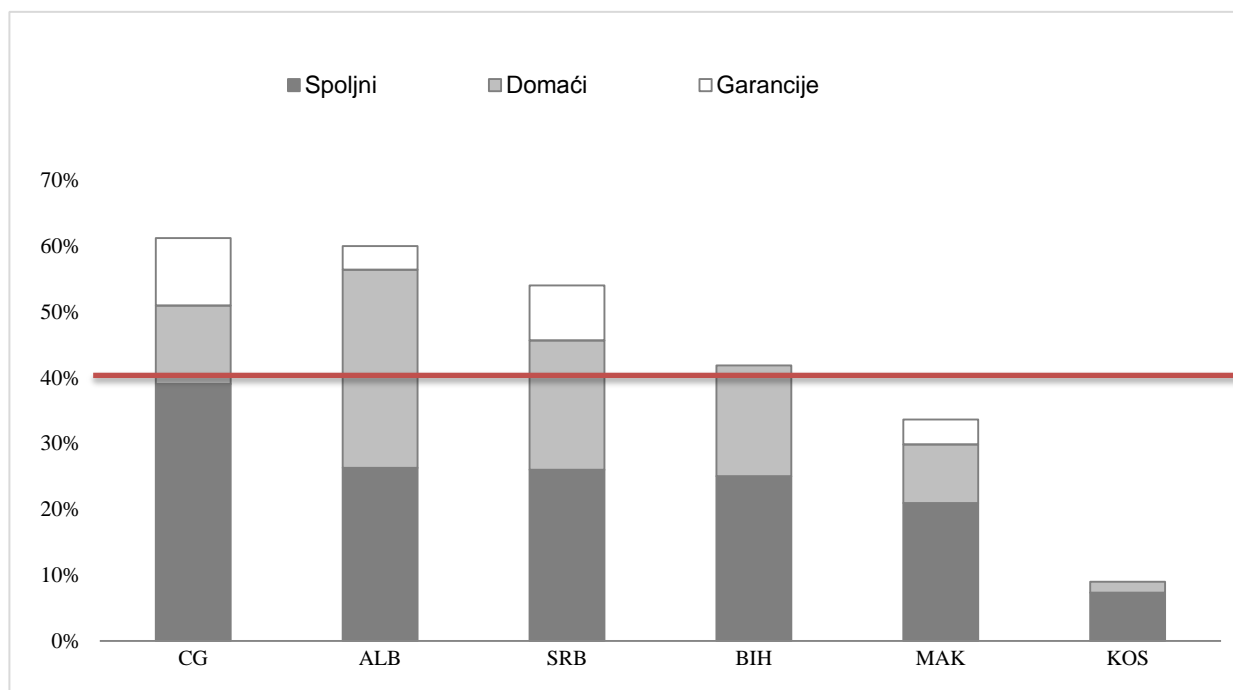
Uzroci kašnjenja su složeni i razlikuju se od zemlje do zemlje, ali njihov uticaj na finansijsku disciplinu, likvidnost i privrednu aktivnost mogu biti štetni. Jedan od glavnih razloga za kašnjenje bile su pretjerano optimističke prognoze prihoda, koje su dovele do potrošnje koja se ne može pokriti naplaćenim prihodima. To je pogoršala neizvjesnost oko ekonomskih i trgovinskih uslova u Evropi. Tako su manjak prihoda i oskudan tok gotovine potaknuli državne uprave da produže rokove i odlažu plaćanja, što prirodno pokreće lančanu reakciju neplaćanja od strane privatnih dobavljača, izazivajući veliku krizu likvidnosti u ekonomiji, koja se već suočava s problemima. U nekim slučajevima su firme poticane na odlaganje ispostave faktura za završen posao ili su državne uprave ublažavale uslove za evidentiranje obaveza, tako da se zamagli puni obim obaveza plaćanja. To je uticalo i na poticaje: neke privatne kompanije kojima duguje javni sektor prinuđene su neplaćati poreze kako bi opstale. U ekstremnim slučajevima kašnjenja mogu eskalirati u potpuni kolaps discipline u plaćanju, kao što se desilo, na primjer, početkom 90-ih godina prošlog vijeka u Ukrajini i bivšoj Jugoslaviji neposredno pred hiperinflaciju 1992.

Povećanje kašnjenja može pružiti vladama privremeno olakšanje u pogledu tokova gotovine, ali su uticaji dalekosežni, a plaćanje će se kraju morati izvršiti. Kašnjenja države s plaćanjem imaju direktan negativan uticaj na potrošnju, zaposlenost i investicije, jer se ljudima koji su isporučili robu i usluge uskraćuju sredstva, koja su im potrebna da bi platili svoje račune i održali poslovanje firmi. Ekonomska situacija to dodatno otežava jer se firme ne mogu zadužiti da bi dobile gotovinu potrebnu za isplatu sopstvene zarade i dobavljača. Neplaćene fakture utiču i na njihovu spremnost i sposobnost da ulažu u rast i širenje. U srednjoročnom periodu, dobavljači države će podići cijene ili tražiti avansno plaćanje, ukoliko očekuju da im neće biti plaćeno u razumnom roku. Neke firme će se prestati javljati na natječaje za ugovore s državom, što će smanjiti konkurenciju i pogoršati odnos cijene i kvaliteta.

Od vitalne važnosti je da vlade brzo djeluju radi rješavanja kašnjenja dok se one još mogu držati pod kontrolom. Ukoliko im se dozvoli nekontroliran rast, kašnjenja mogu nepopravljivo ugroziti fiskalnu održivost, pa čak i kreditnu sposobnost države. Zajednička akcija po pitanju kašnjenja iziskuje pažljivo upravljanje prihodima i tokovima gotovine i striktnu proceduru za kontrolu rashodnih obaveza i obradu povrata poreza: tačno evidentiranje faktura i zahtjeva za povrat poreza, praćenje iznosa i rokova plaćanja i budžetiranje dovoljnih sredstava da se plate obaveze u utvrđenom periodu. Presudan element akcionog plana jeste sprječavanje stvaranja novih kašnjenja uz istovremeno provođenje programa za eliminaciju ukupnog iznosa kašnjenja. Ukoliko se mogu finansirati, izvjesna povećanja deficita bila bi opravdana ukoliko uključuju vremenski limitiran plan za eliminaciju kašnjenja. Ministarstva financija trebaju pažljivo pratiti obaveze i plaćanja, kako bi se osiguralo da korisnici budžeta poštuju rokove plaćanja i da se smanjenje kašnjenja ne anulira ulaženjem u nove obaveze koje se ne mogu kontrolirati.

U Srbiji, Albaniji i Crnoj Gori javni dug je prevelik (Slika 33). U avgustu je javni dug Srbije bio 57,6 procenata, znatno iznad maksimuma od 45 procenata koji je određen Zakonom o fiskalnoj odgovornosti. I Albanija je probila limit javnog duga od 60 procenata BDP-a. Javni dug Crne Gore je značajno porastao, iznad 59 procenata BDP-a, u velikoj mjeri zbog deficita tokom i poslije globalne krize i državnih garancija. Ove zemlje će morati uložiti posebne napore kako bi izvršile fiskalnu konsolidaciju i zadržale povjerenje kreditora. Izgleda da su BiH, Kosovo i Makedonija prilično u okvirima održivih nivoa javnog duga. Dug BiH je na kraju 2011. bio oko 40 procenata BDP-a, ali obzirom na osjetljivosti, nivoi duga BiH se takođe trebaju smanjiti u srednjoročnom periodu. Kosovski javni dug je sada oko 9 procenata BDP-a, mada pokušaji da se izgradi domaće kreditno tržište mogu uticati da taj nivo neznatno poraste u 2013. Javni dug u Makedoniji je umjeren.

Slika 33: Javni dug i garancije (procenata BDP-a)

Izvor: Nacionalni organi i procjene Svetske banke na osnovu najnovijih raspoloživih podataka

U nekoliko zemalja će refinansiranje duga – posebno kratkoročnih emisija – znatno doprinijeti bruto potrebama za finansiranjem. Do sada su zemlje JIE6 mogle refinansirati dug, ali da li će to moći nastaviti, zavisi od povjerenja tržišta. Neke zemlje imaju i velike iznose dugoročnih obveznica koje dopijevaju krajem 2012. i početkom 2013.

Nepovoljna dinamika javnog duga dovela je do dva snižavanja rejtinga država u zemljama JIE6 od juna. U prisustvu sve nepovoljnije dinamike javnog duga, agencija Standard and Poor's (S&P) snizila je rejtinge za izglede Crne Gore i Srbije (Tabela 4). Ta sniženja mogu eventualno omesti pristup tržištima radi finansiranja deficita. Mogu uslijediti i dalja sniženja ukoliko se ostvare tekući rizici po fiskalnu održivost i održivost duga.

Tabela 4: JIE6: Kreditni rejtinzi država¹

	Dec. 2010	Dec. 2011	Mart 2012	Jun 2012	Sept. *2012
ALB	B+	B+	B+	B+	B+
BIH	B+	B	B	B	B
MAK	BB	BB	BB	BB	BB
CG	BB	BB	BB	BB-	BB-
SRB	BB-	BB	BB	BB	BB-

Izvor: Standard & Poor's. * Nema promjena s 12. decembrom 2012.

Dugoročni devizni dug na dan 19. oktobra 2012. Kosovo nema državni rejting.

Na kraju, u kratko do srednjoročnom periodu zemlje JIE6 se suočavaju s velikim rizicima, kako unutarnjim tako i vanjskim, koji bi mogli potkopati fiskalnu održivost. Korijen vanjskih rizika je u anemičnom rastu u Evropi i neizvjesnosti u finansijskom sektoru širom svijeta. Dalje prenošenje

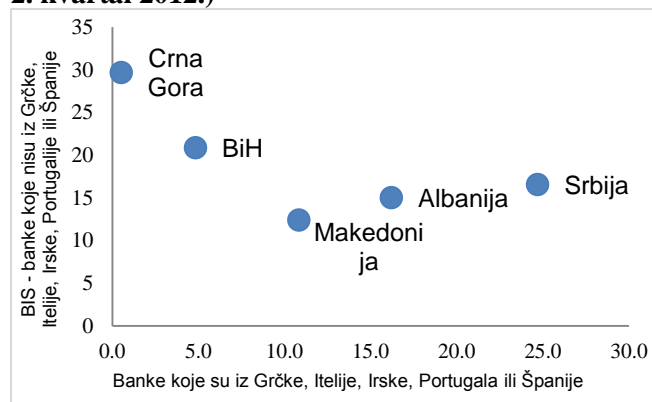
negativnih efekata (preko izvozne potražnje ili erozije poslovnog povjerenja) iz slabe ekonomije eurozone vjerovatno će izvršiti dalji pritisak u pravcu opadanja prihoda i iziskivati ekvivalentna prilagođavanja potrošnje. Nervoza na finansijskom tržištu mogla bi da dovede do toga da državama bude teško ili skupo prikupljanje finansijskih sredstva koja su im potrebna za finansiranje deficita. Visoki odnosi duga prema BDP-u ugrožavaju najviše Srbiju, Albaniju i Crnu Goru, ali bi opći gubitak povjerenja u tržišta u sponu („bjekstvo u sigurnost“) mogao pogoditi sve zemlje JIE6. Unutarnji („domaći“) rizici u velikoj mjeri su politički. Svode se na očuvanje kontrole nad potrošnjom tokom izbornih ciklusa u BJR Makedoniji i Albaniji.

F. FINANSIJSKI SEKTOR – DALJA RANJIVOST

Zemlje zapadnog Balkana su veoma integrirane sa zapadnom Evropom putem trgovine, rada i finansija – pri čemu je ovo posljednje najbrži prenosilac problema iz eurozone. Od ukupnog izvoza regije na eurozonu otpada oko polovine, a doznake iz eurozone doprinose s prosječno 10 procenata BDP-a. Međutim, zemlje JIE6 imaju zakašnjelu reakciju trgovine i doznaka na nepovoljna kretanja u eurozoni. Najneposrednije efekte vjerovatno imaju finansijske veze, koje se ispituju dalje u tekstu.

Podružnice evropskih banaka su veoma prisutne u bankarskim sistemima zemalja JIE6 i postoji veliki stepen euroizacije.⁷ Finansijskim sistemima regije koje pokreću banke u velikoj mjeri dominiraju banke u evropskom vlasništvu, uglavnom iz Austrije, Francuske, Italije, Grčke i Slovenije. Međutim, prisustvo banaka iz evropskih zemalja s visokim dohotkom znatno varira (Slika 34). Povećana finansijska globalizacija je pomogla poticanje razvijenijih finansijskih sistema i imala je i druge pozitivne efekte, kao što su niži troškovi zaduživanja, kvalitetnije finansijske usluge koje su šire dostupne, diversifikacija rizika preko granica i tehnološki i institucionalni indirektni efekti. Međutim, oni su takođe učinili regiju podložnijom vanjskim šokovima. Bankarski sistemi više zemalja JIE6 imaju veliku izloženost prema deviznim kreditima i s tim povezane otvorene devizne pozicije (Slika 35). Takođe, banke u regiji imaju relativne koeficijente adekvatnosti kapitala, ali postoji velika razlika među koeficijentima i rezerviranjima pojedinačnih zemalja (Slika 36 i Slika 38).

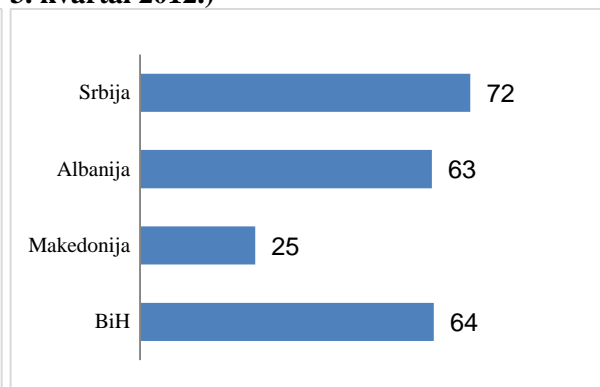
Slika 34: Međunarodna potraživanja (% BDP-a, 2. kvartal 2012.)

Izvor: BIS - banke koje nisu iz Grčke, Italije, Irske, Portugala ili Španije.

Napomena: GIIPS označava grčke, italijanske, irske, portugalske i španske (banke).

Slika 35: Devizni krediti (% ukupnog iznosa, 3. kvartal 2012.)

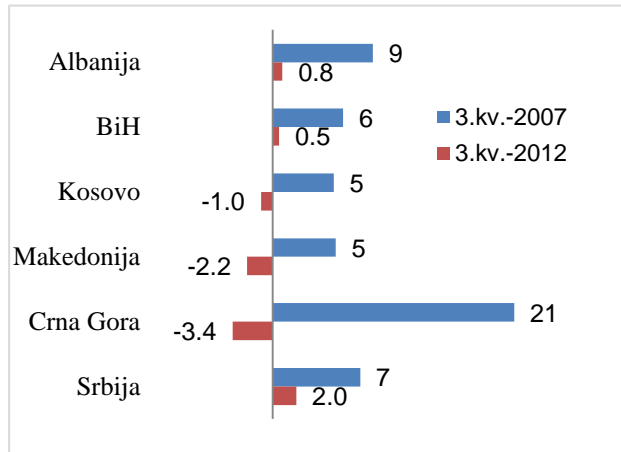
Izvor: Centralne banke.

⁷ Kosovo i Crna Gora su uveli euro, BiH i Makedonija su vezale valutu za euro, Srbija ima režim kontroliranog plivajućeg deviznog kursa, a Albanija plivajućeg kursa.

Brzi rast kredita do 2008. zaustavio se kada je počela kriza. Banke u regiji su doživjele presušivanje stranog finansiranja i izvjesno povlačenje depozita.⁸ Godišnji rast domaćih kredita između 2006. i 2008. godine bio je u prosjeku 25 procenata, potican tokovima stranog kapitala u finansijski sektor. Prilivi su motivirani dijelom obilnom globalnom likvidnošću, dijelom ekonomskom perspektivom i političkom stabilnošću regije, a u velikoj mjeri izgledima za konačno učlanjenje zemalja zapadnog Balkana u EU.⁹ Kada je počeo prestanak finansiranja iz inostranstva, banke su se bile prinudene prilagoditi tome. BiH, Crna Gora i Srbija su doživjele odliv depozita. Kreditna kriza koja je uslijedila i dalje je teška, odražavajući ne samo manju potražnju, već i rastuće probleme kvaliteta aktive jer su neke matične banke počele smanjivati kreditnu aktivnost.

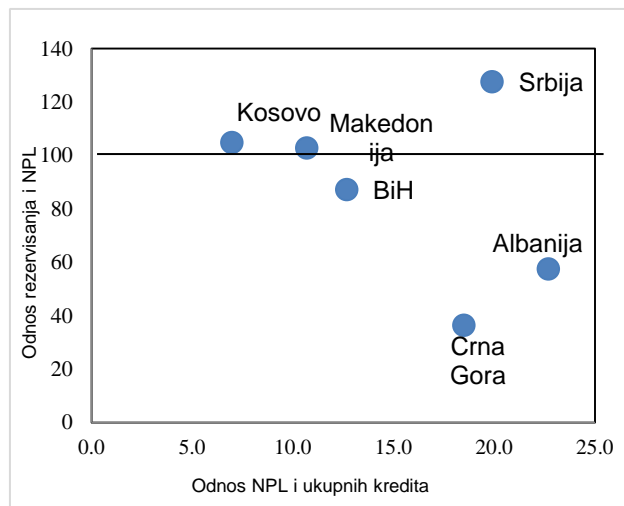
Mada je kriza eurozone do danas obuzdavana, bankarske sisteme zemalja JIE6 i dalje karakteriziraju rastući ili već veliki problematični krediti (NPL), mali rast kredita, erozija kapitala i minimalna profitabilnost. Visoki nivoi problematičnih kredita znače da je pogoršan kvalitet kredita i da banke imaju hronične probleme oko otpisivanja problematičnih kredita jer nedjelotvorni režimi za slučajeve nesolventnosti uglavnom sprječavaju brzu sanaciju problematičnih kredita. Najnoviji porast problematičnih kredita ograničio je apetit, kao i sposobnost banaka da nastave s kreditiranjem. Štaviše, u BiH i Srbiji odnosi kredita prema depozitima banaka su iznad 100 procenata, odražavajući malu domaću bazu depozita i relativno visoku zavisnost od financiranja od strane drugih banaka (Slika 39). Istovremeno, zastupljenost deviznih kredita mogla bi ukazati na valutno izazvane rizike koji se javljaju od nezaštićenih klijenata, što je akutan problem u nekim zemljama.

Slika 36: Rast kredita (% promjene, međukvartalno)

Izvor: IFS.

Slika 37: NPL (% ukupnih kredita) i rezerviranja (% NPL, 3. kv. 2012.)

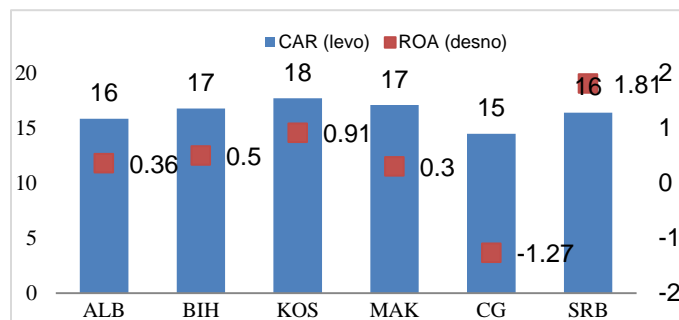

Izvor: MMF i Centralne banke.

⁸ Kao rezultat krize, neke zemlje su ušle u programe s MMF-om. U julu 2009. Bosna i Hercegovina je potpisala stand-by aranžman (SBA) za 1,1 milijardu EUR koji je istekao u julu 2012. Novi SBA (338,2 SDR, oko 500 miliona USD) je odobren u septembru 2012. U aprilu 2012. Kosovo je potpisalo SBA za 107 miliona EUR do decembra 2013. U januaru 2009. Srbija je potpisala SBA vrijedan 2,619 milijardi SDR koji je istekao u aprilu 2011. Ne očekuje se da će Makedonija povući sredstva kreditne linije iz predostrožnosti (PCL).

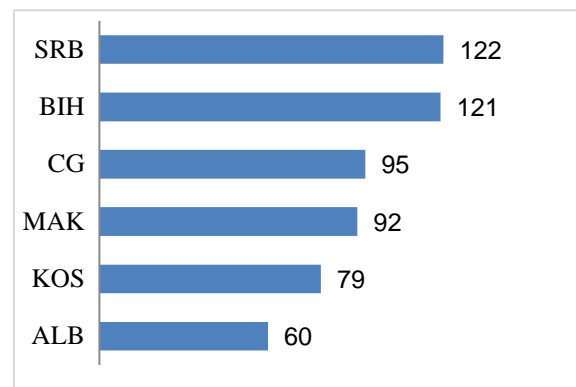
⁹ Srbija je postala kandidat za članstvo u EU u martu 2012.

Slika 38: Koeficijenti adekvatnosti kapitala (CAR) i prinos na sredstva (ROA) (% , 3. kv. 2012.)

Izvor: MMF i Centralne banke.

Slika 39: Odnosi kredita i depozita (% , 3. kv. 2012.)

Izvor: MMF i Centralne banke.

Sliku dodatno kompliciraju krhki makroekonomski uslovi i relativno skromni programi zaštite finansijskog sektora.¹⁰ Jedan broj zemalja JIE6 i dalje opterećuje nasljeđe prekomjerne potrošnje i velikog javnog i vanjskog duga. To bi moglo imati značajne posljedice obzirom na negativne povratne efekte veza između država i banaka (kao što su pokazali najnoviji događaji u eurozoni). Mada se programi zaštite finansijskog sektora u regiji razlikuju, finansiranje osiguranja depozita bi se moglo poboljšati obzirom na povezane potencijalne obaveze.

Tabela 5: Ključni makro-indikatori (projekcije za 2012. % BDP-a) i pitanja programa zaštite finansijskog sektora

	Fiskalni bilans	Bilans tekućih transakcija	Javni dug	Vanjski dug	Karakteristike programa zaštite finansijskog sektora
Albanija	● -3,6	● -7,3	● 63,0	● 35,5	<ul style="list-style-type: none"> Adekvatne rezerve za pomoć za obezbjeđenje likvidnosti u vanrednim situacijama Dostupni novi mehanizmi za rješavanje pitanja problematičnih banaka Pokriće za osiguranje depozita je malo, finalizira se rezervno financiranje od strane MF
BIH	● -3,5	● -9,9	● 43,9	● 52,5	<ul style="list-style-type: none"> Osiguranje depozita podržano kreditnom linijom EBRD, povećano pokriće
Kosovo	● -3,1	● -21,3	● 9,0	● 8,5	<ul style="list-style-type: none"> Novi propisi o pomoći putem obezbjeđenja likvidnosti u vanrednim situacijama Sredstva za osiguranje depozita su ograničena, povećaće se sredstvima KfW-a
BJR Makedonija	● -3,7	● -3,5	● 30,6	● 63,2	<ul style="list-style-type: none"> Ograničeno pokriće osiguranja depozita. Razmišlja se o vanrednim doprinosima i finansiranju za slučaj nepredviđenih situacije.
Crna Gora	● -3,6	● -17,8	● 61,6	● 102	<ul style="list-style-type: none"> Ograničena likvidnost za slučaj vanrednih situacija Nedovoljni mehanizmi za rješavanje pitanja problematičnih banaka Malo fiskalnog prostora za finansiranje osiguranja depozita
Srbija	● -6,7	● -11	● 65,0	● 80,0	<ul style="list-style-type: none"> Visok nivo rezervi za pomoć putem obezbjeđenja likvidnosti u vanrednim situacijama Više mehanizama za rješavanje pitanja problematičnih banaka Ograničena sredstva za osiguranje depozita i pokriće je malo. Finansiranje za nepredviđene situacije dolazi iz državnog budžeta

Izvor: Izvještaj MMF-a „Svjetska ekonomska perspektiva“, kalkulacije osoblja Svjetske banke na osnovu nacionalnih statističkih podataka.

Pragovi (crveni, žuti, zeleni) su sljedeći: fiskalni bilans (<-3, <-2, >2), bilans tekućih transakcija (<-10, <-3, >0), javni dug (>60, >30, <30), vanjski dug (>60, >40, <40). Dug BJR Makedonije isključuje garancije.

¹⁰ Programi zaštite finansijskog sektora obično imaju tri glavna elementa: sredstvo za podržavanje likvidnosti, osiguranje depozita i programe zaštite investitora i osiguranika, kao i politike za upravljanje krizom.

Pored krhkog poslovnog okruženja i specifičnih rizika zemalja, cijeloj regiji još uvijek prijete događaji vezani za eurozonu. Povlačenja depozita i zamrzavanja finansiranja od strane matičnih banaka mogla bi prouzrokovati probleme za banke u stranom vlasništvu. Široko usvojen model zavisnih banaka omogućava domaćim bankarskim regulatornim organima zemalja zapadnog Balkana da reagiraju na potencijalnu zarazu tako što će uvesti ograničenja u poslovanju pogođenih banaka, ali bi moglo doći do prelijevanja povlačenja depozita od strane deponenata iz zemalja eurozone, kako na banke u domaćem vlasništvu tako i druge strane banke, a manje je vjerovatno da će faktori koji su ograničili prelijevanja u periodu 2008.-2009. biti djelotvorni. Djelotvornost ovih mjera umanjuje stepen euroizacije u većini zemalja zapadnog Balkana.

Mada su sve zemlje zapadnog Balkana posljednjih godina započele značajne reforme finansijskog sektora, ostaje još mnogo posla. Obzirom na svoju finansijsku otvorenost, visoke nivoe problematičnih kredita, nizak rast kredita i opadanje kapitalizacije, sve zemlje JIE6 se moraju fokusirati na spremnost i upravljanje krizom, kao i na svoje procedure za rješavanje pitanja problematičnih kredita i za slučajeve nesolventnosti. Djelotvoran i rigorozan nadzor i upravljanje krizom u finansijskom sektoru iziskuje, između ostalih dimenzija, sisteme koji omogućavaju ranu i brzu intervenciju u problematičnim bankama, sposobnost da se, po potrebi, olakša dokapitalizacija od privatnih dioničara; djelotvorne mehanizme za rješavanje pitanja neuspješnih institucija; pomoć za obezbjeđenje likvidnosti u vanrednim situacijama, i zaštitu deponenata, kako bi se održalo povjerenje u finansijski sistem. Da bi se pokrenuo rast kredita, moraće se smanjiti problematični krediti pomoću mjera kao što je uklanjanje zakonskih, regulatornih i poreskih smetnji za restrukturiranje duga.¹¹ U narednim odjeljcima ukazaćemo na tri strukturalna pitanja od važnosti za sposobnost regije da obezbijedi trajni ekonomski oporavak i veće domaće i privatne investicije: okruženje za poslovanje, perspektivu u pogledu privatizacije i nastajući manjak energetske infrastrukture.

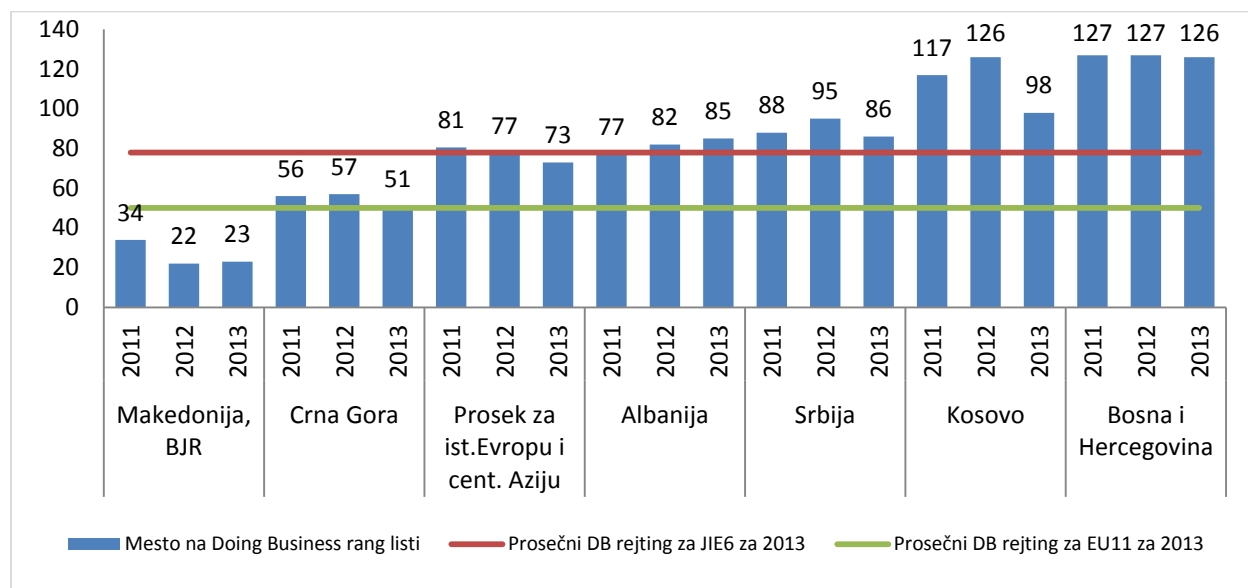
G. STRUKTURALNA PITANJA: POSLOVNO OKRUŽENJE U JIE6

Teško okruženje, kako vanjsko, tako i unutarnje, u zemljama JIE6 ukazuje na potrebu da ove zemlje ubrzaju strukturalne reforme, kako bi postale produktivnije, konkurentnije i privlačnije za poslovanje. Nedovršeni program strukturalnih reformi razmatran je u izdanju ovog izvještaja za novembar 2011.; realizacija programa reformi je čak postala urgentnija s pojavom drugog vala recesije. Preostale su još uvijek reforme upravljanja u javnom sektoru, investicione klime, tržišta rada i sistema socijalne zaštite. U tom izvještaju istakli smo najnoviji napredak i preostala pitanja u vezi s poslovnom klimom i perspektivnom u pogledu privatizacije, dok vlade nastoje ublažiti ograničenje za financiranje i privući strane investicije pod otežanim vanjskim uslovima.

Najnoviji izvještaj “Doing Business” za 2013. dokumentira poboljšanja u zemljama JIE6 u nekim oblastima, kao što je otvaranje firme, izdavanje građevinskih dozvola i lakoća plaćanja poreza. Ipak, tih šest zemalja je veoma različito rangirano i preostaje mnogo toga da se uradi. Takođe, prosječni plasman zemalja JIE6 znatno zaostaje u poređenju sa EU11, što ukazuje na dug spisak nedovršenih stavki u programu (Slika 40).

¹¹ Vrijedi pomenuti da je FinSAC (Savjetodavni centar za finansijski sektor sa sedištem u Beču) postigao okvirni sporazum s Crnom Gorom i Albanijom da im pruži sveobuhvatnu tehničku pomoć oko smanjenja problematičnih kredita.

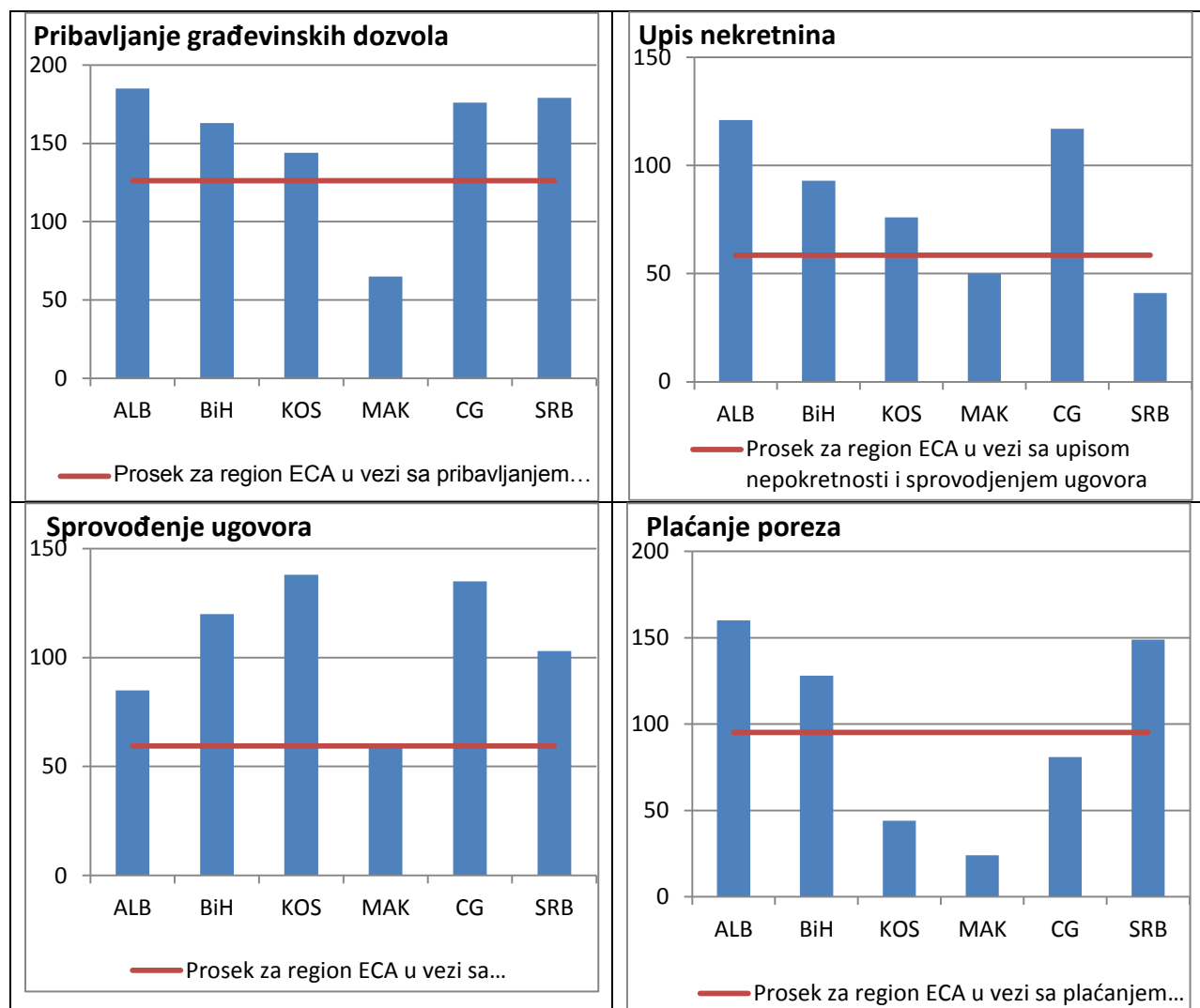
Slika 40: Lakoća poslovanja u JIE6, 2011.-2013.

Izvor: Izveštaj Svjetske banke "Doing Business" za 2013.

- **BJR Makedonija** je ponovo regionalni šampion u pogledu otvaranja firmi i njen globalni plasman (23. mjesto) na rang listi „Doing Business“ je izvanredan. Snizila je troškove priključivanja na elektroenergetsku infrastrukturu, što je dovelo do poboljšanja u kategoriji „Dobijanje električne energije“. Malo se poboljšalo i izdavanje građevinskih dozvola.
- **Crna Gora** je poboljšala pristup kreditnim informacijama, tako što je zagarantirala pravo dužnika da pregledaju svoje lične podatke i pojeftinila pribavljanje građevinskih dozvola. Takođe je značajno popravila i svoj plasman u kategoriji lakoće plaćanja poreza. Ishod je 51. mjesto u 2013. (skok sa 56. mesta u 2012.).
- **Albanija** je olakšala otvaranje firmi tako što je ukinula obaveznost ovjere osnivačkih akata. Olakšala je plaćanje poreza za kompanije tako što je ukinula porez na vozila i potiče elektronsko podnošenje poreskih prijava. Ipak, zbog stagnacije u mnogim kategorijama i boljeg relativnog učinka drugih zemalja, plasman Albanije se zapravo pogoršao sa 82. mjesta u 2012. na 85. u 2013.
- **Srbija** je ove godine značajno napredovala u svom rejtingu. Pojednostavila je postupak u slučaju nesolventnosti, tako što je uvela niz mjera, kao što su privatni izvršitelji, snižavanje početnih cijena za prodaju imovine, zabranjivanje žalbi i ubrzavanje uručivanja sudskih poziva. Novi sistem privatnih izvršitelja je olakšao i provođenje ugovora. Srbija je takođe olakšala otvaranje firmi tako što je ukinula uslov minimalnog uplaćenog kapitala. Kao rezultat toga, ukupan plasman Srbije se popravio na 86. mjesto u 2013. (skok sa 92. mjesta u 2012.).
- **Kosovo** je zabilježilo najveće poboljšanje rejtinga u odnosu na nisku bazu. Kosovo je pojačalo zaštitu investitora tako što je uvelo uslov da poslove između povezanih lica moraju odobriti dioničari. Takođe je olakšalo osnivanje firmi tako što je ukinulo uslov minimalnog kapitala i naknadu za registraciju firme što je dovelo do poboljšanja plasmana sa 117. mjesta u 2012. na 98. mjesto za 2013.
- Ukupan plasman **Bosne i Hercegovine** neznatno je opao sa 125. mjesta u 2012. na 126. mesto u 2013. BiH je ipak smanjila administrativno opterećenje oko podnošenja prijave i plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje tako što je implementirala elektronsko podnošenje prijave i plaćanje. Olakšala je i prenos imovine između kompanija tako što je kompjuterizirala registar privrednih subjekata.

Slika 41: Slabe strane poslovnog okruženja u JIE6 u 2012.

Izvor: Doing Business indikatori 2013.

Nezavršeni program koji se tiče poslovnog okruženja najbolje ilustriraju slabe oblasti na ljestvici lakoće poslovanja (Slika 41) Interesantno je da se te slabe oblasti, uglavnom zajedničke za zemlje JIE6, odnose na propise o poslovanju koji uređuju promet nekretnina, stanovanje i građevinarstvo, kao i izvršenje ugovora. Međutim, BJR Makedonija je uspjela unaprijediti mnoge dimenzije svog poslovnog ambijenta. I neke zemlje u regiji prolaze relativno dobro u smislu lakoće plaćanja poreza. Međutim, važno je naglasiti da ti indikatori pokrivaju izvjesne aspekte regulatornog i pravnog ambijenta u deset oblasti politika, ali da ima i drugih aspekata investicione klime i poslovnih praksi koji mogu biti važni za investicije i rast, npr. kvalitet infrastrukture i neravnopravan poreski tretman formalnih i neformalnih firmi, što može da biti značajna smetnja za domaće i strane investicije. Zemlje u regiji trebaju međusobno razmjenjivati najbolje prakse u pravnom i regulatornom okruženju, kao i drugim aspektima investicione klime kako bi poboljšanja njihovog plasmana mogla biti sveobuhvatna i brža. To je važno ne samo da bi se privukli strani investitori, već i da bi poslužilo kao standard za reforme i podržalo rast.

H. STRUKTURALNA PITANJA: DRUGI VAL PRIVATIZACIJE?

Pod pritiskom vanjskog okruženja i neadekvatnih prihoda, vlade zemalja JIE6 traže načine za poboljšanje efikasnosti, privlačenje SDI, povećanje izvoza i obezbjeđivanje finansiranja. Jedna od opcija je intenziviranje procesa privatizacije, što vlade sve više razmatraju u sklopu općeg napora da se ublaži ograničenje finansiranja i poboljša konkurentnost. Stoga vlade zemalja JIE6 traže izvore kapitala ne samo u zemljama OECD-a, već i u zemljama sa srednjim prihodom koje bilježe rast i bogate su resursima, kao što su Turska, Rusija, Kina i Azerbejdžan.

Zemlje zapadnog Balkana su donekle propustile prvi val privatizacije u istočnoj Evropi, jer su regionalni ratovi i prekidi i poremećaji koje su oni izazvali zašli duboko u 90-e godine prošlog vijeka. Uprkos kasnom početku, privatizacija je u tim zemljama od tada obavljena u znatnom obimu. Pa ipak, preveliki broj preduzeća, posebno u ključnim infrastrukturnim sektorima, ostaju potpuno ili pretežno u rukama države, posebno u Srbiji. Sada globalna kriza tjera vlade da dublje razmotre potencijalne fiskalne, tehnološke i investicione koristi, kao i koristi u pogledu radnih mjesta od drugog vala privatizacija. Mada je prvenstveni pritisak fiskalni, jer vlade pokušavaju provesti duboku konsolidaciju i sniziti javni dug, možda postoji nova mogućnost da se pouke (dobre i loše) iz prošlih privatizacija iskoriste kako bi se izgradio novi izvozni kapacitet, povećala konkurentnost i proširile investicije.

Uprkos poremećajima koje je izazvala kriza, poslovi privatizacije donijeli su zemljama JIE6 više od 1 milijarde USD tokom perioda 2010-2011. – što je ekvivalent 0,6% ukupnog BDP-a u regiji. Ti poslovi su bili koncentrirani u sektorima zračnog saobraćaja i industrije cementa (Kosovo) i čelika i turizma (Crna Gora). Većina investitora je bila iz Turske, ali ih je bilo i iz Švicarske, Katara, Grčke i Francuske. Dva posla u 2012. pokazuju povećan interes za energetske sektor. Osim toga, postoji značajan potencijal za privatizaciju u zemljama JIE6, posebno u sektorima saobraćaja, turizma, elektronike i metala, iako je u nekim slučajevima više puta pokušana privatizacija, što nije naišlo na veći odziv u prošlosti (Tabela 6).

Tabela 6: Najavljene nove privatizacije u zemljama zapadnog Balkana

Zemlja	Kompanija	Sektor/Djelatnost
Albanija	Četiri male hidroelektrane; Albpetyl	Energetika
Kosovo	Posta dhe Telekom I Kosoves (PTK)	Telekomunikacije
Srbija	Telekom Srbija	Telekomunikacije
	JAT Airways	Avio-transport
	Galenika	Farmaceutska industrija
	Željezara Smederevo	Čelik
	RTB Bor (delimično)	Rudarstvo
Makedonija	AD OHIS	Hemijska industrija
	EMO Ohrid	Elektronska industrija
	Tutunski kombinat AD Prilep	Duhanska industrija
	11. oktombri Eurokompozit Prilep	Vojna industrija
Crna Gora	AD Montecargo Podgorica	Transport i logistika
	Montenegro Airlines AD Podgorica	Transport
	AD Kontejnerski terminal i generalni tereti Bar	Transport i logistika
	AD Zora Berane	Hrana
	Jadransko brodogradilište AD Bijela	Brodogradnja
	HG Budvanska rivijera AD Budva	Turizam
	HTP Ulcinjska rivijera AD Ulcinj	Turizam
	Institut crne metalurgije AD Nikšić	Metalurgija
Fabrika elektroda Piva	Elektronika	

Izvor: Osoblje Svetske banke na osnovu zvaničnih državnih izvora.

Da bi se nove privatizacije iskoristile na najbolji mogući način, bilo bi pametno da vlade JIE6 obrate naročitu pažnju na neke najvažnije pouke koje su drugi izvukli o tom procesu:

- Pokazalo se da je pristup od slučaja do slučaja uspješniji: postaviti na čelo kompanije glavnog investitora za koga je vjerovatnije da će restrukturirati kompaniju i značajno povećati njenu produktivnost.
- Snažan pravni okvir za provođenje ugovora je od ključne važnosti da bi se izbjegli neprijatni sporovi sa investitorima, odlasci investitora i potencijalno visoki naknadni troškovi po državu.
- Privatizacija prodajom osobama van kompanije dovodi do većeg restrukturiranja nego privatizacija prodajom osobama u kompaniji (rukovodiocima i radnicima). Investicioni fondovi, stranci i drugi koji posjeduju velike pakete dionica vrše veće restrukturiranje nego veliki broj pojedinačnih vlasnika.
- Preporučuju se javni tenderi za velike kompanije i aukcije po principu „pobjednik dobiva sve“ za mala i srednja preduzeća, što bi za rezultat imalo koncentrirano vlasništvo.
- Za kompanije za koje nema ponuda čak i poslije ponovljenih pokušaja sa fleksibilnijim cijenama ili restrukturiranjem, treba dozvoliti stečaj.
- Za kompanije s velikim gubicima bolje rezultate će vjerovatno dati pristup orijentiran ka konkretnom poslu – privatizaciji putem restrukturiranja. Ipak, da bi došlo do tih poslova, od presudnog značaja će biti skromna i privremena državna intervencija radi smanjenja zaostalih problema i tvrda budžetska ograničenja da bi se osigurala saradnja od strane rukovodilaca i radnika.
- Bilo bi važno obezbijediti pažljivo izrađenu analizu ispativosti da bi se izbjeglo potcjenjivanje (i nedovoljna alokacija u budžetu) sredstava za socijalne programe vezane za privatizaciju/restrukturiranje.
- Prihodi od privatizacije se ne trebaju koristiti za finansiranje tekuće javne potrošnje, već za smanjenje skupog javnog duga, izmirivanje eventualnih budžetskih kašnjenja ili investiranje u ključnu javnu infrastrukturu u racionalnom makroekonomskom i fiskalnom okviru.
- Ono što je apsolutno od fundamentalne važnosti za uspješnu privatizaciju jeste transparentan proces – jasan pravni okvir dopunjen dobro definisanim propisima i procedurama koje su objavljene i provedene – i obezbjeđivanje kapaciteta agencije za privatizaciju.

I. STRUKTURALNA PITANJA: MANJAK ENERGETSKE INFRASTRUKTURE

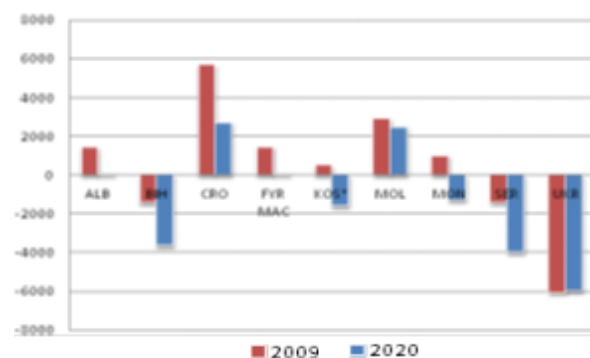
Ograničenja u snabdijevanju energijom pojavljuju se kao ključno strukturalno pitanje u zemljama zapadnog Balkana, a i energija se u posljednjim anketama firmi sve više navodi kao ograničenje u pogledu investicione klime. Hronično nedovoljno investiranje i sve gora infrastruktura koja je u funkciji mnogo duže od svog projektoiranog radnog vijeka, ozbiljno prijete energetske sigurnosti u regiji. Oštre vremenske prilike tokom januara i februara 2012. bile su opomena za budućnost, jer mnoge zemlje nisu mogle zadovoljiti domaću potražnju, pa su smanjile izvoz u susjedne zemlje. Situacija će se vjerovatno pogoršati jer se odlažu ključni projekti i smanjuje višak električne energije u zemljama koje su nekad izvozile. Privremeni pad potražnje za energijom usljed ekonomske krize pruža kratkoročno olakšanje, ali čim se ekonomije počnu oporavljati, snabdijevanje energijom bi moglo biti prepreka za ekonomski razvoj.

Bez značajnih investicija u infrastrukturu, očekuje se da će do 2020. regija postati neto uvoznik električne energije (Slika 42). Prema Strategiji energetike Energetske zajednice jugoistočne Evrope (za 2012.), po sadašnjim trendovima potrošnje energije, u 2020. godini potražnja za električnom energijom neće biti sasvim zadovoljena za čak oko 10 procenata, pri čemu će u 2030. taj jaz porasti do eventualno mnogo većeg nivoa (možda čak i 30 procenata). Da bi se održala ravnoteža između ponude i potražnje u predstojećoj deceniji, zemljama će biti potrebne znatne investicije, na nivou od 44,6 milijardi EUR u sektoru energetike, i još više finansijskih sredstava za upravljanje prelaskom na privredu s niskom emisijom ugljika. U uslovima ekonomske krize, vjerovatno će se smanjiti mogućnosti vlada da samostalno finansiraju investicije i privlače privatne investicije. Eliminiranju ovog jaza bi mogle pomoći dodatne reforme koje se detaljno obrađuju u daljem tekstu i vanjsko finansiranje, te javno i privatno partnerstvo.

Razvijanje savremene i efikasne energetske infrastrukture koja podržava ekonomski rast iziskivaće odlučne reformske mjere za rješavanje višestrukih izazova s kojima se suočava energetski sektor:

- **Ponovno osnaživanje programa reformi.** Zemlje će morati uhvatiti korak s drugim zemljama EU11 po pitanju ključnih strukturalnih reformi koje stvaraju poboljšanu poslovnu klimu radi promoviranja investicija, kako javnih tako i privatnih. Ključne mjere obuhvataju primjenu politike cijena na bazi troškova i uklanjanje zakonodavnih i regulatornih prepreka za trgovinu energijom.

Slika 42: Aktuelni i projektirani uvoz el. energije (GWh)

- **Stvaranje regionalnog tržišta energije koje valjano funkcioniра.**

Regionalna saradnja u proizvodnji i prenosu električne energije može povećati sigurnost snabdijevanja i donijeti ogromne ekonomske uštede (za oko 10 procenata proizvodnje električne energije do 2020.). Izazov je da se razvije odgovarajuća infrastruktura za podržavanje trgovine energijom, osmisle aranžmani za upravljanje rizikom za privatne investitore i, što je najvažnije, ojačaju protokoli o saradnji koji se tek sklupaju i koji omogućavaju konkurentno trgovanje električnom energijom na veliko.

- **Iskorištavanje potencijala energetske efikasnosti (EE) smanjenjem rasipanja energije na strani potrošnje.** Ekonomije u regiji troše dva puta više energije po dolaru BDP-a nego zapadnoevropske zemlje. Do sada su se vlade obavezale da ostvare orijentacioni cilj uštede energije od 9 procenata konačne potrošnje energije između 2009. i 2018. kroz Nacionalne akcione planove za energetska efikasnost. Ipak, treba riješiti nekoliko prepreka, uključujući niske cijene energije, nedovoljnu informiranost o tehnologijama, nedovoljan broj kompanija za izvođenje radova i pružanje usluga, kao i ograničenja finansiranja za realizaciju akcionih planova.
- **Napredak u pogledu ispunjavanja uslova za pristupanje EU koji se tiču programa u oblasti klimatskih promjena.** Regija se u velikoj mjeri oslanja na domaći ugalj za zadovoljenje svojih energetskih potreba. To neće biti lako promijeniti iz razloga troškova i pouzdanosti. Istovremeno, zemlje se će morati uskladiti s evropskim okvirima u oblasti klimatskih promjena i zaštite okoliša

ukoliko žele ostvariti svoje ambicije pristupanja EU. Izazov je ogroman i skup i iziskivaće najbolje iskorištavanje instrumenata za finansiranje smanjenja emisija ugljika i realizaciju opcija politika za promoviranje mogućnosti prelaska na druga goriva i iskorištavanje potencijala obnovljive energije regije.

J. PERSPEKTIVA ZEMALJA JIE6 ZA PERIOD 2012.-2013.

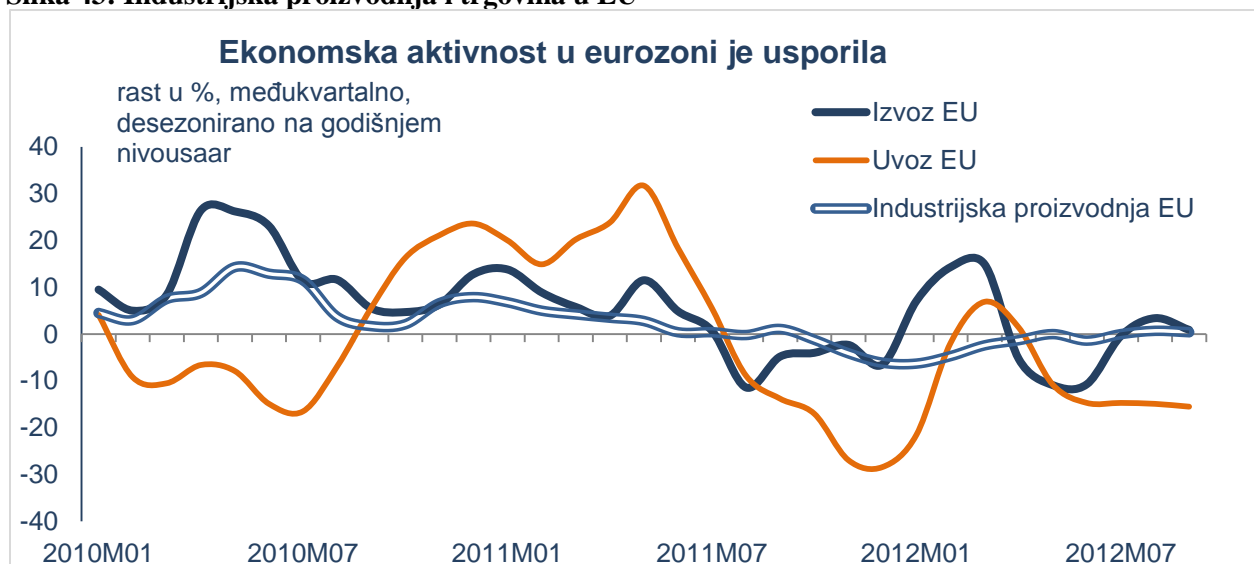
Perspektivu svijeta i eurozone koja leži u osnovi kratkoročnih izgleda za zemlje JIE6 karakterizira značajno usporavanje globalnog rasta, recesija u eurozoni i veliko usporavanje trgovinskih tokova eurozone (Tabela 8 i Slika 43). Obzirom na visoku ranjivost zemalja JIE6, za regiju ta kretanja dovode do trenutne recesije i do pogoršanih kratkoročnih izgleda.

Tabela 7: Globalni i regionalni rast

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Svijet	1,4	-2,2	4,0	2,8	2,3	2,4	3,1	3,4
Zemlje sa visokim prihodom	0,1	-3,5	2,9	1,6	1,3	1,3	2,0	2,3
Zemlje u razvoju	5,8	1,8	7,4	6,2	4,9	5,5	5,8	5,9
<i>Napomena</i>								
Eurozona	0,3	-4,3	2,0	1,5	-0,4	-0,1	0,9	1,4

Izvor: „Globalna ekonomska perspektiva“, preliminarno, s 13. decembrom 2012.

Slika 43: Industrijska proizvodnja i trgovina u EU

Izvor: Grupa za globalnu ekonomsku perspektivu

Čak i sa izvjesnim oporavkom u drugoj polovini godine, tokom 2012. regija JIE6 će u cjelini ostati u recesiji, a očekuje se da rast u 2013. bude usporen na nivou od 1,6 procenata. Predviđa se oporavak rasta zbog poboljšanja rezultata u poljoprivredi, rasta izvoza automobilske industrije u Srbiji i izvjesnog ublažavanja vanjskih i domaćih uslova u pogledu potražnje (Tabela 8), pod pretpostavkom da se ne ostvare rizici po eurozonu i globalnu ekonomiju. Projicirano je da rast u 2013. bude najniži u BiH (0,5 procenata), a najviši na Kosovu (3,3 procenata). Očekuje se da privredni rast u Srbiji dostigne oko 2 procenta u 2013., uglavnom zahvaljujući ubrzanju izvoza i lancu vrijednosti velike

tvornice FIAT i cikličnim oporavkom poljoprivrede. Međutim, rast neće biti dovoljan da se poboljša nezaposlenost, koja bi mogla čak i nastaviti rasti.

Tabela 8: Perspektiva rasta u zemljama JIE6 za period 2012.-2013.

	2011	2012 (proj.)	2013 (proj.)
ALB	3,0	0,8	1,6
BIH	1,3	0,0	0,5
KOS	5,0	3,6	3,3
MAK	2,8	0,0	1,0
CG	3,2	0,2	0,8
SRB	1,6	-2,0	2,0
JIE6	2,2	-0,6	1,6
EU11	3,1	0,9	1,3
Eurozona	1,5	-0,4	-0,1

Izvor: Svjetska banka. Za EU, Evropska komisija.

Stoga je kratkoročna ekonomska i socijalna perspektiva za zemlje JIE6 teška. Najnovije sniženje rasta u eurozoni, koje je uzeto u obzir u ovoj projekciji, ukazuje na i dalje teško vanjsko okruženje za zemlje JIE6. Ali i njihove unutarnje ranjivosti će negativno uticati na kratkoročnu perspektivu. U zemljama s visokim javnim dugom, koje su se za oporavak najviše oslanjale na vanjsku potražnju (BiH, Crna Gora, Srbija i u izvjesnoj mjeri Albanija) rast će biti spor. Javne finansije će u cijeloj regiji JIE6 i dalje biti pod pritiskom u velikom dijelu 2013. Problem nezaposlenosti se pretvorio u žestoku socijalnu krizu, koja vjerovatno neće popustiti dok se ne vrati snažniji rast, koji je u stanju apsorbirati radnu snagu.

K. UBRZAVANJE REFORMI, MOBILIZACIJA DODATNOG FINANSIRANJA

Obzirom na tešku osnovnu perspektivu, glavni izazov za zemlje JIE6 u pogledu kratkoročne politike jeste kako pronaći ravnotežu između potrebe za kontinuiranom fiskalnom konsolidacijom i strukturalnim reformama i još veće potrebe da se ponovo pokrene rast i otvaranje radnih mjesta. Pronalaženje te delikatne ravnoteže biće teško u uslovima recesije u regiji i eurozoni i niskog rasta, ograničenog finansiranja za investicije, visoke nezaposlenosti i slabe vanjske potražnje. Štaviše, ako se znatni globalni rizici (američka „fiskalna litica“ i cijene proizvoda) i regionalni rizici (neizvjesnosti u eurozoni) ostvare, mogli bi gurnuti ekonomije JIE6 u dužu recesiju s velikim ekonomskim i socijalnim posljedicama.

Da bi prebrodile ovaj drugi krug recesije i slabe kratkoročne izgleda rasta, zemlje JIE6 će nesumnjivo morati pojačati napore po pitanju fiskalnih i strukturalnih politika: u teškim vremenima potrebni su veći i djelotvorniji naponi politike. Fiskalna konsolidacija će se morati nastaviti. Moraju se ubrzati reforme tržišta rada, investicione klime i javnog sektora. Ovaj priznati makroekonomski i strukturalni program za zemlje zapadnog Balkana (vidjeti redovne ekonomske izveštaje za JIE iz novembra 2011. i juna 2012.) je sve hitniji, čak i sada pod težim uslovima. Štaviše, ostvarivanje ovog programa reforme – i obezbjeđivanje rezultata koji se mogu pratiti – biće ključ (i dio) svakog mogućeg povećanja vanjskog finansiranja usmjerenog na rast i radna mjesta na koje se ukazuje u donjem tekstu. Program reformi može obuhvatiti:

- *Reforme tržišta rada:* Visoka i uporna nezaposlenost, posebno među ranjivim grupama, zahtijeva smjele reforme tržišta rada u JIE6. Uvođenje fleksibilnijih uslova na tržištu rada pomoći će tim zemljama da riješe strukturalne rigidnosti na svojim tržištima rada. Veliki izazov će biti privlačenje žena u radnu snagu, što se može olakšati povećanjem dostupnosti kapaciteta za brigu o maloj djeci.
- *Reforme sistema obrazovanja:* Reforme u pravcu unaprjeđenja kvaliteta srednjeg i visokog obrazovanja, rješavanje nesklada između kvalifikacione strukture radne snage i potreba tržišta i povećanje „fleksibilnosti“ (kombinacije fleksibilnosti i sigurnosti) tržišta rada, presudne su za poboljšanje ishoda u oblasti rada, ali će za njih biti potrebno vrijeme.
- *Integracija trgovine, poslovno okruženje i konkurencija:* pojednostavljenje propisa o poslovanju, rješavanje pitanja upravljanja i izvršenja ugovora i imovinskih prava predstavljaju oblasti u kojima bi zemlje JIE6 mogle provoditi reforme da bi postigle brze rezultate. I regija bi mogla imati koristi od usklađivanja regulative preko granica i produbljivanja trgovinske i finansijske integracije. Otvaranje tržišta i mogućnosti za razvoj poslovanja – npr. putem privatizacije i u tradicionalno reguliranim monopolima kao što su energetika, električna energija i željeznica – spadaju u oblasti u kojima su potrebni fokusirani napori.
- *Sistemi socijalne zaštite i socijalna inkluzija:* pored obezbjeđivanja sistema zaštite za nezaposlene u kriznim vremenima, socijalna pomoć se može učiniti efikasnijom boljim ciljanjem ranjivih grupa. Time bi se trebalo izbjeći stvaranje zamke siromaštva. Politike aktivacije u kombinaciji sa ciljanom socijalnom pomoći bi trebala spriječiti da se privremena nezaposlenost pretvori u dugoročnu zavisnost. Dobra osmišljenost i dobra realizacija socijalne pomoći mogu potaći ljude da rade.

Radi podrške ovim intenziviranim reformama, za zemlje JIE6 mogla bi biti korisna vanjska sredstva za financiranje rasta, infrastrukture i radnih mjesta. EIB, EBRD i Svjetska banka su 8. novembra 2012. najavile inicijativu „Zajednički akcioni plan za rast u centralnoj i istočnoj Evropi“ koji podrazumijeva obezbjeđenje 30 milijardi EUR sredstava za centralnu i istočnu Evropu za podršku rastu i otvaranju radnih mjesta. Ta sredstva bi mogla biti na raspolaganju za zemlje JIE6 preko Investicionog okvira zapadnog Balkana i drugih MFI. IPA sredstva će takođe igrati važnu ulogu u pružanju podrške zemljama JIE6 u institucionalnim reformama, prekograničnoj saradnji, ekonomskom, socijalnom i ruralnom razvoju.

2. UPRAVLJANJE RANJIVOŠĆU NA UDARE CIJENA HRANE U JIE6¹²

Brzi rast cijena hrane tokom ljetnjih mjeseci 2012. privukao je mnogo pažnje širom svijeta, jer je još uvijek svježije sjećanje na rast siromaštva i političke i socijalne nemire tokom krize hrane u periodu 2007.-2008. godine. Kombinacija udara usljed nepovoljnih vremenskih prilika i istorijski niskih zaliha proizvoda, u sprezi s ograničenim fiskalnim prostorom za mjere za ublažavanje situacije, otežava zaštitu siromašnih i ugroženih domaćinstava od negativnih efekata skokova cijena hrane. Mada je regija JIE6 u prošlosti bila izoliranija od oscilacija svjetskih cijena, obrasci potrošnje, naročito među siromašnima, mogli bi otežati izlaženje na kraj čak i sa relativno malim povećanjima cijena hrane. Preljevanje sa svjetskih na lokalne cijene tokom posljednjeg perioda (2011.-2012.) i dalje je ostalo nisko kod većine zemalja JIE6 a izuzetkom Kosova i Srbije, gdje se na domaće cijene prenijelo više od 50 procenata povećanja svjetskih cijena hrane. Obzirom na veći udio hrane u budžetima domaćinstava, tim povećanjima će vjerovatno biti najviše pogođena domaćinstva na dnu ljestvice raspodjele bogatstva. Simulacije na osnovu podataka iz ankete domaćinstava ukazuju da bi porast cijena hrane od 5 procenata (slično nivoima koji su zabilježeni u zemljama JIE6 u 2011.) mogao povećati siromaštvo za cijela 2 procentna poena na Kosovu i u BJR Makedoniji, uz manje uticaje u drugim zemljama JIE6. Veća kolebljivost cijena proizvoda iziskivaće koordinirani odgovor politika koji bi trebao objediniti kontinuirano jačanje kapaciteta sistema socijalne zaštite da bi se odgovorilo na krize i poljoprivrednih programa usmjerenih na omogućavanje odgovora u pogledu snabdijevanja.

A. UVOD

Cijene hrane se pažljivo prate u cijelom svijetu. Zbog toga što je njihov brzi rast u periodu 2007.-2008. doveo do rasta siromaštva, pa čak i političkih i socijalnih nemira u većem broju zemalja, skok cijena hrane, od prošlog ljeta, uticao je na ponovnu pojavu zabrinutosti, koju ne može otkloniti čak ni očekivano smanjenje cijena. U ljeto 2012. došlo je do skoka cijena žitarica do nivoa iz 2008. zbog nepovoljnih vremenskih prilika u najvažnijim zemljama izvoznicama žita. Podbačaj roda ruske pšenice učinio je da u novembru 2012. cijene pšenice dostignu novi četvorogodišnji maksimum. To je najnovija manifestacija kolebljivosti koja je karakterizirala tržišta roba, naročito hrane, u posljednjoj deceniji i učinila domaćinstva mnogo osjetljivijima na udare cijena hrane. Pored efekata posljednjih nepovoljnih vremenskih prilika, sada su svjetske zalihe žita niske jer su bili loši prinosi u dvije od posljednje tri godine. Takođe, u mnogim zemljama fiskalna konsolidacija ozbiljno ograničava vladin prostor za usvajanje mjera za ublažavanje situacije, dok bi neke mjere velikih proizvođača žita (npr. zabrana izvoza koju je u oktobru donijela Ukrajina) mogle doprinjeti dodatnom pritisku u smjeru porasta cijena. Budući da se prognozira da će cijene hrane ostati visoke u cijeloj 2013., potrebno je razmotriti koliko bi zemlje mogle biti spremne da se nose sa visokim i veoma kolebljivim cijenama hrane u svijetu i pozabaviti se njihovim mogućim uticajima na siromašna i ugrožena domaćinstva.

U periodu 2007.-2008. regija JIE6 je bila pogođena rastom svjetskih cijena hrane manje od drugih dijelova istočne Evrope i centralne Azije, ali to možda neće biti tako i 2013. Hrana čini značajan udio u potrošnji domaćinstava u zemljama JIE6, naročito za neke od najranjivijih grupa, tako da bi čak i mala povećanja, mogla otežati život velikom broju domaćinstava – posebno zato što su poslije više godina sporog rasta, domaćinstva u JIE6 možda iscrpila svoje strategije snalaženja. Takođe, naprezanje njihovih budžeta mogu pojačati i druga eventualna povećanja drugih cijena, kao što su cijene energije. Na kraju,

¹² Ovo poglavlje su napisali Alexandru Cojocar, Caterina Ruggeri Laderchi i Ken Simler (Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje za regiju Evrope i centralne Azije). John Baffes (Grupa za perspektivu razvojne ekonomije) dao je opće napomene o dinamiци svjetskih cijena hrane.

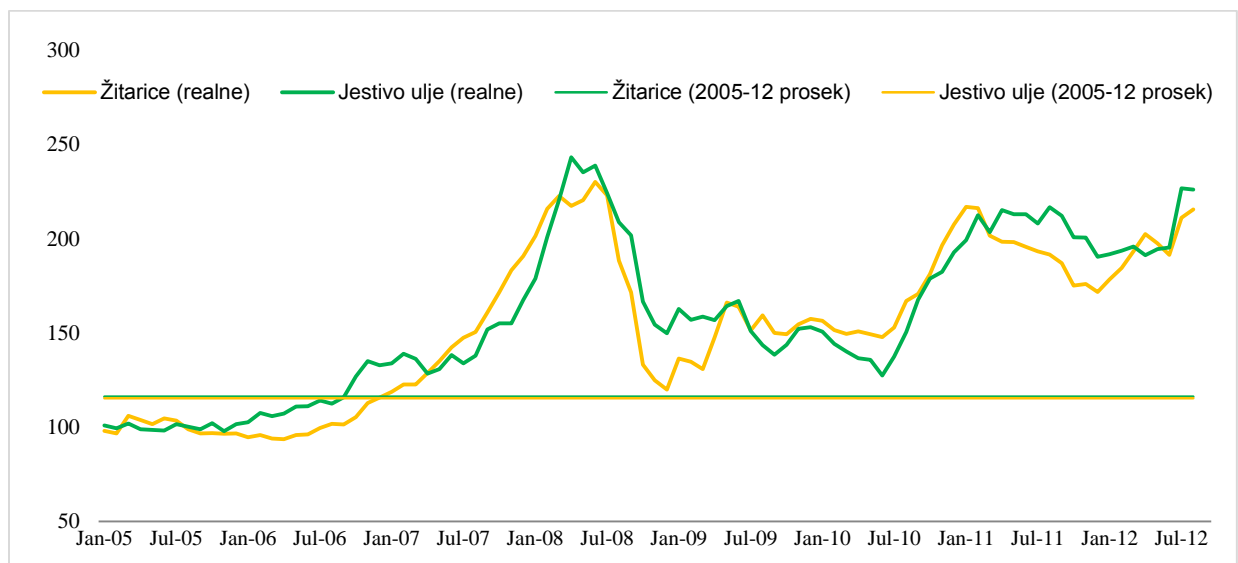
ovog ljeta su regiju JIE6 direktno pogodile nepovoljne vremenske prilike, čineći da globalni uticaj bude jači nego tokom posljednje krize.

U ovom dijelu se daje globalno i regionalno viđenje kretanja cijena hrane i ističu faktori ranjivosti u zemljama JIE6 i mjere za bolje upravljanje kolebljivošću cijena hrane u budućnosti. Da bismo izmjerili stepen socijalnih uticaja kolebljivosti cijena hrane, simuliramo uticaj kretanja cijena sličnih onima iz 2011. U ovom scenariju, čak i ako sve zemlje ne dožive veliki rast siromaštva, ukoliko dođe do udara cijena hrane, to će vjerovatno uzrokovati znatno naprezanje kod ranjivih grupa tokom udara. Na kraju, razmatramo kako bi se zemlje JIE6 mogle prilagoditi novom ambijentu velike kolebljivosti cijena hrane i osigurati odgovarajuću reakciju ukoliko se ostvare rizici od daljeg skoka cijena hrane.

Cijene hrane iz globalne perspektive

Od sredine prve decenije ovog vijeka cijene hrane su znatno porasle u cijelom svijetu, a njihova kolebljivost se pogoršala. Poslije perioda relativne stabilnosti,¹³ sredinom prve decenije ovog vijeka počele su rasti praktično sve cijene roba (Slika 44). Do juna 2008. vrijednost Indeksa cijena hrane Svjetske banke porasla je za 129 procenata u odnosu na januar 2005. Najveći dio povećanja se dogodio u kratkom periodu u drugoj polovini 2007. i u prvjoj polovini 2008. Dok početak globalne velike recesije vrši pritisak na njihove cijene, zalihe hrane su ostale niske, što zemlje čini osjetljivim na nova povećanja cijena.

Slika 44: Cijene žita i jestivog ulja, nominalno i realno u USD (2005.=100)

Izvor: DECPG Svjetske banke.

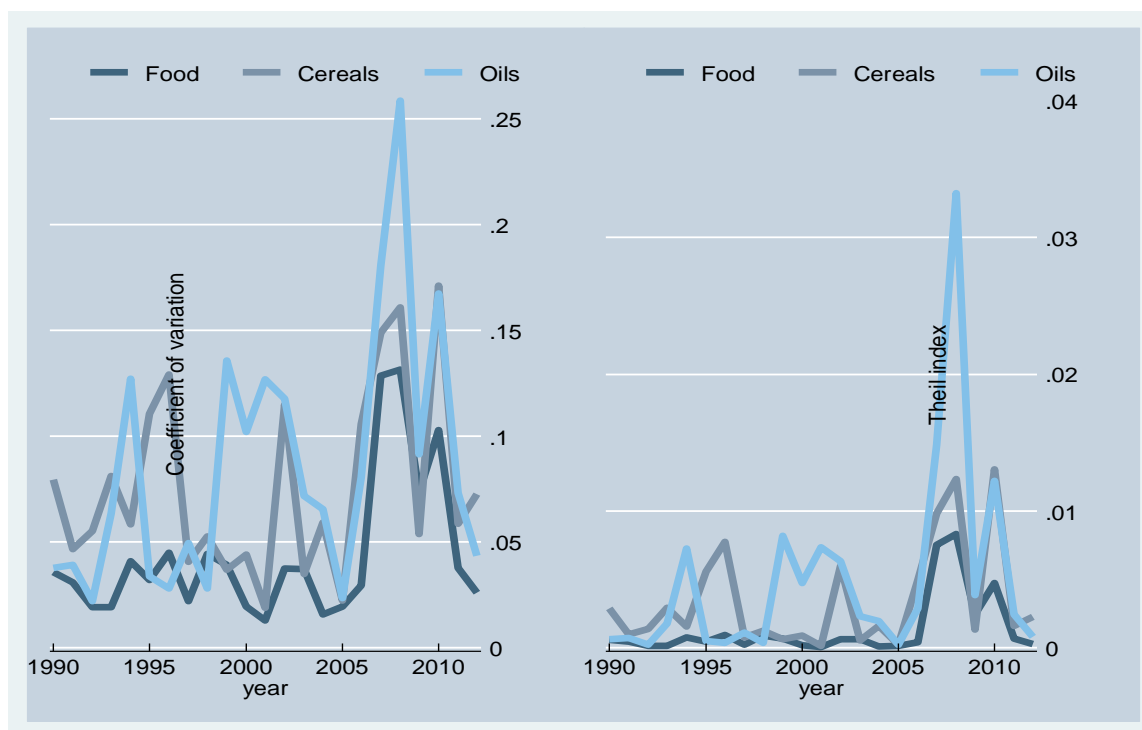
Ne samo da su cijene porasle već se povećala i njihova varijabilnost. Slika 45 ilustrira rastuću disperziju opšteg indeksa cijena hrane i indeksa za žitarice i ulja posljednjih godina. I Theil-ov indeks i koeficijent varijacije¹⁴ za te tri grupe (ali naročito za ulja i opći indeks hrane) pokazuju veću kolebljivost poslije 2005., ne samo u periodu neposredno prije krize hrane 2007.-2008. već i poslije.¹⁵

¹³ On je uslijedio poslije otprilike tri decenije pada cijena proizvoda, naročito hrane: između nivoa u 1974. i minimuma u 2000. godini, svjetske cijene hrane su opale realno za 70 procenata u USD.

¹⁴ Koeficijent varijacije, definiran kao odnos standardne devijacije prema srednjoj vrijednosti, predstavlja normaliziranu mjeru disperzije. Imajte u vidu da se za 2012. koristi samo prvih osam mjeseci te godine.

¹⁵ Oba indeksa daju godišnje vrijednosti na osnovu mjesečnih podataka o cijenama.

Slika 45: Kolebljivost cijena: godišnji koeficijent varijacije i Theil-ov indeks cijena hrane, 1990.-2012.

Izvor: : Procjene osoblja Svjetske banke zasnovane na podacima FAOSTAT

Uzroci naglog porasta cijena proizvođača bili su brojni, od makroekonomskih i dugoročnih do sektorskih i kratkoročnih faktora. U prvom dijelu prve decenije ovog vijeka većina zemalja, posebno onih u razvoju, doživljavala je dugotrajan i solidan ekonomski rast. Pad vrijednosti američkog dolara – preferirane valute za većinu međunarodnih transakcija robom – stimulirala je potražnju od potrošača i proizvođača roba van dolarskog područja i ograničila ponudu za njih. Drugi faktori koji su tome doprinijeli bili su niske investicije u prošlosti, posebno u proizvode ekstraktivne industrije (reakcija na dugotrajan period niskih cijena), neuobičajeno visoka globalna likvidnost, aktivnost investicionih fondova koju su obavljale finansijske institucije, koje su odlučile da u svoje portfolije dodaju sirovine i geopolitička pitanja, posebno na tržištima energije.

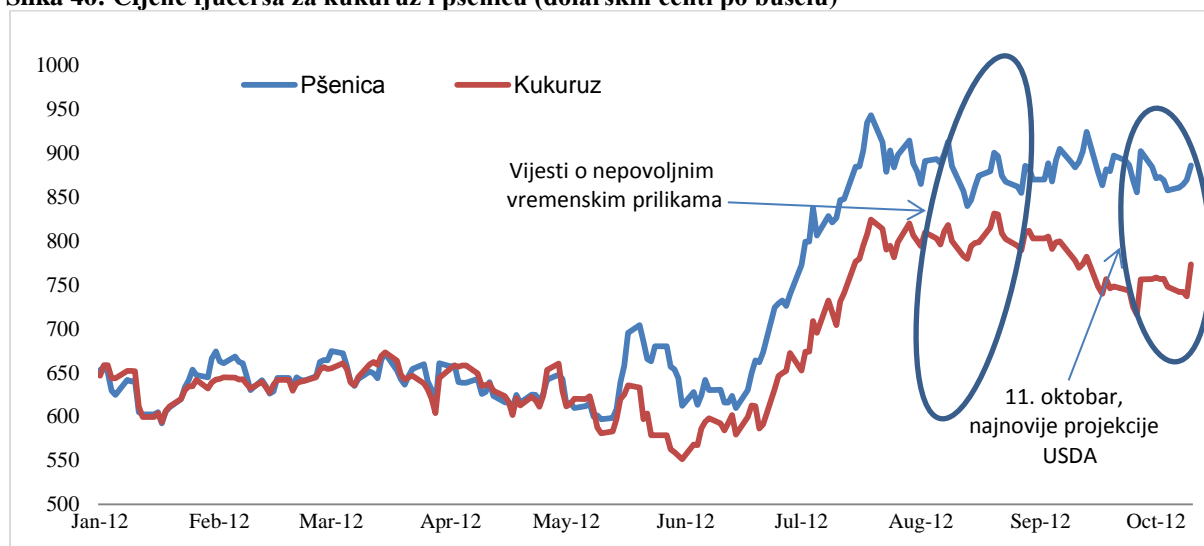
Cijene poljoprivrednih proizvoda su posebno pogodili viši troškovi energije, neočekivano česte nepovoljne vremenske prilike i preusmjeravanje nekih prehrambenih proizvoda u proizvodnju biogoriva.¹⁶ To povećanje su pogoršale političke reakcije. Energija je vjerovatno najvažniji input za poljoprivredne proizvode, i direktno kroz gorivo i indirektno kroz inpute s velikim učešćem energije kao što su hemikalije i đubriva. Kao rezultat toga, globalni odnosi zaliha prema potrošnji više poljoprivrednih proizvoda su opali na nivoe koji nisu viđeni od početka 70-ih godina prošlog vijeka. Mnoge zemlje su usvojile zabrane izvoza i visoke poreze da bi kompenzirale uticaj rastućih svjetskih cijena na domaće tržište. Na primjer, ograničenja izvoza pšenice koje je uvela Ukrajina, u kombinaciji s niskom proizvodnjom vezanom za sušu u Australiji, dovela su do ograničenja izvoza kod najvećih proizvođača kao što su Rusija, Kazahstan i Argentina. Efekt je bilo povećanje cijena pšenice od 45 procenata između oktobra 2007. i februara 2008. (Headey i Fan, 2010: 48).

Cijene hrane su bile visoke od 2010. a naglo su skočile u ljeto 2012., poslije čega je uslijedio novi

¹⁶ To je uključivalo kukuruz u SAD i jestiva ulja u Evropi, mada je zamjena kultura dovela do viših cijena drugih proizvoda kao što su soja i pšenica.

udar u novembru 2012. U drugoj polovini 2010. više cijene nafte zajedno s udarima usljed vremenskih prilika uticale su na porast cijene hrane i do februara 2011. Indeks cijena hrane Svjetske banke je premašio maksimum iz 2008. U kasnijem dijelu 2011. cijene hrane su usporile rast jer su uslovi izgledali povoljno za urod 2011.-2012., a Rusija je ukinula zabranu izvoza. Međutim, perspektiva je ponovo postala negativna u ljeto 2012. poslije vijesti o problemima s vremenskim prilikama. Fjučerski za kukuruz i pšenicu poskupjeli su za po 40 procenata između sredine juna i sredine jula (Slika 46). U julu i avgustu Indeks cijena hrane Svjetske banke i indeksi za žitarice i za ulja i masti ponovo su bili na maksimumu iz 2008. Do tog naglog skoka je došlo usljed vreloug i suhog vremena u SAD (kukuruz) i nepovoljnog vremena u Rusiji, a u manjoj mjeri i u zapadnoj Evropi (pšenica). Poslije prošlo-ljetnih velikih snižavanja globalne prognoze za žitarice, perspektiva za oktobar je ostala nepromijenjena. Mada još nije došlo do velikih udara usljed vremenskih prilika koje su mogle uticati na proizvodnju na južnoj hemisferi, zabrinutosti oko novih oskudica na tržištu na osnovu očekivane potrošnje, dovele su do još jednog porasta cijena. Nedavna najava podbačaja uroda u Rusiji dovela je do novog povećanja cijena pšenice u novembru 2012.

Slika 46: Cijene fjučersa za kukuruz i pšenicu (dolarskih centi po bušelu)

Izvor: DECPG Svjetske banke.

Od posljednjeg naglog skoka cijena hrane, odnosi zaliha prema potrošnji za kukuruz i pšenicu su opali na istorijske minimume. To znači da bi čak i mali udar u snabdijevanju mogao izazvati veliki skok cijena, posebno pošto bi visoke cijene nafte mogle učiniti etanol iz kukuruza atraktivnom alternativom. Na primjer, očekuje se da zalihe kukuruza u periodu 2012.-2013. budu na nivou od 13,7 procenata, odnosno 10,8 procenata niže nego prošle sezone (i 18,6 procenata ispod procjene iz maja 2012. – što je najniži nivo od žetve iz 1972.-1973. i gotovo 3 procentna poena niže nego u periodu 2007.-2008.). Mada se očekuje da zalihe pšenice opadnu za skoro 13 procenata od posljednje sezone, izgleda da je tržište pšenice bolje snabdjeveno; odnos zaliha prema potrošnji je procijenjen na 25,4 procenta, preko 5 procenata više nego u periodu 2007.-2008.

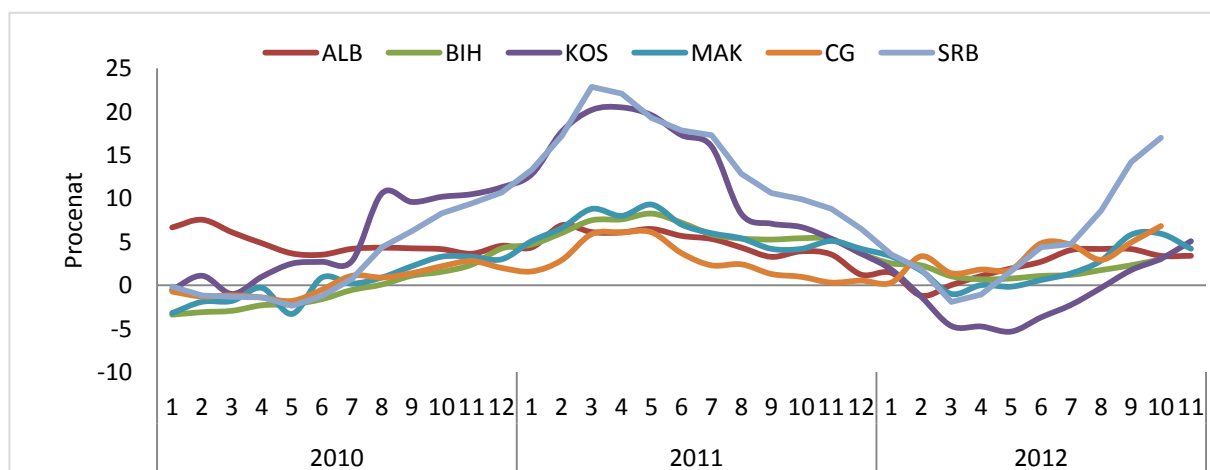
Trenutna globalna prognoza je da će cijene opasti sa maksimuma iz 2012. ali da će u cijeloj 2013. ostati znatno iznad nivoa iz 2010., ali još uvijek postoje znatni rizici usljed vremenskih prilika i posebno cijena nafte. Zbog toga što se još nisu ostvarili neki ranije očekivani udari po osnovu vremenskih prilika, najnovije prognoze cijena predviđaju pad od 16 procentnih poena u Indeksu cijena hrane Svjetske banke – ali bi to i dalje značilo da bi on bio 28 procentnih poena veći nego u 2010., neposredno prije aktuelnog skoka cijena. I dinamika cijena nafte je izazivač kolebljivosti, mada bi usporavanje svjetske ekonomije moglo ublažiti neke njene efekte.

Postoje zabrinjavajuće sličnosti između krize hrane u periodu 2007.-2008. i najnovijeg skoka cijena hrane. Obje epizode karakteriziraju niske zalihe žita, rastuće cijene nafte, kolebljivi devizni kursevi i obimne financijske investicije u poljoprivredne proizvode. Međutim, najnovija epizoda se razlikuje od perioda 2007.-2008. u nekim ključnim aspektima. Izgleda da su sadašnja povećanja cijena hrane *rasprostranjenija* po svim poljoprivrednim proizvodima nego u periodu 2007.-2008., promjenljivost vremenskih prilika je danas mnogo važnija, a reakcije trgovinske politike su relativno manje važne. Na kraju, daleko više izvoza žita danas potiče iz nestabilnijih uslova uzgajanja izvan razvijenih zemalja (Svjetska banka, 2011a).

Povećanja cijena hrane iz perspektive JIE

Regija JIE bi sada mogla biti osjetljivija na povećanja cijena hrane nego u prošlosti (Slika 47). Srbija je od januara doživjela najveća povećanja cijena hrane tokom 2012. Od oktobra 2011. do oktobra 2012. nominalne cijene hrane su porasle za oko 3 procenta u Albaniji, BiH i na Kosovu, 5,9 procenta u BJR Makedoniji, 6,8 procenta u Crnoj Gori i za 17 procenta u Srbiji, gdje su cijene u oktobru bile 9,3 procenta više nego u junu. Situacija u Srbiji je donekle bila uzrokovana nedavnom sušom: očekuje se da će proizvodnja kukuruza, najvećeg izvoznog proizvoda zemlje, ove godine dostići samo 3,5-4 metričke tone (MT) – što je ogroman podbačaj u odnosu na proljećnu prognozu od 7 MT ili na 6,3 MT iz 2011.

Slika 47: Indeksi cijena hrane za zemlje JIE, međugodišnje

Izvor: Nacionalni zavodi za statistiku.

Cijene hrane su u regiji JIE6 porasle manje od globalnog povećanja od 16 procentnih poena između decembra 2011. i septembra 2012. (od toga 10 procenta između juna i septembra). To je dijelom zato što se hrana koja se konzumira u zemljama sa nižim prihodom uglavnom proizvodi lokalno, pa je prelijevanje sa svjetskih na domaće cijene obično manje nego za drugu robu.¹⁷ Tabela 9 pokazuje procjene prelijevanja međunarodnih cijena hrane na osnovu podataka za dva posljednja perioda povećanja cijena u regiji JIE6. Procjene su odraz kombinacije strukturalnih faktora (npr. neto uvoznica ili neto izvoznica) i kontekstualnih (suša koja je pogodila regiju, posebno Srbiju). Do većeg prelijevanja je došlo u Srbiji i na Kosovu. Kod zemalja za koje je dostupno više podataka o pojedinačnim prehrambenim artiklima (Albanija, BiH i Srbija) proizvodi koji su pretrpjeli najveći uticaj su bila pića (čaj i kafa), za kojima su slijedila jestiva ulja, pa zatim žitarice.

¹⁷ Baffes i Gardner (2003) procjenjuju da na varijabilnost svjetskih cijena roba otpada oko 27 procenta varijacije domaćih cijena.

Tabela 9: Promjene svjetskih i domaćih cijena hrane (procentualne) i procjene prelijevanja

	Prosječan porast cijena hrane		Procijenjeno prelijevanje	
	2005/06. prema 2007/08.	2009/10. prema 2011/12.	2005/06. prema 2007/08.	2009/10. prema 2011/12.
Svet	54,5	28,2		
Albanija	6,4	8,5	0,12	0,30
BiH	14,5	6,1	0,27	0,22
Srbija	nije ras,	17,1	nije ras,	0,61
BJRM	12,8	6,6	0,23	0,23
Kosovo	10,9	15	0,20	0,52
Crna Gora	11,9	3,5	0,22	0,12

Izvor: Procjene osoblja na osnovu nacionalnih mjesečnih podataka o cijenama i svjetskih cijena iz DECPG. Podaci zaključno s junom 2012. za Albaniju, BiH i Srbiju i samo za 2011. za BJRM, Kosovo i Crnu Goru. Povećanje svjetskih cijena za 2009/10. u odnosu na 2011. iznosilo je 29.1.

Ipak, mada su zemlje JIE6 do sada možda bile relativno zaštićene od međunarodnih povećanja cijena hrane, ne bi bilo mudro potcijeniti njihovu osjetljivost na te cijene. Jedan dio osjetljivosti je strukturalni, imajući u vidu da su, osim Srbije, sve zemlje u regionu neto uvoznice žita, pa su stoga, uz nepromijenjene ostale uslove, izložene ćudima ovog velikog segmenta međunarodnog tržišta hrane. Crna Gora, koja je ekstremno primjer, oslanja se na uvoz da bi pokrila praktično svu svoju potrošnju žitarica.

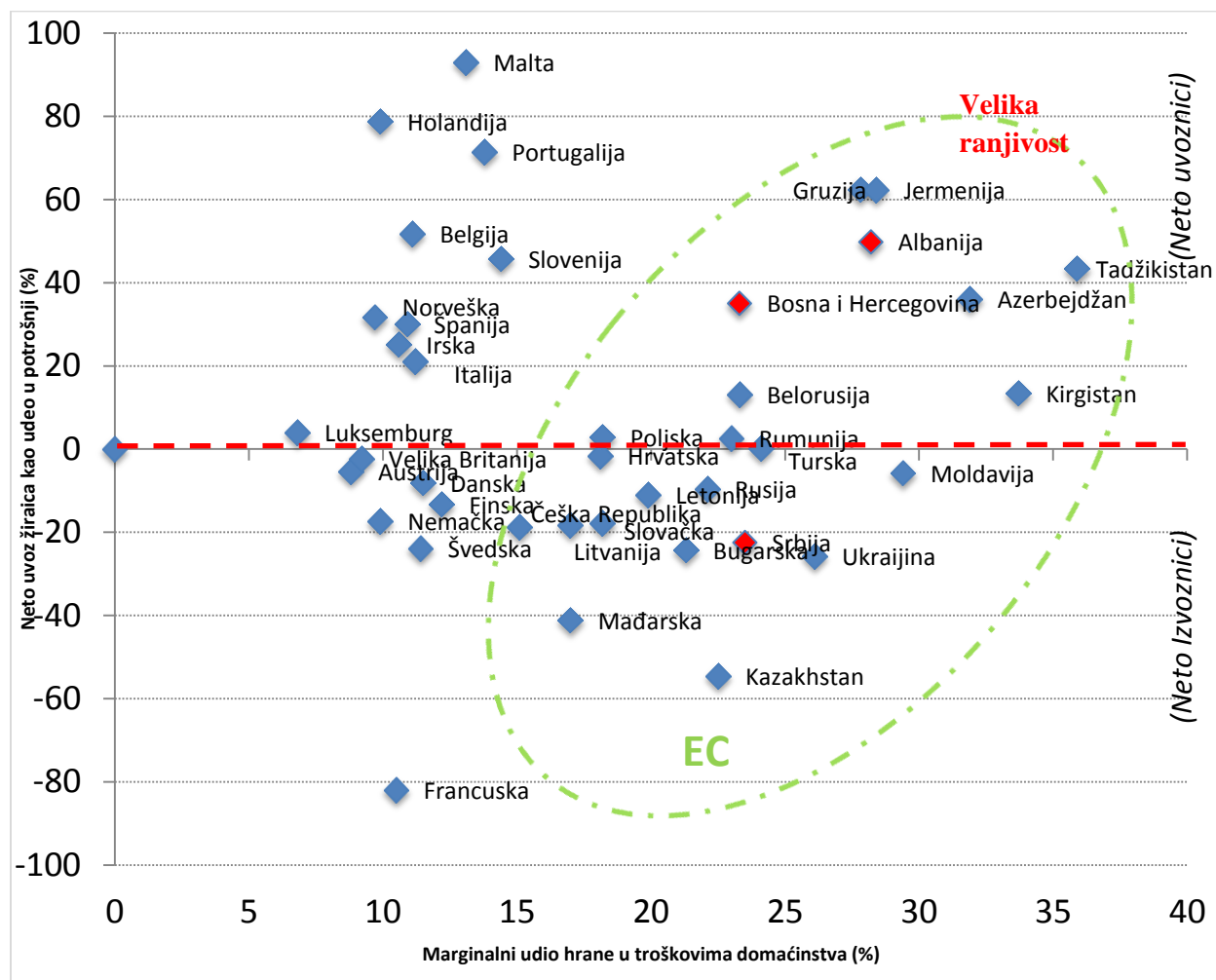
Tokom krize hrane 2007.-2008. na zemlje JIE6 povoljno se odrazilo rast vrijednosti domaćih valuta, koje su pratile euro, u odnosu na američki dolar, ali u trenutnim uslovima nije vjerovatno da bi ih kretanja deviznog kursa moglo zaštititi od udara cijena hrane.¹⁸ Između januara 2006. i vrhunca krize hrane u junu 2008., euro je porastao prema dolaru za nekih 30 procenata. To je učinio i srpski dinar, a albanski lek je porastao za oko 23 procenta. Međutim, danas nije jasno koliko bi dinamika kursa eura pomogla da se zemlje JIE izoliraju od efekata porasta međunarodnih cijena hrane.

Čak i relativno zauzdana povećanja cijena mogla bi izazvati znatno veće siromaštvo u zemljama JIE6. Stepennost ranjivosti domaćinstava prvenstveno zavisi od četiri faktora: obima rasta cijena, koliko budžeta domaćinstva se odvaja za hranu, da li se hrana kupuje ili samostalno proizvodi i da li cijene utiču na domaćinstva samo kao potrošače ili i kao potrošače i kao proizvođače. I stepen u kojem domaćinstva mogu neke prehrambene artikle zamijeniti drugima utiče na to koliko se domaćinstva mogu nositi sa udarom kada se cijene različitih prehrambenih artikala ne podižu ravnomjerno, ali taj faktor je sada možda manje važan jer bi domaćinstvima koja su u posljednjih nekoliko godina morala znatno prilagoditi potrošnju moglo biti teško provoditi dalja prilagođavanja. Slika 48 ispituje osjetljivost domaćinstava tako što prikazuje indikatore izloženosti zemlje cjenovnom udaru i marginalnog udjela hrane u domaćinstvu¹⁹ za zemlje u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji (ECA) i EU. Ta dva indikatora prikazuju osjetljivost na sljedeći način: (a) viši udio neto uvoza žitarica u odnosu na potrošnju za jednu zemlju podrazumijeva, ukoliko je sve ostalo isto, veće prelijevanje sa svjetskih na domaće cijene, i (b) što veći dio date jedinice prihoda domaćinstva troše na hranu, to će više njihovu kupovnu moć erodirati povećanje cijena. U principu, u zemljama ECA domaćinstva obično troše proporcionalno više na hranu nego u zapadnijim članicama EU

¹⁸ Kosovo i Crna Gora se oslanjaju na euro, a BiH (marka) i BJR Makedonija (denar) vezuju svoje valute za euro. Srbija je donedavno vezivala dinar za euro, ali je prešla na veću fleksibilnost u sklopu ciljanja inflacije.

¹⁹ Marginalni udio hrane predstavlja udio dodatnog 1 USD prihoda izdvojenog za hranu, pića i duhan u ukupnom budžetu domaćinstva.

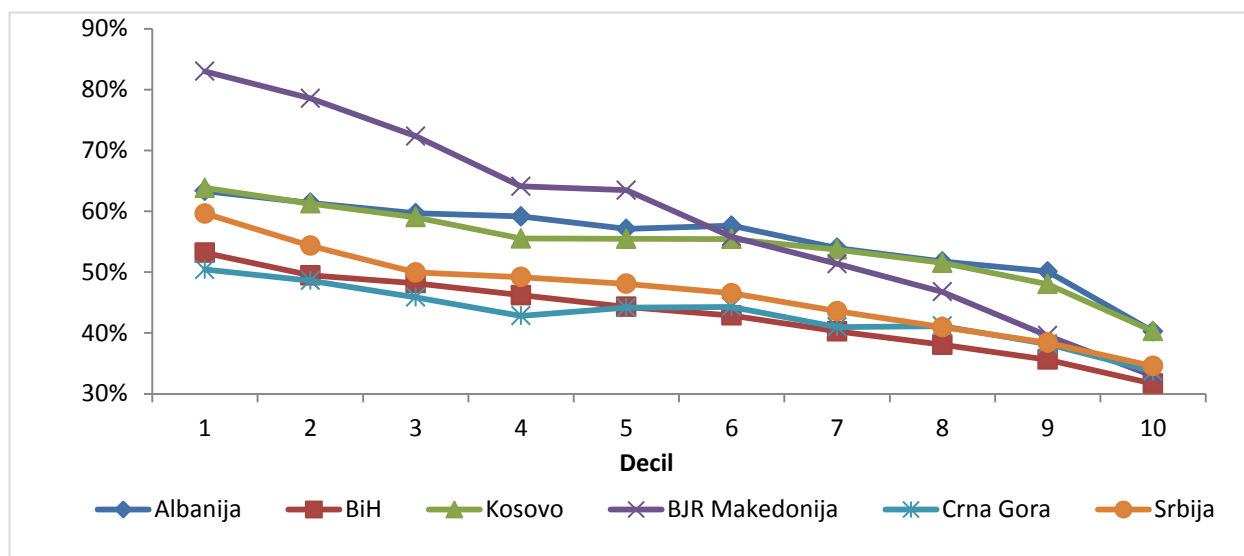
Slika 48: Osjetljivost domaćinstava na udare svjetskih cijena hrane, EU i Evropa i centralna Azija

Izvor: Prilagođeno iz rada Townsend, Zorya, Ceccacci, Bora i Delgado (2011.).

U regiji JIE6, prema raspoloživim podacima, Albanija i BiH su potencijalno veoma osjetljive zbog većih udjela hrane u budžetima domaćinstava i većeg oslanjanja na uvoz žitarica. S druge strane, Srbija je neto izvoznica žitarica i tamo domaćinstva obično manji dio budžeta troše na hranu, pa bi mogla biti manje osjetljiva. Dok se Slika 48 fokusira na osjetljivost prosječnih domaćinstava, vjerovatno je da različite grupe imaju veoma različite nivoe osjetljivosti. To se ispituje na Slici 49, koja prikazuje stvarne udjele hrane (tj. dio ukupne potrošnje koji otpada na hranu) po decilima distribucije prihoda. Prema očekivanjima, udio hrane u budžetima domaćinstava čak je i veći na dnu ljestvice distribucije bogatstva, tako da čak i mala pomjeranja cijena mogu izazvati znatno naprezanje siromašnih domaćinstava. Globalno gledano, domaćinstva u zemljama JIE6 nisu toliko osjetljiva kao u mnogim zemljama u Africi i Aziji, ali su u principu osjetljivija nego u zemljama OECD-a ili Latinske Amerike.

Slika 49: Udjeli hrane u budžetu po decilima potrošnje

Izvor: Procjene osoblja Svjetske banke na osnovu podataka iz anketa domaćinstava (Studija mjerenja životnog standarda (LSMS) Albanije iz 2008.; Anкета o budžetima domaćinstava (HBS) BiH iz 2007.; podaci HBS iz 2010. za Kosovo, Crnu Goru, BJR Makedoniju i Srbiju)

Osjetljivost domaćinstava na povećanja cijena čini da je vjerovatno da će veće cijene hrane donijeti veće siromaštvo. Na primjer, Ivanić i Martin (2008.) su procijenili da je uticaj povećanja cijena roba u periodu 2005.-2007. na siromaštvo bio 2,5 procentnih poena u seoskim područjima i 3,6 procentnih poena u gradskim područjima (mada niži za 0,3-0,4 procentna poena poslije obuhvatanja domaćinstava koja proizvode robe).

Koristeći posljednje raspoložive podatke, procenjujemo uticaj povećanja cijena hrane od 5 procenata na siromaštvo od 2,5 USD dnevno i 5 USD dnevno u zemljama JIE, koje je uporedivo s povećanjima iz 2011. (vidjeti iznijete pretpostavke u Okvir 5). Obzirom na prirodu naših pretpostavki, procjene u tekstu vjerovatno neće biti niže od ostvarenja.

Okvir 5: Pretpostavke na kojima se zasnivaju procijenjeni uticaji na siromaštvo

1. Uzimamo u obzir ukupne rashode za hranu, a ne rashode za pojedinačne proizvode, djelimično zato što su posljednja povećanja cijena hrane šireg obuhvata nego u periodu 2007.-2008. (Svjetska banka, 2011.).
2. U skladu s prethodnim studijama, uzimamo u obzir kratkoročni uticaj promjena cijena tako da apstrahiramo sve dugoročnije efekte supstitucije koji nastaju kao rezultat promjena relativnih cijena. To nije veliko ograničenje kada se promjene kod hrane posmatraju zbirno, a ne po pojedinačnim proizvodima.
3. Na kraju, ograničenja u pogledu podataka ne omogućavaju nam uzimanje u obzir proizvodnje hrane u domaćinstvima, tako da ne obuhvatamo eventualne pozitivne efekte porasta cijena hrane na neto proizvođače hrane. Domaćinstva koja proizvode hranu za prodaju, a ne samo za sopstvenu potrošnju, i imaju adekvatne objekte za skladištenje da bi mogla imati koristi od povećanja cijena, vjerovatno se ne nalaze se na dnu ljestvice distribucije bogatstva. Wodon et al. (2008) nalaze da je razlika između procjena siromaštva sa proizvodnjom i bez nje minorna. Simulacije na bazi metodologije Ivanića i Martina (2008.), korištenjem detaljnog računa proizvodne strane domaćinstava u podacima iz LSMS iz 2005. za Albaniju ukazuju na to da povećanje cijena hrane od 5 procenata dovodi do povećanja incidence siromaštva od 2,5 USD dnevno od 1 procentnog poena kada se proizvodna strana domaćinstava ne uzima u obzir, odnosno 0,3 procentna poena kada se uzima u obzir, što ukazuje na uzlazni pomak uticaja na siromaštvo od oko 0,7 procentnih poena. Procenjuje se da je na granici siromaštva od 5 USD dnevno ovaj uzlazni pomak oko 0,5 procentnih poena.

Na Kosovu i u BJR Makedoniji simulacije ukazuju na povećanje siromaštva od puna 2 procentna poena, dok u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji simulacije ukazuju samo na ograničeno

povećanje siromaštva (Tabela 10). Povećanje incidence siromaštva je obično veće u zemljama gdje je siromaštvo od početka bilo veće (Albanija, Kosovo i BJR Makedonija). Ono je takođe veće u seoskim područjima, gdje je siromaštvo takođe obično veće nego u gradskim područjima. U Albaniji, primjenjujući granicu siromaštva od 2,5 USD dnevno, to dovodi do 39.000 siromašnih ljudi više (60.000 pri primjeni granice siromaštva od 5 USD dnevno), a na Kosovu 18.000 više (37.000 pri višoj granici siromaštva). Procjene povećanja incidence siromaštva od 5 USD dnevno su ujednačenije u cijeloj regiji JIE6 i kreću se od 0,6 procentnih poena u BiH do 2 procentna poena u Albaniji.

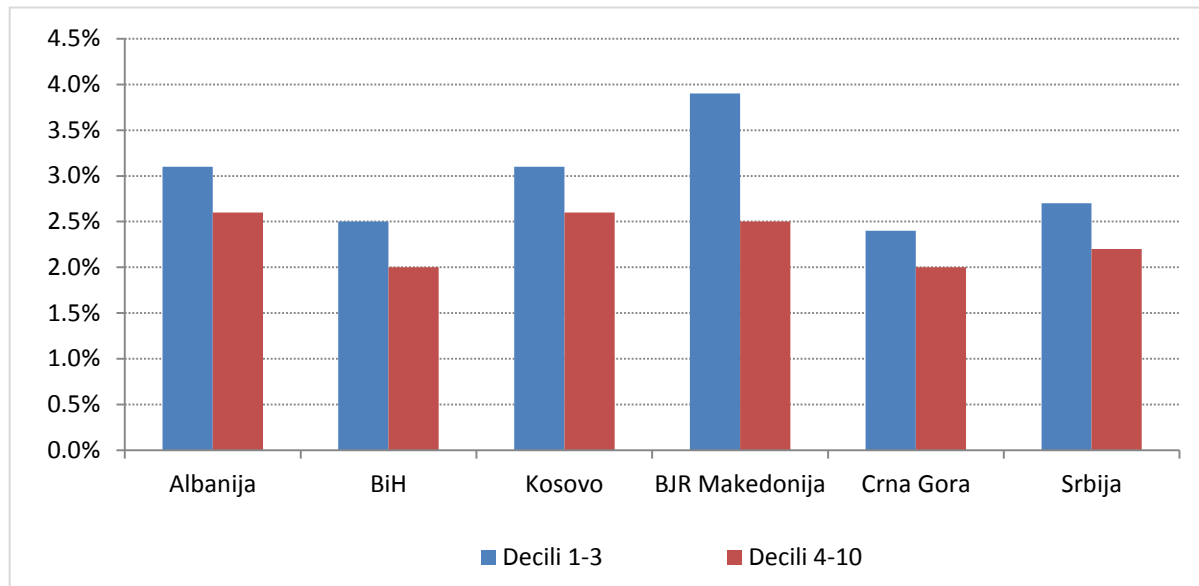
Tabela 10: Simulirana promjena siromaštva usljed povećanja cijena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)

	2,5 US\$ dnevno			5 US\$ dnevno		
	Urbano	Ruralno	Nacionalno	Urbano	Ruralno	Nacionalno
Albanija	0,90	1,70	1,30	1,60	2,40	2,00
BIH	0,20	0,20	0,20	0,60	0,60	0,60
Kosovo	1,70	2,70	2,30	1,00	1,20	1,20
BJR Makedonija	2,40	2,40	2,40	1,00	1,40	1,10
Crna Gora	0,00	0,20	0,00	1,20	0,60	1,00
Srbija	0,20	0,30	0,20	1,20	1,60	1,30

Notes: Osnovne procjene za 2010., izuzev Albanije (2008.) i BiH (2007.)

Veći udio hrane u budžetima domaćinstava na dnu distribucije bogatstva ukazuje na to da bi ta domaćinstva bila teže pogođena većim cijenama hrane od ostatka populacije. To je ilustrirano na Slici 50, koja prikazuje simulirano povećanje u procentnim poenima udjela hrane u budžetima domaćinstava za domaćinstva u donjih 30 procenata populacije svake zemlje u poređenju s ostatkom populacije. Taj indikator prikazuje u kojoj mjeri bi domaćinstva morala preusmjeriti potrošnju s neprehrambenih na prehrambene proizvode ukoliko bi htjela konzumirati istu količinu hrane kao prije povećanja cijena. U svim zemljama JIE, a posebno u Albaniji, BJR Makedoniji i na Kosovu, gdje je incidenca siromaštva već veća, za donjih 30 procenata populacije povećanje udjela hrane u budžetu je 2,5 procentna poena ili više. Diferencijalni uticaj je naročito veliki na Kosovu i u BJR Makedoniji, gdje je procijenjeno da će se udio u budžetu povećati za između 3 i 4 procentna poena kod donjih 30 procenata populacije i za 2,5 procentnih poena kod ostatka populacije.

Slika 50: Promjena udjela hrane u budžetu usljed povećanja Indeksa cijena hrane od 5 procenata (u procentnim poenima)

Izvor: Procjene osoblja Svjetske banke na osnovu podataka iz anketa domaćinstava (LSMS Albanije iz 2008; HBS BiH iz 2007; podaci HBS iz 2010. za Kosovo, Crnu Goru, BJR Makedoniju i Srbiju).

I pored rasta siromaštva, još jedan skok cijena hrane bi znatno opteretio sva domaćinstva, naročito kad rastu i druge cijene. Mada su u ovim simulacijama siromašni uvijek teže pogođeni od ostalih (očekuje se da siromašni u BJR Makedoniji izgube čak 4,1 procenat ukupne potrošnje, u Srbiji 3,3 procenta, u Albaniji 3,2 procenta, na Kosovu 3,1 procenat, u Crnoj Gori 3,0 procenta i u BiH 2,7 procenata), nije zanemarliv ni gubitak kupovne moći kod ostatka populacije. On iznosi 2,7 procenata kućnog budžeta u Albaniji i BJR Makedoniji, 2,6 procenata na Kosovu, 2,3 procenta u Srbiji i 2,1 procenat u Bosni. Uticaj tih povećanja ne bi bio beznačajan, djelimično zato što bi intenzivirao efekat drugih povećanja. Nekoliko zemalja JIE6 podiže PDV i akcize da bi popravile stanje svojih budžeta, a u više zemalja rastu cijene energije.

Izgleda da postoji nova realnost velike kolebljivosti cijena hrane, i skokovi cijena će vjerovatno značajno napregnuti budžete domaćinstava koji su već oslabljeni godinama sporog rasta. To će naročito pogoditi najugroženija domaćinstva, baš u trenutku kad makroekonomska ograničenja mogu limitirati prostor za odgovor putem politika.

Prilagođavanje toj novoj kolebljivosti iziskivaće, kako kratkoročne, tako i dugoročne mjere. Kratkoročne mjere obuhvataju:

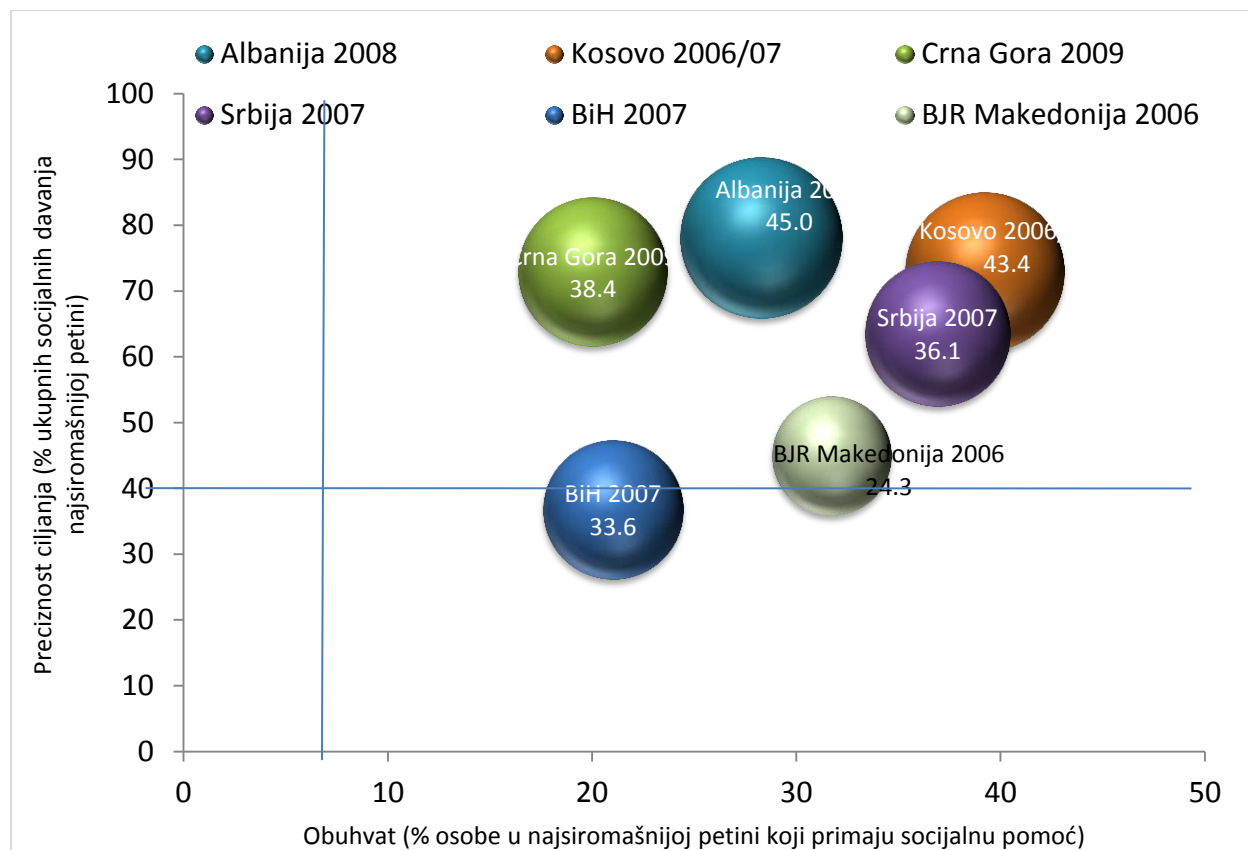
- (a) Razjašnjavanje novih trendova razumijevanjem kako trendovi cijena utiču na prihode potrošača i proizvođača, razmatranjem informacija koje se obezbjeđuju putem multinacionalnih poduhvata (npr. Informacioni sistem poljoprivrednih tržišta G20 – AMIS) ili regionalnih inicijativa (npr. Evroazijski centar za sigurnost hrane – ECFS).
- (b) Obezbeđivanje podrške kroz programe zaštite i poljoprivredne programe (kao što je obezbjeđivanje sjemena, đubriva i stočne hrane koje finansira Globalni program za odgovor na krizu cijena hrane (GFRP) da bi se omogućilo interventno snabdijevanje u ratarskim sistemima i izbjeglo smanjenje fonda u stočarskim sistemima). Trebalo bi razmotriti i obazrivo korištenje robnih rezervi.

- (c) Izbjegavanje subvencija za neprehrambene kulture i zabrana izvoza koje povećavaju poremećaje na regionalnom i globalnom tržištu. Takođe, takve zabrane nisu djelotvorne mjere za smanjenje domaćih cijena ukoliko su zemlje neto uvoznici proizvoda koji je predmet izvozne zabrane.

Srednjoročne mjere bi bile usmjerene na dalje ulaganje u programe zaštite i u poljoprivredni sektor. U slučaju poljoprivrede, uprkos razlikama od zemlje do zemlje (kao što je postojanje komercijalnog poljoprivrednog sektora u usponu u Srbiji), javlja se niz zajedničkih izazova. Oni uključuju fragmentiranost na veliki broj malih proizvođača, koji svoje proizvode mogu plasirati ili neformalno ili s relativno malom pregovaračkom snagom u odnosu na trgovce i s ograničenim pristupom kreditima, oskudnim obezbjeđivanjem javnih dobara kao što su istraživačke i savjetodavne usluge, tržišna infrastruktura i upravljanje prirodnim resursima, i potrebu da se reformira poljoprivredna podrška za poljoprivrednike kako bi im se pružili poticaji da se moderniziraju i postanu efikasni. Malo je vjerovatno da će samo subvencije pomoći poljoprivrednicima da savladaju te izazove.

Većina zemalja JIE6 je u dobroj poziciji da provede takav jedan program. Dijelovi njihovih programa zaštite su relativno dobro usmjereni (socijalna pomoć za stalne korisnike, dječji doplatok) i može im se proširiti obuhvat ili iznos kako bi se smanjile posljedice udara cijena hrane. Međutim, kao što je prikazano na Slici 51, postoji značajna razlika od zemlje do zemlje u pogledu usmjerenosti, obuhvata i iznosa.

Slika 51: Usmjerenost, obuhvat i izdašnost socijalne pomoći u zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Baza podataka Svjetske banke o socijalnoj pomoći. *Napomena:* veličina krugova odražava izdašnost programa (% ukupne potrošnje domaćinstava korisnika koji su obuhvaćeni programom)

Prioriteti za jačanje sistema bili bi:

- nastaviti s objedinjavanjem programa kroz integriranje naknada za energiju, komunalnih subvencija, stambenih subvencija, itd. u jedinstven program stalnih korisnika socijalne pomoći (BiH, Crna Gora i Srbija) ili objedinjavanje različitih fragmentiranih programa socijalne pomoći kao što su višestruki dječji dodaci (BJR Makedonija);
- povećati udio ciljanih programa u ukupnom programu socijalne zaštite jer su ti programi dobro ciljani, ali mali u pogledu obuhvata i korištenja prava;
- ciljne sisteme učiniti fleksibilnijima kako bi bolje odgovorili na krizu. Tokom godina krize 2009-2010. ciljani programi su odgovorili, ali ne „automatski“ (izuzev u slučaju Srbije) jer obično imaju slaba pravila usklađivanja, pa su se stoga granice podobnosti prema prihodu vremenom erodirale. Da bi riješila ovaj nedostatak sposobnosti odgovora, BJR Makedonija je uvela privremene dopunske iznose za program socijalne pomoći, a Crna Gora je povećala iznose naknada za 10 procenata.
- preispitati nacionalne strategije za praćenje blagostanja i uslova života kako bi se obezbijedilo odgovarajuće praćenje u svjetlu posljednjih kretanja u izradi visokofrekventnih procjena siromaštva (brze ankete, tehnike imputiranja nedostajućih podataka na osnovu podataka iz drugih anketa, modeli mikrosimulacije).

Obzirom na iskustvo od posljednjih udara cijena hrane i globalne krize, evo nekih konkretnih preporuka po zemljama radi bolje pripreme za krize:

Albanija treba nastaviti s nedavnim reformama kako bi ojačala sistem podobnosti za socijalnu pomoć stalnih korisnika, informacione sisteme za upravljanje i nadzor. Redovno praćenje socijalnih uticaja potkopava nedostatak godišnjih podataka o siromaštvu i njegovoj distribuciji.

Dva entiteta u BiH trebaju nastaviti napore na poboljšanju ciljanja programa zaštite i učiniti dodjelu naknada efikasnom i transparentnom. Redovno praćenje socijalnih uticaja ometa nedostatak godišnjih podataka o siromaštvu i njegovoj distribuciji.

Kosovo, koje ima dobro ciljan program ali s ograničenim obuhvatom siromašnih, treba nastaviti s ulaganjem u povećanje ne samo izdašnosti za velike porodice s djecom već i u proširenje obuhvata programa.

BJR Makedonija, koja je tokom posljednje globalne krize imala proaktivan stav u pogledu proširivanja dometa svojih programa zaštite, treba nastaviti napore da uskladi i objedini naknade i izgradi kapacitet programa zaštite da štiti siromašna domaćinstva u vrijeme krize. Trenutno rastuće poljoprivredne subvencije imaju za cilj povećanje produktivnost sektora i povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda, ali će vjerovatno biti neefikasan način da se najsiromašnja domaćinstva zaštite od efekata povećanja cijena hrane.

Crna Gora, koja je tokom prošle krize povećala budžet usmjeren na socijalnu pomoć, ali ima prilično rigidan prag podobnosti za stalnu socijalnu pomoć, treba riješiti nedostatak fleksibilnosti u tom programu (i dječjih dodataka koji su povezani s glavnim programom) u vrijeme krize.

Srbija je tokom posljednjih udara cijena hrane bila proaktivna tako što je pokušavala ublažiti rast cijena hrane putem zabrana izvoza, ali se čini da su te mjere imale ograničen uspjeh,²⁰ dok je njen sistem stalne socijalne pomoći nastavio dugoročniji trend širenja obuhvata. Da bi se odgovori na udare cijena hrane

²⁰ U periodu 2007.-2008. Srbija se oslanjala na kombinaciju zabrana izvoza i strateških rezervi da bi izbjegla skok cijena hrane, ali su cijene pšeničnog brašna, kruha i drugih pšeničnih prerađevina svejedno skočile (Đurić et al. 2010.). Slične mjere su uvedene 2011. i ponovo 2012. Obzirom na ljetnju sušu, mjere iz avgusta 2012. uključile su i paket mjera pomoći (subvencije na gorivo i kredite, odustajanje od naknada za navodnjavanje).

učinili djelotvornijima, putem napora za povećanje fleksibilnosti sistema socijalne pomoći treba pokušati uvećati, kako obuhvat siromašnih, tako i izdašnost naknada, u skladu sa posljednjim reformama.

BIBLIOGRAFIJA

Baffes, John and Bruce Gardner. 2003. "The Transmission of World Commodity Prices to Domestic Markets Under Policy Reforms in Developing Countries." *Journal of Policy Reform* 6(3): 159–80.

Djuric, Ivan, Linde Gotz, and Thomas Glauben. 2011. "Influences of the Governmental Interventions on Wheat Markets in Serbia during the Food Crisis 2007/2008." Halle, Germany: Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO).

Headey, Derek, and Shenggen Fan. 2011. "Reflections on the Global Food Crisis: How Did It Happen? How Has It Hurt? And How Can We Prevent the Next One?" IFPRI Research Monograph No. 165. Washington, DC: International Food Policy Research Institute.

Ivanic, Maros, and Will Martin. 2008. "Implications of Higher Global Food Prices for Poverty in Low-Income Countries." Policy Research Working Paper No. 4594. Washington, DC: World Bank Group.

Townsend, Robert, Sergiy Zorya, Iride Ceccacci, Saswati Bora and Christopher Delgado 2011. *Responding to Higher and More Volatile World Food Prices*. Washington, DC: Agriculture and Rural Development, World Bank Group.

Wodon, Quentin, Clarence Tsimpo, Prosper Backiny-Yetna, George Joseph, Franck Adobo, and Harold Coulombe. 2008. "Potential Impact of Higher Food Prices on Poverty: Summary Estimates for a Dozen West and Central African Countries." Policy Research Working Paper No. 4745. Washington, DC: The World Bank Group.

World Bank. 2010. *Lights out? The Outlook for Energy in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, DC: World Bank Group.